

ZPRAVODAJ HISTORICKÉHO KLUBU

Časopis Sdružení historiků České republiky
(Historického klubu 1872)

Roč. 15, 2004, č. 1

Vydává Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) v Praze
Vedoucí redaktor: Jiří Kocian

Redakční kruh:

Karol Bílek, Martin Čapský, Josef Hrdlička, Tomáš Knoz, Jiří Kocian (vedoucí redaktor), Jaroslav Pánek, Jiří Pešek, Eduard Šimek, Petr Vorel.

Redakční rada: výbor SH ČR

Adresa:

PO BOX č. 66
110 01 Praha 01

Zveřejňováno i na internetové stránce: <http://www.maticemoravska.cz/shcr>
<http://www.phil.muni.cz>

ISSN 0862-8513

© Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), 2004

OBSAH

Úvodní slovo	7
I. ČLÁNKY	
Zdeňka H l e d í k o v á Úvodní svazek vatikánských Monument, jeho zdroje, problémy a obsah	8
Jaroslav P á n e k Historické encyklopedie	23
Petr Č e r n í k o v s k ý Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.-17. století	51
II. ROZHOVORY	
Česká exilová historiografie a naše nedávná minulost v pohledu zblízka i z druhé strany Atlantiku (Rozhovor Jaroslava Pánka s Radomírem V. Lužou)	63
III. MATERIÁLY	
Jaroslav P á n e k Přípravy 20. mezinárodního kongresu historických věd (Sydney, 3.-9. 7. 2005)	82
Dopis slovenských historiků z října 2003 k Petici 17. listopadu 2003: Prohlášení Sdružení historiků ČR k ohrožení výuky dějepisu v ČR	88
Dopis výboru Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) Petičnímu výboru Poslanecké sněmovny ČR z 1. prosince 2003 ve věci Návrhu Zákona o archivnictví a spisové službě a výuky dějepisu na základních a středních školách	89

Poděkování dr. Janě Starkové	90
Dopis výboru ASUD českým historikům působícím ve vědě, na fakultách VŠ, v ústavech, archivech a různých společnostech z 15. října 2004	91
Dopis předsedy Sdružení historiků ČR a spolupředsedy česko-německé komise historiků Jiřího Peška redakci Literárních novin z 22. října 2004 ve věci článku Bořivoje Čelovského	93
IV. VÝZNAMNÁ OCENĚNÍ	
Udělení Medaile Františka Palackého prof. Wintersovi	95
V. CENY JOSEFA PEKAŘE A JOSEFA ŠUSTY V ROCE 2003	
2. ročník Ceny Josefa Pekaře	99
Cena Josefa Šusty 2003	101
VI. Z HISTORICKÉ OBCE	
Ondřej F e l c m a n Jubilejní společné zasedání české a polské Kladské komise historiků ve východních Čechách	102
Martin S l a b a Z pokladů středočeských archivů Čechách	104
ASUD nabízí učitelům a studentům historie sedmý sborník	107
VII. ZPRÁVY O ČINNOSTI REGIONÁLNÍCH POBOČEK SH ČR A KOLEK- TIVNÍCH ČLENŮ SH ČR	
Jiří L a c h Činnost regionální pobočky Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) na střední Moravě	109

Karol B í l e k	
Činnost Pekařovy společnosti Českého ráje v roce 2003	110
Pavel J a k u b e c	
Laudatio PhDr. Ivo Navrátilovi	113
Tomáš R a d o ň	
Valné shromáždění regionální pobočky Sdružení historiků ČR v Hradci Králové	115
Tomáš R a d o ň	
Letní škola historiků v Hradci Králové	115
VIII. RECENZE	
Jiří M i t á č e k	
Morava v době baroka. Sborník příspěvků ze stejnojmenného cyklu přednášek. Ed. Tomáš Knoz	117
Martin Č a p s k ý	
Dalibor Prix, Kostel sv. Vavřince ve Štáblovicích	118
IX. JUBILEA	
Igor L i s o v ý	
Pavel Oliva osmdesátníkem	120
75. narozeniny Jana Buriana	125
Miloslava M e l a n o v á	
Rudolf Anděl – životní jubileum	131
Květa J e c h o v á	
Životní jubileum Lenky Kalinové	133
X. NEKROLOGY	
Eva Š m i l a u e r o v á	
Za PhDr. Josefem Tlapákem, CSc.	134

XI. INFORMACE

Vilém P r e č a n	
Zpráva o zasedáních Česko-slovenské komise historiků	136
Jiří S c h n e i d e r	
Nabídka publikace o exilových historících	136
Jiří K o c i a n	
Oprava	137
Přednášky Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) v Národním muzeu v Praze na jaře 2005	137

Úvodní slovo

Vážení a milí čtenáři, vážené kolegyně a kolegové,

nové číslo Zpravodaje Historického klubu přináší ve vstupní rubrice Články texty našich předních badatelů - paní profesorky Zdeňky Hledíkové o edici úvodního svazku vatikánských Monument a analytickou studii pana profesora Jaroslava Pánka o historických encyklopediích. Do této rubriky jsme zařadili také studii mladého badatele Petra Černíkovského o raně novověkém poddanském městě. Práce kolegy Černíkovského byla oceněna na Celostátní studentské vědecké konferenci HISTORIE 2003 v Pardubicích Sdružením historiků ČR Cenou Josefa Šusty.

V následující rubrice Rozhovory otiskujeme rozhovor prof. Pánka s jedním z nejvýznamnějších historiků moderních českých a československých dějin, kteří odešli po únoru 1948 do zahraničí - s panem profesorem Radomírem Lužou.

Z textů v dalších standardních rubrikách si vás dovoluujeme upozornit na zprávu J. Pánka o přípravách 20. mezinárodního kongresu historických věd v australském Sydney v červenci 2005, na laudatio pana profesora Františka Šmahela přednesené u příležitosti udělení Medaile Františka Palackého významnému americkému bohemistovi prof. Stanley B. Wintersovi či na zprávy o udělení Ceny Josefa Pekaře a Ceny Josefa Šusty.

Přinášíme též řadu zajímavých informací o dění v historické obci a o činnosti regionálních poboček a kolektivních členů SH ČR. Připomínáme životní jubilea vážených kolegů - pana profesora Pavla Olivy a pana profesora Jana Buriana. Informujeme o přípravách zasedání Česko-slovenské komise historiků v dubnu 2005 v Martině a v listopadu 2005 v Olomouci a též o tématech a termínech přednáškového cyklu Panovníci českých zemí pořádaném na jaře 2005 opět v Národním muzeu v Praze.

Jiří Kocian

I. ČLÁNKY

Úvodní svazek vatikánských Monument, jeho zdroje, problémy a obsah¹

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, tomus prodromus. Acta pontificum Romanorum Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. (1305-1342), edidit Zdenka Hledíková.

Ediční řada *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, dobře známá všem českým historikům, zahrnuje papežské a kuriální písemnosti určené do zemí středověkého českého státu. Její nejnovější svazek nese v podtitulu označení „prodromus“, „úvodní“, což může být poněkud matoucí. Neobsahuje totiž žádné rozborry nebo programy či zpracování k dalším svazkům téže řady, jak by se od pojmu „úvodní“ snad mohlo očekávat. Naopak je svazkem, který je svým obsahem i uspořádáním analogický všem dosavadním dílům téže řady a úvodním je jen ve smyslu chronologického zařazení písemností které přináší: ty totiž předcházejí materiálu všech dosud vydaných dílů Monument. K pojmenování *tomus prodromus* vedly především praktické důvody: První díl edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* vydal již v roce 1903 Ladislav Klicman. Byl to tehdy pontifikát Klimenta VI., rok 1342, kterým byla tato speciální česká ediční řada zahájena. V dalších letech pak pokryla úsilím řady badatelů a pěti editorů souvisle údobí, jež dosáhlo do dnešního dne roku 1431.

Rok 1342 byl téměř před stoletím určen jako výchozí pro celou českou ediční řadu proto, že byl začátkem pontifikátu papeže, za něhož došlo k vytvoření samostatné pražské církevní provincie a současně k prudkému vzestupu českého státu. Pro předchozí období, t.j. pro dobu vlády papežů Jana XXII. a Benedikta XII., si ještě v devadesátých letech 19. století vyhradil Rakouský historický ústav přípravu společného edičního díla pro celou rakousko-uherskou monarchii. Ještě dávno před první světovou válkou se však od myšlenky na proponované společné dílo upustilo. Záhy se totiž ukázalo, že písemností pro tyto dva pontifikáty je pro celek rakouských zemí takové množství a jsou tak disparátní, že jeho zvládnutí by si vyžádalo značně dlouhé období a věcně by nebylo účelné. Ještě v roce 1903 byl pak vydán první díl edice Aloise Langa,² která propojovala písemnosti salzburské provincie a

¹ Text příspěvku je zkráceným a jen mírně upraveným českým zněním úvodu k příslušné edici, vydané nakladatelstvím Academia v roce 2003.

² LANG Alois, *Acta Salzburgo-Aquilejensia. Quellen zur Geschichte der ehemaligen Kirchenprovinzen Salzburg und Aquileja, Band I. Die Urkunden über die Beziehungen der papstlichen Kurie zur Provinz und Diozesen Salzburg (mit Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant) in der avignonesischen Zeit: 1316-1378*, Graz 1903.

rakouské části severní Itálie. Už jeho přípravou byl dílu, v němž by měl být zachycen materiál značně odlišného českého teritoria, vymezen severnější prostor. Po roce 1914 byl však takový projekt již bezpředmětný. Pro realizaci české části projektu existovaly v tu dobu jen nejzákladnější předpoklady: byl proveden rámcový výzkum a sestavena ne zcela úplná evidence bohemikálních zápisů z papežských register, jež byla postupně antikvována Mollatovou edicí³ registového zachycení register papeže Jana XXII.

Po vzniku Československa a samostatného Československého historického ústavu v Římě byla příprava edice s písemnostmi papežů Jana XXII. a Benedikta XII. přiřazena k projektu českých vatikánských monument a příslušný svazek byl svěřen Věře Kosinové-Jenšovské. Logické pořadové číslo *primus* však již nebylo možné použít a nezbylo tedy, než tento chronologicky nejstarší svazek označovat od počátku jeho příprav jako úvodní, *tomus prodromus*. Věra Jenšovská na edici pracovala hned počínaje rokem 1922 a naposledy byla v Římě ještě 1937; Bedřich Jenšovský vypomáhal s písemnostmi Benedikta XII. Zásluhou Věry Jenšovské byly připraveny k vydání a dokonce byly na počátku druhé světové války již vytištěny archy s listinami Jana XXII. vydanými mezi 5. zářím 1316 a 15. březnem 1323;⁴ pro zhruba následující dva roky byly pořízeny kompletní opisy bohemik z papežských register. Pro další období zůstal k dispozici jen původní orientační rozpis bohemik pocházející ještě z devadesátých let 19. století.⁵

Když jsem se v roce 1995 ujala přípravy *prodromu*, bylo samozřejmě nutné všechn dosavadní materiál zrevidovat, doplnit a dokončit, prakticky znovu provést soustavný výzkum ve vatikánském archivu a v archivech příjemeckých. Proti prvo republikovým předpokladům jsem zahrnula do chystaného svazku rovněž pontifikát Klimenta V. Stalo se tak s jistým ohledem na předpokládané mezní datum ukončení nejdůležitější české diplomatické edice *Codex diplomaticus regni Bohemiae*, na niž by *prodromus* mohl ve svém vymezeném okruhu navazovat. Půjde zde ovšem o částečné časové překrytí s *Codexem* (měl by být ukončen rokem 1310), jež je tu podmíněno základním zřetelem Monument vždy na celek pontifikátu. Především však rozhodla důležitost období vlády Klimenta V. v obecném smyslu i v přímém vztahu k českým zemím. Postihnout prvé tři avignonské pontifikáty v jejich souvislosti, aby ve vztahu k českému státu vynikly jejich podstatné změny i návaznosti, se ukázalo nanejvýš žádoucí. Vynořil se tak i druhotný, byť původně nezamýšlený vý-

³ MOLLAT Guillemain, Jean XII. (1316-1334), *Lettres communes analysée d'après les registres dit d'Avignon et du Vatican I-XVI*, Paris 1904-1947.

⁴ Šlo o jedenáct tiskových archů v celkovém rozsahu 160 stran. Část nákladu se tehdy nebo snad po válce rozešla mezi specialisty oboru a díky tomu se několik exemplářů těchto archů dochovalo.

⁵ Výpisy k *prodromovému* období jsou uloženy spolu se všemi ostatními excerpty z vatikánského a římských archivů ve Státním ústředním archivu v Praze, I. oddělení, fond Sběrka prepisů z vatikánských a italských archivů.

znam pojmenování svazku jako úvodního, resp. toto označení získalo své věcné zdůvodnění.

Doba, kterou prodromus z českého stanoviska zpracovává, je totožná s počátkem avignonského období papežství.⁶ Byť již v posledních desetiletích 13. století sídlili papežové častěji na jiných místech než v Římě a jihofrancouzská města jsou z tohoto hlediska jen dalšími z řady jejich přechodných sídel, přeci volba Avignonu znamenala změnu zásadního charakteru. Nezpůsobilo to jen dlouhé období, po které se zde papežové nakonec usadili a výstavba jejich zdejšího sídla, ale hlavně vybudování administrativního centra, jež předcházelo stavbě vlastního paláce a organizaci dvora. Nadřazená role papežství v západním křesťanství je bezpochyby nepopíratelná od dob raného středověku a stejně tak jeho úloha ve vrcholné evropské politice. Přesto běžná aktivita denní papežské či kuriální politiky zasahovala do počátečních let 14. století hlavně mediteránní oblast, Francii a Anglii, které přesahovala jen výjimečně. Před zeměmi střední a severní Evropy to stále byly ještě země předního orientu, jež byly zájmu papežství bližší. Nové sídlo papežů v Avignonu bylo sice vždy míněno dočasně, ale jeho výhodná poloha a dostupnost mluvily pro jeho praktické zachování. Papežství tu však nemělo podstatnější vlastní teritoriální zázemí a přitom se muselo ubránit převaze francouzského vlivu. S tím nepochybně souvisí fakt, že právě zde začalo budovat svůj administrativní a daňový systém, i když to jistě není důvod jediný. Systém mu měl zaručit universální postavení a skutečně uplatnitelný centrální vliv analogický pomyslnému státu, jehož občany či poddanými by byli duchovní všech zemí a jehož hospodářskou základnou by byla jejich benefícia. Snaha o kanonickou správu všech beneficií, jež by byla v rukou způsobilých a svého poslání znalých duchovních, měla zaručit jednotu jednání a působení všeho kléru a v konečném důsledku zakořenění základních hodnot křesťanství zaručovaných papežstvím. Tato pozdní podoba jedné z vizí jednoty západního křesťanského světa však už v sobě obsahovala reakci na počínající národní státy a ve své ideální podobě nemohla mít dlouhého trvání. Nicméně systém označovaný jako papežský centralismus a na něj vázaný fiskální systém dosud neztratily svůj prvotní reformní účel a vědomí svého ideálu. Vůči zemím stojícím do té doby na okraji zájmu papežství, jež ve svém vnitřním vývoji dokončovaly akceptaci kanonických zásad církevní organizace, měl tento systém v první polovině 14. století dosud pozitivní roli.

V jistém smyslu je tedy možno považovat Tomus prodromus Vatikánských Monument za úvodní svazek i věcně: zachycuje písemnosti období, kdy došlo k plnému zapojení českých zemí do politických i správních vztahů s papežstvím a s ku-

⁶ Z obrovské speciální literatury zůstávají základní práce G. MOLLATA, *Les papes d'Avignon (1305-1378)*, Paris 1949 a B. GUILLEMAIN, *La Cour pontificale d'Avignon (1309-1378), Etude d'une société (Bibliothèque des École françaises d'Athènes et de Rome 201)*, Paris 1962, 1966. Srv. též v každé dějinné syntéze příslušného období a speciální literaturu uvedenou v seznamu literatury u příslušné edice.

rií. Nezpůsobil to, ale z domácí strany k tomu přispěl jednak rozmach valdenství v Horních Rakousích a na jihovýchodě Čech, kam papež vyslal své inkvizitory, jednak suspense pražského biskupa. V souvislosti s obecným ustalováním systému anát a provisí vedly obě skutečnosti k většímu soustavnému zájmu kurie o střední Evropu a připravily proniknutí jejího centralismu do českých zemí. Jako protipól tu působila i neklidná diplomatická angažovanost Jana Lucemburského v evropské politice, jeho role ve střední Evropě a zvláště ve sporu Ludvíka Bavora. Na církevním poli to vše nakonec vyústilo v eximování pražského biskupství (23. VII. 1341) a v jeho budoucí přeměnu v centrum nové provincie karlovského období rozkvětu českého státu.

Tomus prodromus zahrnuje tedy období vlády papežů Klimenta V. (1305-1314), Jana XXII. (1316-1334) a Benedikta XII. (1334-1342) v celkovém rozmezí od 13. ledna 1306, kdy je datována první bohemikální listina Klimentova, do 8. dubna 1342 jako data poslední bohemikální písemnosti Benediktovy. Z pontifikátu protipapeže Mikuláše V. (1328-1330) se nedochovala žádná bohemikální písemnost, proto období tohoto papeže není nijak respektováno. Bohemikálních písemností pontifikátu Klimenta V. obsahuje prodromus 69, pontifikátu Jana XXII. už 1063 a Benedikta XII. opět jen 246.

Takto časově vymezený prodromus respektuje v zájmu jednoty celé řady náplň dosud vyšlých svazků Monument pokud jde o teritoriální záběr edice i složení vydávaných písemností. Území, pro které dosavadní svazky Monument zpřístupňují papežské písemnosti, je v zásadě dáno středověkým teritoriem Zemí Koruny české. Český stát tehdy tvořilo království české, markrabství moravské, slezská knížectví, Horní Lužice a Chebsko. V církevním členění se tento celek shodoval s územími diecézí pražské, litomyšlské, olomoucké, vratislavské a východní části míšenské diecéze. Pro časový úsek prodromu dosud ve stejném teritoriu neexistovala diecéze litomyšlská jako samostatný organizační článek, její pozdější území bylo dosud součástí diecézí pražské a olomoucké. Přesto právě pro období let 1306-1342 může daný teritoriální rozsah vzbuzovat jisté pochybnosti: slezská knížectví, církevně spojená ve vratislavské diecézi, se ve sledovaném období teprve postupně připojovala k českému státu a bylo to právě vratislavské biskupství, které osobou biskupa Nankera nejintenzivněji vzdorovalo českému panství. Vratislavské biskupství si i nadále zachovalo živé vztahy k polskému státu jak trvajícím svazkem s metropolí v Hnězdně tak osobními vazbami Nankerovými ke krakovskému biskupství i národnostními kontroverzemi mezi propolsky orientovaným klerem území a tamním německým měšťanstvem. Přesto byly kuriální písemnosti tohoto teritoria do materiálu prodromu nakonec zahrnuty. O jejich konečném zařazení v celém časovém úseku od r. 1306 nakonec rozhodl zřetel k jednotě celé řady Monument, jak s tím počítal projekt prodromu už v meziválečném období. Omezeny byly pouze pí-

semnosti zachycující polské vazby jednotlivých slezských Piastovců.⁷ Zařazení slezských písemností názorně ukazuje rozdílnost situace tamního území od českého a moravského teritoria a současně starší tradice českého vlivu ve Slezsku i jeho další masivní pronikání. Naopak do materiálu prodromu nebyla zahrnuta západní část míšenské diecéze včetně sídelního města Mísně, jež s českým státem nesouvisela.

Pro uspořádání prodromu platí v zásadě stejná pravidla jako pro již dříve vydané starší svazky Monument. To znamená, že plně bohemikální písemnosti (včetně slezských) jsou vydávány in extenso a kráceny jsou jen již běžně stereotypní formule. Písemnosti, jež se týkají v zásadě jiných území, osob nebo souvislostí, ale jež přinášejí podstatné pasáže bohemikálního rázu, jsou registově kráceny, ale ony bohemikální pasáže jsou citovány in extenso. Konečně pouze registovou formou jsou zachyceny bohemikálně doplňkové písemnosti, t.j. takové, které pouze zmiňují některou osobu nebo lokalitu z teritoria českého státu, případně osobu, jež zde měla beneficium nebo sem zasáhla její činnost.

Základní písemný materiál, z kterých Monumenta od počátku své přípravy a vydávání vycházela, tvořily opisy listin v papežských registrech, teprve datem vydání mladší svazky se snažily postihnout rovněž příjemecká dochování papežských písemností. Tomu odpovídá i skladba písemností vydávaných v úvodním svazku: prodromus zahrnuje především listinný materiál získaný z papežských register a současně z příjemeckých dochování papežských listin. S touto skladbou počítala už příprava prodromu v předválečném období. Nepočítala však se zahrnutím písemností hospodářské povahy, bohemik (a silesiak) jednotlivých řad kamerálních register i kuriálních účtů. Do prodromu jsou však bohemikální jednotlivosti z těchto písemností opět zařazeny stejně jako do všech mladších svazků Monument. Bohatství hospodářských písemností dochovaných pro Polsko a tedy i pro vratislavskou diecézi je ovšem nesrovnatelné s torzovitým materiálem pro české země a zahrnutí Vratislavska se týkajících hospodářských písemností do materiálu prodromu jen podtrhuje disproporčnost kuriálních požadavků ve vratislavské a obou českých diecích této doby. Tyto vratislavské části o odvádění polských poplatků kurii přitom nemohou zachycovat hospodářské vztahy tohoto území s papežstvím v úplnosti a ve všech podstatných aspektech, ale pouze ve vztahu ke státu českému. Je to obdobný případ, jako u jednotlivých písemností ze sporu Ludvíka Bavora, při nichž byl aktivní osobou český král Jan Lucemburský nebo některá jiná osoba z Čech: ani

⁷ Zcela stranou byly ze slezských písemností ponechány ty kusy z pontifikátu Klimenta V., jež zachycují spory o volbu opata kláštera Panny Marie na Písku ve Vratislavi a tamní vizitaci, spor mezi děkanem vratislavské kapituly a tamním biskupem a rovněž spor mezi scholastikem kapituly sv. Kříže ve Vratislavi a vratislavskými měšťany a knížetem. Tyto události pramenily všemi svými vazbami ve specifické polské situaci a výlučně té se týkaly i zúčastněnými osobami. Písemnosti jich se týkající plně zpřístupnila již edice J. PTAŠNIKA, *Monumenta Poloniae Vaticana III., Analecta Vaticana 1202-1366*, Cracoviae 1914, pod č. 113-120, 123, 127 a 133 a na toto vydání je tu možné odkázat.

ty nemohou podat podklad úplného obrazu o tomto sporu samém, ale právě jen o podílu osob z českého státu v celé záležitosti.

Závažnější jsou odchylky, které si v bližším výběru některých skupin vydávaných písemností vyžádala specifická dobová situace let 1306-1342. V zásadě je bylo třeba rozšířit proti dosud vydaným svazkům Monument o dvě další skupiny písemností:

Monumenta pro dobu počínající rokem 1342 programově nezahrnovala papežské a kuriální písemnosti reagující na postavení Karla IV. a Václava IV. jako římského císaře resp. krále a veškeré písemnosti vyplývající z jejich říšské politiky; jinak by ostatně sotva kdy byla mohla tak rychle vyjít. Jak to odpovídá názvu edice, soustředila se v tomto směru jen na písemnosti vázané na českou královskou hodnost, resp. pravomoc Karla IV. a Václava IV. Pro dobu vlády českého krále Jana Lucemburského je situace do jisté míry obdobná Janovým postavením hraběte lucemburského, přesto tu ale jde o kvalitativně odchylnou záležitost v nadřazenosti královské hodnosti nad hraběcí. Čilá diplomatická angažovanost Janova v evropské politice byla politickou aktivitou českého krále, který tak uváděl nikoliv lucemburské hrabství (i když ze zdejších poměrů Janovy zájmy leckdy vyrůstaly), ale český stát do pravidelných aktivit velké evropské politiky. Prodromus proto zachycuje ty kuriální písemnosti, které reagují na politickou aktivitu Jana Lucemburského kdekoliv v Evropě, ať už jde o již zmiňovanou kauzu Ludvíka Bavora nebo o Janovo panství v severní Itálii, aniž by přitom edice mohla zachytit prameny k příslušným záležitostem v plné šíři; to ostatně vylučuje už její vymezení vatikánskými fondy. Prodromus ovšem nezachycuje písemnosti týkající se Janova lucemburského panství nebo vyplývající z jeho tamní pravomoci. Regestovou formou však důsledně zařazuje všechny provizní listiny vydané na přímlovu Jana Lucemburského, i když se týkají lucemburských nebo porýnských beneficí a osob odtud pocházejících. Má tak být zachycen co nejširší okruh osob z okolí krále, s nimiž se leckdy časem setkáme i v Čechách.

Další specifikou prodromu ve srovnání s dosavadními svazky Monument je církevněsprávní situace jádra českého státu v tomto období ve srovnání s dobou po roce 1344. Vzhledem k tomu, že pražské i olomoucké biskupství tvořilo dosud součást mohučské arcidiecéze, měla by materie prodromu zahrnovat teoreticky i listiny obecnějšího charakteru adresované mohučskému arcibiskupu, zvláště pak ty, jež byly bez bližší specifikace adresovány *archiepiscope Maguntino eiusque suffraganeis*. Pokud jsou takové kusy dochovány v domácím materiálu v originále nebo opise, zařazuje je edice podle jejich charakteru výše uvedeným trojím způsobem stejně jako všechny ostatní kusy. Pokud po takových listinách není v domácím materiálu stopy, edice se snaží zachytit ty obecné písemnosti, jejichž teoretickým příjemcem měl být m.j. i pražský a olomoucký biskup, alespoň regestovou formou. Upuštěno tu ale bylo od obdobného postupu pro vratislavské biskupství ve vztahu k hnězdenskému metropolitovi.

V zásadě stejné hledisko bylo voleno i u obecně platných papežských ustanovení (např. vyhlášení rezervátních případů, vymezení anát, u řádových statut ap.), o nichž lze pouze předpokládat, že jejich text musel být v českých zemích znám, ale nebyl sem přímo adresován ani se tu nedochoval. Takové písemnosti, obvykle známé z jiných edic, jsou zachyceny jen upozorňujícím registrem, byť je jejich výběr nutně podmíněn poněkud subjektivním hlediskem a nemůže si klást nárok na úplnost zachycených písemností. Totéž pak platí, jen s ještě větší opatrností, o privilegiích a dalších listinách ve prospěch rozličných řádů, jež jsou obecně adresovány *omnibus abbatibus*. Stručným registrem je tu upozorňováno na takové závažnější kusy, jejichž příjemcem byli představení řádů usazených a činných v Čechách a na Moravě, aniž by se v jejich archivech ony listiny skutečně dochovaly.

Většina písemností vydávaných v tomto svazku má tedy svou předlohu ve fondech Vatikánského tajného archivu.⁸ Využity byly především série kancelářských a komorních register a účetních knih a dále fond Instrumenta miscellanea, jednotliviny byly nalezeny i v Armadiích, ve fondu Archivum arcis a některých rukopisech Vatikánské knihovny.

Avignonská registra (Reg. Aven.) představují serii knih, které začala vést papežská kancelář až po trvalém usazení nejvyšších pontifiků v tomto městě. Pro dobu papeže Klimenta V. je v serii dochován jediný svazek (Reg. Aven. 1), který však neobsahuje vlastní materii kancelářských register, ale komorní písemnosti. Od doby Jana XXII. se již dochovala souvislá řada těchto register o rozměrech 300/320 x 230/240 mm. Pro pontifikát tohoto papeže jde o 46 papírových svazků v počtu jednoho až šesti pro jediný rok pontifikátu, pro vládu Benedikta XII. o osm celých svazků, které vždy zachycují všechny písemnosti v jediném kodexu pro příslušný rok (s výjimkou druhého roku pontifikátu, kdy jde o svazky dva).

Avignonská registra byla do dnešních objemných kodexů vázána až s odstupem několika desítek let, takže kvaterny jsou v jednotlivých případech přehozeny uvnitř svazku, jednotlivě i ztraceny, nebo přivázány ke svazkům register mladších papežů, což platí zvláště pro rukopisy z pontifikátu Benedikta XII., jež jsou leckdy doslova roztrženy. Z takto vzniklých kodexů charakteru mladších konvolutů byly využity pro dobu Jana XXII. Reg. Aven. 76, 77, 81, 115, 132, 158, 159, 160, 204, 231, 257, 258, 268, 270, 272, 273, 305, 331, 337, 338, 339, Append. I, a pro dobu Benedikta XII. Reg. Aven. 67, 77, 80, 81, 85, 91, 182, 220, 305 a Append. II.

⁸ Nejužívanější pomůckou k vatikánskému archivu je u nás publikace K. A. FINK, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*, (Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom, 20), Rom 1951. Z poslední doby je nejobsáhlejší F. X. BLOUIN ad., *Vatican Archives. An Inventory and guide to historical documents of the Holy See*, Oxford University Press, New York 1998. V těchto souhrnech jsou uváděny i základní údaje a literatura k dále citovaným archivním fondům. Základní třístránkovou bibliografii stáří o archivu jako celku obsahuje vatikánským archivem každoročně znovu vydávaný sešit *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca* (též v dalších světových jazycích). Zde jsou uvedeny i závazné zkratky archivních fondů, jak jsou dále v textu citovány.

Avignonská registra jsou ve srovnání s Vatikánskou řadou prvotní a jejich nezastupitelná cena je v uvádění taxy za jednotlivé listiny. Při přepisu do pergamenové serie Vatikánských register byly jednotlivé kusy opatřeny čísly, v naprosté většině shodnými s číslováním ve Vatikánských registrech (ale nikoliv důsledně, na odchylky je pak někdy zvláště upozorňováno přímo v rukopisech), ale toto číslování nezachovává pořadí zápisů v papírových svazcích. Současně byly před opisem na pergamen opatřeny papírové svazky rubrikami psanými na zvláštních kvaternech, dnes přivázaných na začátek, ale i na konec nebo doprostřed příslušných svazků. Vypracování rubrik bylo zachyceno jejich tvůrci ve zvláštní poznámce (*rubricatus est totus ap.*). Stejně tak písař, který z papírových kvaternů přepisoval na pergamen, poznamenával ukončení určitého úseku své práce poznámkou spojenou se šifrou jména (*translatus est in pergameno per ..., transscriptus est per...*). Důsledně se setkáme s těmito poznámkami až od 15. roku pontifikátu Jana XXII., tj. od 5. září 1330 do 4. září 1331, ve starších svazcích je ukončení přepisu obvykle naznačeno jen protržením přepsaného zápisu svislou nebo mírně šikmou čarou. Rubriky sestavené v avignonských registrech pak sloužily jako podklad pro psaní rubrik u jednotlivých listin (a rovněž pro rubrikové kvaterny) ve svazcích pergamenových. Zachycení listin v rubrikách je v případech poškozených a zčásti zničených register (opět hlavně pro dobu Benedikta XII.) jediným dokladem existence těchto listin.

Papírová registra jsou vesměs registry kancelářskými, která obsahují *litterae communes* a v prvních svazcích jednotlivých let pontifikátu rovněž složku (složky) obsahující *litterae de curia*. Teprve od 15. roku pontifikátu Jana XXII. začíná vnitřní členění materie register do obsahových skupin, dosud proměnlivých ve svém vymezení.

Vatikánská registra (Reg. Vat.), psaná na pergamenu, jsou zachyceným časovým úsekem nejrozsáhlejší serií vatikánského archivu vůbec: po jednotlivých svazcích z doby Jana VIII. a Řehoře VII. začíná jejich souvislá řada dobou papeže Innocence III. Svazky z doby papeže Klimenta V. jsou tu proto až 52.-61. svazkem řady. Pro první rok pontifikátu jde obvykle o svazky dva, pro další léta vždy o jeden svazek do roka, a vzhledem k dosud torzovitému dochování avignonských register zachycují většinou Vatikánská registra jediné dochování opisu listin tohoto papeže. Vesměs jde o registra kancelářská, jež zahrnují vždy *litterae communes* a *litterae de curia* s občasným zapsáním listin z jiných let pontifikátu a s ne zcela důsledně sestavenými kvaterny rubrik. Některé fragmenty patřící do Reg. Vat. 52 a 54 se dnes nacházejí v rukopise Vatikánské knihovny Ottob. lat. 2546, a další v rukopise pařížské Národní knihovny ms. lat. 4038 B. Neobsahují však bohemika. Pro naši edici byl sice prohlédnut, ale zůstal nevyužit svazek Reg. Vat. 62 s písemnostmi papežů Klimenta V., Jana XXII., Benedikta XII. a Klimenta VI., specializovaný na písemnosti východní politiky papežů, na věci týkající se Tatarů, Řeků, Arménů atd., a rovněž Reg. Vat. 118 obsahující graciální listiny protipapeže Mikuláše V.

Vatikánská registra pro dobu Jana XXII. a Benedikta XII. jsou pak serií složenou z kancelářských register obsahujících *litterae communes* a *litterae de curia* analogicky k registrům avignonským a stejně tak se začínají od 15. roku obsahově členit do skupin. Po vyčerpání svazků všech let jsou ale do téže vatikánské řady zahrnuty pro každý pontifikát rovněž rukopisy komorních register, jež obsahují *litterae secretae*, povětšinou politickou, méně soukromou, t.j. kurtoizní korespondenci papeže. Pro dobu Jana XXII. jsou kancelářskými registry svazky 63-108, komorními svazky 109-117 a dále rukopis 538 knihovny v Cambrai a 4114 Národní knihovny v Paříži, jejichž fotokopie nesou signaturu Vatikánského archivu 110A, 110B; pro dobu Benedikta XII. jsou kancelářskými registry svazky 119-129 a komorními 130-136.

Kancelářská registra vatikánské serie korespondují s příslušnými svazky avignonských register, jsou rubrikována, zápisy číslovány, jejich pečlivý opis vždy korigován a korektorova značka uváděna na konci každé složky. Komorní, t.j. obsahem sekretní registra, vesměs nemají dochovánu předlohu v papírových registrech, která v této formě ani nebyla nikdy vedena; jejich formát je menší než u kancelářských register, na rozdíl od plošné úpravy kancelářských register jsou sekretní psána ve dvousloupcové úpravě, liší se i vazba sekretních svazků.

Početně mnohem menší, ne však méně zajímavou a důležitou linii excerpt z fondů Vatikánského archivu tvořily písemnosti hospodářské a účetní povahy. Do původních výpisů pro prodromus Monument, pořizovaných od devadesátých let 19. století, nebyly vůbec pojaty. Určitým vodítkem (nespolehlivým pokud jde o úplnost a citaci pramene) tu byla Göllerova a Schäferova edice příjmů a vydání papežské komory,⁹ jež však neexcerpovala všechny svazky, (především při svém zaměření pomíjela většinu rukopisů fondu *Collectoriae* a do značné míry i *Obligationes et solutiones*); pomůckou bylo rovněž Kirschovo zpracování kolektorií pro Německo.¹⁰

Ze serií knih hospodářské povahy, jež vzešly z činnosti papežské komory (Cam. Ap.) byl bohemikální materiál excerptován z rukopisů následujících fondů:

⁹ E. GOLLER, *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Johann XXII. (Vatikanische Quellen zur Geschichte der papstlichen Hof- und Finanzverwaltung 1316-1378, I)*, Paderborn 1910. TÝŽ, *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Benedikt XII., Klemens VI. und Innozenz VI. 1335-1362 (Vat. Quellen, IV.)*, Paderborn 1920. K. H. SCHAFER, *Die Ausgaben der apostolischen Kammer unter Johann XII. nebst den Jahresbilanzen von 1316-1375, (Vat. Quellen, II.)*, Paderborn 1911, a TÝŽ, *Die Ausgaben der apostolischen Kammer unter Benedikt XII., Klemens VI. und Innozenz VI. 1335-1362, (Vat. Quellen, III)*, Paderborn 1914. Účetní fondy nejnověji zpracoval St. WEIß, *Rechnungswesen und Buchhaltung des Avignonesischer Papsttums (1316-1378). Eine Quellenkunde (Monumenta Germaniae historica, Hilfsmittel 20)*, Hannover 2003.

¹⁰ J. P. KIRSCH, *Die papstlichen Kollektorien in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken III*, Paderborn 1894.

Introitus et Exitus (Cam. Ap., Intr. et Ex.): jde o účetní knihy příjmů a vydání papežské komory, věcně členěné do ustálených oddílů, z nichž nejpřínosnějším byl ve smyslu bohemik oddíl různých výdajů a výdajů kuchyně (účty při pobytu návštěv papežského dvora). Účty byly vedeny paralelně ve dvou až třech shodných řadách, z nichž jedna nesla vždy značku odpovědného úředníka. Bohemika obsahují pro sledované období rukopisy: 19, 24, 32, 33, 40, 46, 47, 54, 57, 58, 65, 66, 70, 73, 73, 81, 82, 84, 86, 90, 92, 100, 108, 143, 150, 161, 162, 164, 170, 171, 177, 178, 190 - 194, 564, 565;

Obligationes et Solutiones (Cam. Ap., Oblig. et Sol.) jsou knihami závazků placení servicií a anát a kvitancemi o jejich odvedení. Tak jako tyto poplatky sestávaly z větších a menších servicií, jež byly určeny pro papežskou komoru a pro kardinály, vedly zápisy o nich jak komora papežská tak komora kardinálského kolegia. Zápisy obou řad nejsou zcela shodné, resp. jsou na sobě nezávislé. Jelikož anáty nepřicházejí pro české země této doby dosud v úvahu vůbec a servicia jen ve velmi omezené míře, mohly být pro prodromus využity pouze následující svazky: 5, 6, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 18;

Velmi různorodé písemnosti co do obsahu zahrnuje fond *Collectoriae* (Cam. Ap., Collect.). Jde v zásadě o souhrnné zprávy a vyúčtování z vybírání jednotlivých typů papežských daní a desátků nejrůznějšího druhu, ale leckdy jsou sem zařazeny i nejrůznější další materiály jako např. seznam listin expedovaných v souvislosti některé legace nebo je pod touto signaturou zahrnuta i avignonská ubytovací kniha. Z této řady byly pro prodromus využity údaje knih sign.: 50, 52, 53, 145, 183, 350, 373, 378, 379.

Velmi zajímavé, byť ojedinělé písemnosti obsahuje fond *Instrumenta Miscellanea* (Instr. Misc.).¹¹ Ve fondu jsou uloženy jednak originály papežských písemností, jež nebyly nikdy expedovány, jednak *Miscellanea* představují sbírkový fond spíše s charakterem příjemeckého papežského archivu: obsahují tedy nejrůznější jednotliviny, jejichž příjemcem byl papež, odesilatelem obvykle některý jeho legát, jednotlivě i světská knížata. Zaslouhou legátů se do tohoto fondu mohly dostat i zdánlivě zcela cizorodé písemnosti (srov. např. v prodromu čísla 1242, 1243).

Příjemecká dochování papežských listin tvořila specifickou problematiku materie prodromu. Jen v menším procentu případů se kryla s písemnostmi známými z register. V originále dochované papežské listiny jsou ponejvíce toho typu, jaké již nevyřizovala plným postupem papežské kancelář, ale jen *audientia litterarum con-*

¹¹ K fondu existuje i česká stat' V. KOSINOVÁ (JENŠOVSKÁ), *O některých bohemikách ve vatikánském fondu 'Instrumenta miscellanea'* (Fragment z dějin papežské kanceláře ve středověku), in: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871-1931, Praha 1931, s. 205-209. Jinak hlavně A. MERCATI, *Dagli Instrumenta Miscellanea*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 27, 1936-1937, s. 137-167.

tradictarum,¹² takže tyto listiny nebyly nikdy zapisovány do register. Povětšinou jde o stylisticky stereotypní potvrzení privilegií nebo majetku ve prospěch řádových institucí. Originální dochování, inserty v jiných písemnostech či kopiářové opisy papežských písemností byly pro potřeby prodromu shledány ve fondech Státního ústředního archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně, Státního archivu ve Vratislavi, v Drážďanech a Ambergu, v archivech kapitul v Praze, ve Vratislavi a v Budyšině, dále v městském archivu v Brně a v okresním archivu ve Svitavách.

Do materie prodromu byly dále zahrnuty i papežské listiny příslušného období opsané Petrem Žitavským do jeho kroniky, a to tím spíše, že originál druhé knihy kroniky se dochoval ve Vatikánské knihovně.¹³ Výjimkou, kdy některá listina, známá dokonce ze starších edic, byla z materie prodromu vyřazena, je listina údajně papeže Klimenta V. hlásící se k datu 8. října 1310, která byla identifikována jako falzum z počátku 15. století.¹⁴ Všechny ostatní papežské písemnosti, které se podařilo shledat v příjemeckých archivech,¹⁵ jsou v edici chronologicky zařazeny spolu se všemi písemnostmi z Vatikánského archivu.

Hlavní tématické celky, které písemnosti vydávané v tomto svazku obsahují, a jejich využitelnost pro historiografii bychom mohli shrnout asi následujícím způsobem.

Jen menší měrou to jsou dalekosáhlé události církevních dějin nebo dějin papežství, k nimž došlo ve sledovaném období. Ty jsou v materiálu prodromu sice ve směs zachyceny nejdůležitějšími listinami, ale žádná z nich ve větší šíři, natož v úplnosti. Chronologicky nejstarší z nich je svolání a průběh Viennského koncilu a zrušení templářského řádu. Z písemností tohoto okruhu byly určeny do Čech jen zásadní rozhodnutí o svolání koncilu a o převedení majetku templářů na johanity. O něco mladší tvorba právních norem, jež vešly do kanonických sbírek *Clementi-*

¹² P. HERDE, *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die papstlichen Justizbriefe und die papstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jhs., I-II*, Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom, 31-32, Tübingen 1970.

¹³ Ve fondu Pal. lat. 950. Jedinou z písemností opsaných do kroniky Petra Žitavského, kterou jsem nezahrnula do prodromu, je tzv. *epistula de leprosis*. Ta po mém soudu mezi listiny prodromu nepatří, jelikož jde o publicistický spis kolující po Evropě sice pod jménem Jana XXII., který ale s tímto papežem a jeho kanceláří nemá pranic společného. Postřehl to ostatně už Petr Žitavský, který si ho opsal v klášteře v Morimundu s poznámkou *Utrum autem eadem epistola ex certa sciencia a domino pape processerit, pro certo nescio, sed hoc discutere legencium iudicio derelinquo*.

¹⁴ Z. HLEDÍKOVÁ, *Prodromus vatikánských Monument a listina pro premonstráty*, ČČH 98, 2000, s.1-17.

¹⁵ Nezařazeny však zůstaly čtyři zlomky papežských písemností, jejichž neúplný text nedovolil jejich datování ani úplnější postižení obsahu; jsou seznámenány v úvodu k edici, s. IX.-X.

nae a *Extravagantes*, se v písemnostech prodromu vyskytne jen nepřímo. Vleklý spor papežství s Ludvíkem Bavorcem je ve vydávaném materiálu zachycen několika zásadními písemnostmi (procesy), které opět byly m.j. adresovány i do Čech nebo v nichž byl jednajícím osobou Jan Lucemburský, a upozorněno je registry i na ty písemnosti, které zmiňují Bavorovy prokurátory vázané svými beneficii do Čech. Pontifikát Petra Corbaria, protipapeže Mikuláše V., je jen retrospektivně zmíněn, písemnosti bohemikálního charakteru tento papež nikdy nevydal. Stejně tak se spor spirituálů a konventuálů v materiálu prodromu objevuje jen zcela okrajově.

Pro střední Evropu bylo velkou událostí vyvolanou papežstvím vyslání postupně dvou legátů do Čech a Polska, resp. do Polska a Uher, totiž Petra z Auvergne (de Alvernia) a Galharda z Carcéz (de Carceribus), jejichž legace byla vesměs spojená s vybíráním desátku a svatopetrského haléře. Bohatý materiál obou legací a jejich dozvuků je dochován pro polská území a týká se tedy i vřatislavské diecéze. Doklady o působení první legace v pražské a olomoucké diecézi se nedochovaly, druhá se jim vyhnula. Ze zásadnějších událostí je možno ještě zmínit ustanovení papežské inkvizice v Čechách a na Moravě, jež ovšem zasahovala i okolní země, především Polsko a Uhry, a několik listin, jejichž vydání souviselo s jmenováním inkvizitorů, výsledky jejich působení ovšem kuriální materiál nezachycuje.¹⁶ Stejně tak se intenzivní působení Benedikta XII. ve prospěch mnišských řádů, směřující k vydání reformních statut, odráží v materiálu prodromu jen nepřímo, především vzrůstem počtu obecných potvrzení privilegií a majetků jednotlivých klášterů, dochovaných vesměs v originále.

Převaha materiálu, který prodromus přináší, se vztahuje na záležitosti administrativního rázu¹⁷ a na politickou korespondenci papeže. Z graciálních listin to jsou nejčastější *provisiones de canonicatu sub exspectatione prae bendae*, podstatně řidší, ale přeci se vyskytující jsou *provisiones de canonicatu sub exspectatione prae bendae, dignitatis, personatus seu officii* a podobně jsou spíše ojedinělé *provisiones canonicis de dignitate vel personatus aut officio*. Jejich příjemci byli vesměs lidé významnější svým původem nebo veřejným postavením. Výjimečnými jsou dvě *provisiones motu proprio* určené Janu Volkovi a Držislavovi Čenkovu z Bechyně (č. 976 a 639). Vedle nejobvyklejších provizí s exspektancí prebendy se počtem řadí *provisiones de beneficiis vacantis vel vacaturis cum cura vel sine cura*,

¹⁶ Naopak je zachycuje inkviziční příručka, srv. Al. PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer standigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jhs*, Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 3, Berlin-New York 1975.

¹⁷ V české literatuře zachytil základní dále zmiňované typy listin v jejich obsahu a formě, byť pro mladší dobu, J. ERŠIL, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století*, Rozpravy ČSAV 69, seš. 10, Praha 1959; tamtéž i hlavní informace k typům poplatků. Pro dobu Inocence VI. o stavbě těchto i dalších zde nevedených typů listin pojednal zevrubně J. B. NOVÁK v úvodu ke II. dílu MBV.

směřované většinou do kolací pražského nebo vratislavského biskupa, méně do kolací řeholních institucí. Dosud řídké jsou provize na konkrétní uvolňované beneficium (*provisiones beneficiorum certo modo vacaturorum*) a ojedinělé jsou rezervace konkrétního benefícia, až by se jakoukoliv cestou uvolnilo. V několika málo skupinách a jen pro nejvyšší špičky společnosti jsou zastoupeny listiny na osobní milosti, jakými byly milosti *de altari portatili*, *de celebratione missae ante diem*, *de celebratione in locis interdictis*, dovolení *eligendi confessorem*, *remissionem peccatorum in articulo mortis*. Zprvu ojedinělé dispense z příbuzenství k uzavření manželství, udělované většinou zpětně, nebo dispense pro kleriky z nelegitimního původu a ojediněle z nedostatku věku, jednotlivě i další, početně narůstají až v době Benedikta XII. Justiční listiny jsou zastoupeny delegacemi sporů nebo dílčích pravomocí i konservatorii. Poměrně početná skupina politické korespondence zahrnuje papežovy listy, jimiž obvykle reaguje na list nebo zprávu jemu doručené, ojediněle listy psané z papežovy osobní iniciativy. V mnoha případech však tyto listy tematiku sdělení jen rámcově naznačují, její vlastní obsah byl věcí osobního jednání. Nepříliš početnou skupinou jsou v českém materiálu prodromového období dosud závazky placení servicií a jejich kvitance, odvádění anát se ještě vůbec nevyskytuje, zato zajímavé byť nesoustavné zprávy přinášejí účty papežské komory a kniha evidující ubytování v avignonských domech.

Teritoriální rozsah informací o institucích nebo osobách, jež prodromus přináší, je v zásadě určen územím tehdejšího českého státu, jak bylo výše vytčeno. Mimo to byly ale do věcného obsahu milostí nebo příkazů papeže, jež edicí zachycené bohemikální listiny obsahují, zapojeny nebo se na jejich vydání podílely osoby z mnoha dalších oblastí Evropy. Nejsoustředěnější nahromadění takových údajů je spojeno s lucemburským panstvím českého krále a týká se dolního Porýní, zemí Beneluxu a severu Francie; s kuriálním prostředím je spojeno druhé větší seskupení osob a institucí vyskytujících se v písemnostech prodromu, které pocházely z dnešní jižní Francie a Itálie. Jistou analogií je pak poměrně hojný výskyt lokalit a osob z dalších polských diecézí, především z Krakovska. Menší měrou až jednotlivými doklady jsou pak zastoupeny německy mluvící země střední Evropy, Uhry, Dalmatské pobřeží, ale i Skandinávie, Dánsko, Anglie, iberský poloostrov, v podstatě všechny další země západního křesťanství.

Všechna edice důsledně vychází z archivního materiálu, i když většina vydávaných kusů již byla někdy a nějakou formou zachycena ve starších typech edic. U listin vydávaných podle dochování v papežských registrech bylo za základ edice vzato znění avignovské řady a na různověstí řady vatikánské je upozorňováno v textových poznámkách. Zachycování různověstí však bylo omezeno jen na písemnosti zásadnějšího charakteru. Vždy je však důsledně přihlíženo k různým zněním či zkomoleninám zápisu místních i osobních jmen. Identifikace místních jmen, pokud se ji podařilo uskutečnit, je provedena až v rejstříku k celému dílu, identifikovaný tvar je ovšem obsažen v záhlavním či náhradním regestu, ve věcných poz-

námkách jen u zvláště důležitých písemností. Latinské tvary místních jmen byly ponechány v názvech diecézí a v převodu datační formule v záhlaví.

Formálně stereotypní druhy všech provizních i dalších listin pro domácí příjemce jsou vydávány *in extenso*. Vedly k tomu dvojí důvody: jednak již zmiňované počátky pravidelných kontaktů Čech s kurií, kdy každá listina tohoto typu byla dosud v domácím prostředí novinkou a mohla ho dosud ovlivňovat i svou stylistikou, jednak skutečnost, že se v prodromovém období formy těchto řadových kuriálních písemností teprve definitivně ustalovaly. Ustalovaly se konečně i zvyklosti papežské kanceláře, až z r. 1331 přeci pocházejí kancelářské řády Jana XXII. a další normy vydal Benedikt XII. Stereotypní listiny jsou tedy vydávány sice *in extenso*, ale přesto se zkracováním nejběžnějších formulí, jež je z naznačených důvodů krajně opatrné.¹⁸

Arengy jsou důsledně otištěny v plném znění u všech kusů, které jsou vydávány *in extenso*; podle dosavadního úzu Monument jsou pak incipitem zachyceny u všech dalších, pouze registovaných kusů. Stejně se děje s datací.

Součástí plného znění listiny je rovněž taxační poznámka pravidelně zaznamenávaná v avignonských registrech. V naší edici je uváděna na začátku znění listiny; stejně je tomu i u údajů o charakteru listiny (typu *littera patens* ap.), jež se vyskytují v době Benedikta XII. v registrech ve stejném postavení a se stejnou funkcí jako taxační poznámka. Proti běžnému tvaru zápisu taxy v registrech jsou však číslice v edici z praktických důvodů položeny nikoliv nad sebou, ale vedle sebe bez mezery; mezera odděluje taxu za další vyhotovení téže listiny pro jiné příjemce včetně exekutorů.

Kancelářské poznámky na originálech papežských listin dochovaných u příjemců jsou otištěny pod textem listiny jako součást jejího znění v té formě, jak ji uplatňují 6. a 7. díl Monument. Při stylizaci tvarů kancelářských poznámek bylo v některých detailech dbáno pravidel pro soupis papežských listin. Příjemecké poznámky na dorzu originálních listin nejsou vzhledem k účelu a charakteru edice zachycovány.

Drobnou poznámku si vyžaduje i pravopis vydávaných kusů: respektuje totiž originál a zvyklosti platné v registrech, takže zachovává klasický úzus psaní *-tia*, nikoliv středověké *-cia*. V registrech je tento způsob důsledně zachováván do roku 1327, v následujících letech jsou paralelně užívány klasická i středověká forma, vždy v závislosti na autorství rozličných písařů; středověký způsob fonetického psaní nakonec převládne. Aby se zabránilo nepřehlednému paralelnímu užívání obou pravopisných způsobů, jejichž důsledné rozlišování postrádá účelnost, byl pravopis do konce 13. roku pontifikátu Jana XXII., t.j. do srpna roku 1329, sjednocen na psaní *-tia*, od září téhož roku 1329 na *-cia*. Rozmezí odpovídá převládnutí fonetické ortografie při psaní register v papežské kanceláři.

¹⁸ Plné znění zkrácených formulí nebo obrátů je zachyceno v úvodu k edici.

V poznámkách ke každému vydávanému kusu je uvedena citace pramene, odkud je příslušný kus převzat.¹⁹ V případě, že vydávaný text nějakým způsobem speciálně respektuje bohemikálního příjemce, který jím není jako prvotní nebo jediný, tvoří takové upozornění další součást poznámek. U originálních dochování jsou uvedeny základní údaje o velikosti listiny, o existenci či ztrátě a typu pečeti a jejího závěsu a údaj o současném uložení takové listiny; u insertů se obdobný odkaz vztahuje na listinu nebo listiny, jež obsahují vydávaný kus. Součástí poznámkového odstavce jsou pokud možno úplné odkazy na starší vydání příslušného kusu (listiny či zápisu) ve formě úplné edice, zkráceného znění textu nebo pouhého regestu.

Stovky, či spíše tisíce drobných údajů, které přináší úvodní svazek Monument, čeká na důkladné historiografické zpracování. Už dnes je však jednoznačné, že tak, jak zachycuje počátky uplatňování intenzivních, drobných správních záležitostí se týkajících kontaktů českého teritoria a papežství, jež se tehdy v českém státě teprve začínaly uplatňovat, postihuje také na původních dokladech prokazovanou postupnou integraci českého teritoria do evropského systému.

Zdeňka Hledíková

¹⁹ Upuštěno však bylo od citací quaternů uvnitř jednotlivých svazků register v jediném roce pontifikátu, jež běžně uváděly dosavadní svazky Monument. Pro období, jehož písemnosti přináší *prodromus*, by byla taková citace samoučelná, jelikož po většinu sledovaného období registra dosud postrádají vnitřního členění. Věcné členění uvnitř register se začíná dosud nesoustavně objevovat až v návaznosti na kancelářské řády Jana XXII.

Historické encyklopedie

(Současný stav zpracování – nástin typologie – perspektivy)¹

Na program XX. světového kongresu historických věd, který se bude konat v australské metropoli Sydney v červenci 2005, byla zařazena – jako dvanáctá z dvaceti diskusí u kulatého stolu – tematika *Historical Dictionaries and Encyclopedias*.² Nikoli náhodou, neboť historické *encyklopedie*, *lexikony* a *slovníky* (všechna tato označení jsou ve světě používána v podstatě jako synonyma) se v poslední době staly velmi početně zastoupeným a intenzívně pěstovaným žánrem dějepisné literatury. Nejsou zajisté žánrem novým, zato však se stávají jedním z druhů moderní historické literatury, které se s mimořádnou rychlostí prosazují. Neobyčejné rozšíření encyklopedií s dějepisnou tematikou představuje dnes patrně jednu z možných reakcí na pokračující atomizaci historického výzkumu a poznání. V době doslova explozivního kvantitativního narůstání historiografické produkce a jejího oborového štěpení se stává encyklopedické zpracování poznatků nástrojem třibení a sumarizace. Nejde při tom zdaleka jen o prosté shrnování víceméně známé faktografie, jak by mohly naznačovat zjednodušené přístupy ke komerčně motivovaným historickým lexikonům. Spíše jde či mělo by jít o zodpovědný výběr, vážení a hodnocení výsledků, k nimž dosavadní bádání dospělo, a mnohdy také o zaplňování hluchých míst nezastupitelným původním výzkumem.

Už při koncipování náročnějších historických encyklopedií vzniká řada zásadních problémů: Jaké určení a jaký uživatelský či čtenářský okruh sleduje konkrétní encyklopedické dílo? Jaký soubor témat a otázek má zahrnout, aby dosáhlo jisté ucelenosti a přitom se nestalo bezbřehým a v rozumném čase nezvládnutelným úkolem? Na jaké institucionální, národní či mezinárodní základně má či může být sestaven a koordinován početný autorský tým? Jak vyvážit individuální autorské přístupy s celkovým redakčním záměrem? Jak překročit práh pouhé faktografické popisnosti a přiblížit čtenáři velkých encyklopedických hesel či statí vývoj nazírání na sumarizované téma a jakými prostředky vyjádřit otevřenost poznání? Jak zvolenou látku systematicky uchopit a podle jakých kritérií zpracovat hesla různých kategorií? Jaký podíl slova a nonverbálních symbolů volit v době, která odsouvá soustavné čtení na vedlejší kolej?

¹ Stat' byla zpracována v rámci plnění výzkumného záměru „České dějiny v mezinárodních souvislostech do roku 1945“, registrační číslo AV0Z8015903. Bibliografickými rešeršemi její přípravu významně obohatila PhDr. Václava Horčáková, vedoucí pracovní skupiny historické bibliografie v Historickém ústavu AV ČR v Praze, za což jí patří autorův srdečný dík. Tato stat' již byla otištěna v Českém časopise historickém (č. 1, roč. 102, s. 1-31), ve Zpravodaji Historického klubu ji publikujeme se souhlasem redakce ČČH.

² 20th *International Congress of Historical Sciences (Sydney, 3-9 July 2005). Preliminary Programme and Registration*, University of New South Wales, Sydney 2003, s. [9].

Autoři a zvláště redaktoři velkých encyklopedií z oblasti historiografie a příbuzných disciplín se s těmito problémy museli v různé míře vyrovnávat, a to zpravidla se zřetelem k potřebám konkrétního díla a s přihlédnutím k tradicím a možnostem vlastního oboru či příslušné národní historiografie, určujícím povahu encyklopedicky zpracovávané látky. Očekávaná diskuse na kongresu v Sydney nabízí příležitost k pohledu na historické encyklopedie z různých stran světa, z odlišných oborových specializací a s oporou v rozdílných badatelských tradicích. Mohla by se stát podnětem k lepší mezinárodní koordinaci historicko-encyklopedické práce, ale také k soustavnějšímu komparativnímu posouzení vývoje a místa tohoto žánru ve světové historiografii.

Shrnující posouzení výsledků práce na historických encyklopediích v celosvětovém měřítku, zejména však v Evropě a Severní Americe, si vyžádá průnik dílčích pohledů jednotlivých specializovaných disciplín a národních historiografií. Jeden z takovýchto dílčích pohledů může poskytnout i práce na rozsáhlé *Encyklopedii českých dějin*, která si vyžádala předběžné ohledání situace nejen v domácím, ale právě v mnohem širším euroamerickém prostoru.³ Některé jeho výsledky přináší tato stat'.

Zintenzívnění obecné i speciální encyklopedické tvorby se stalo v Evropě a v Severní Americe jedním z příznačných rysů vědecké a popularizační činnosti druhé poloviny 20. a počátku 21. století. Platí to především o demokratických zemích, kde tuto činnost zásadním způsobem nelimitovala oficiální či skrytá cenzura. Naproti tomu ve státech sovětského bloku, kde byla jakákoli systematická práce tohoto druhu omezována nejrůznějšími ideologickými zásahy a politickými zákazy, došlo od počátku devadesátých let 20. století k mimořádnému kvantitativnímu rozmachu historické encyklopedistiky. Těžila jednak z více či méně svobodného výběru a zpracování témat, jednak z možnosti využít přehledné encyklopedické publikace na knižním trhu komerčně výhodným způsobem. Záplava narychlo sestavených či ze zahraniční produkce spěšně přeložených slovníků s nejrůznějšími náměty do jisté míry zamlžila samotný pojem (historicky pojaté) encyklopedie. V krajních případech vyvolávala lichou představu, že jde o snůšku nekriticky posbíraných údajů, a takovouto práci devalvovala na vědecky nenáročnou činnost kompilativního rázu. Aniž by přestaly vycházet nenáročné „encyklopedie“,⁴ přece jen se už v průběhu devadesátých let začala situace měnit a historici v některých zemích střední a vý-

³ Zde vycházím z přepracované a doplněné verze úvodní studie, kterou jsem napsal pro interní publikaci, určenou jako pomůcka autorům hesel pro zmíněnou encyklopedii: Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA (ed.), *Manuál Encyklopedie českých dějin (Příručka pro zpracovatele – Heslár – Vzorová hesla)*, Praha 2003, s. 9-55.

⁴ Uvádím namátkou jen po jednom příkladu z domácí a zahraniční produkce, využívající pojmu encyklopedie k povrchnímu zpracování „senzačních“ témat: Milan CHURANĚ a kol., *Encyklopedie špionáže*, Praha 1993 (2., přepracované a rozšířené vydání: Praha 2000); Nick VANDOME, *Encyklopedie zločinu*, Praha 1994.

chodní Evropy přistoupili ke koncipování větších a hodnotnějších encyklopedických děl.

V **České republice** tlak na encyklopedické shrnování jinak nepřehledného množství informací neminul ani přírodní a technické vědy,⁵ zvláště silně se však projevil ve společenskovědních oborech. V uvolněných politických poměrech po listopadu 1989 došlo k překotné snaze dohnat dlouhodobé zpoždění a díky iniciativnímu přístupu řady nakladatelství a vydavatelských institucí⁶ se rodila stále nová encyklopedická či spíše úžeji pojatá lexikální díla. Některá z nich dosáhla pozoruhodné vědecké úrovně a jednak nabídla širší veřejnosti přehlednou sumu vědeckých poznatků z vlastního oboru, jednak položila základ i k dalšímu kritickému bádání. Platí to zejména o archeologii,⁷ egyptologii,⁸ jazykovědě,⁹ literární historii,¹⁰ muzikologii,¹¹ orientalistice,¹² právní historii,¹³ psychologii,¹⁴ sociologii,¹⁵ teatrologii,¹⁶ výtvarném umění¹⁷ a o některých tematických okruzích historické topografie.¹⁸

⁵ Srov. nejnověji příkladné dílo, shrnující pro českou odbornou i širší veřejnost poznatky o vesmíru: Josip KLECZEK, *Velká encyklopedie vesmíru*, Praha 2002.

⁶ Jsou to zejména Academia, Akademické nakladatelství CERM, Argo, Baset, CAD Press, Divadelní ústav, Editio optima, Editio Supraphon, Epoque, Garamond, Kalich, Karolinum, Libri, Lípa, Mladá fronta, Nakladatelství Aleš Skřivan mladší, Nakladatelství Ivo Železný, Nakladatelství Julius Zirkus, Nakladatelství Lidové noviny, Paseka, Portál, Victoria Publishing, Volvox Globator, Votobia a Vyšehrad.

⁷ Jiří HRALA (ed.), Jan FILIP, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, III. Addenda, Praha 1998 (navazuje na životní dílo Jana FILIPA, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I-II, Praha/Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1966-1969); Michal LUTOVSKÝ, *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001; Jiří WALDHAUSER, *Encyklopedie Keltů v Čechách*, Praha 2001; Karel SKLENÁŘ – Zuzana SKLENÁŘOVÁ – Miloslav SLABINA, *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002; Eduard DROBEJDAR, *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*, Praha 2002; Vladimír ČTVERÁK – Michal LUTOVSKÝ – Miloslav SLABINA – Lubor SMEJTEK, *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003.

⁸ Miroslav VERNER a kol., *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Praha 1997.

⁹ Petr KARLÍK – Marek NEKULA – Jana PLESKALOVÁ (edd.), *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002.

¹⁰ Vladimír FORST – Jiří OPELÍK (ed.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 1, 2/I-II, 3/I-II (A-Ř), Praha 1985-2000; tento slovník má převážně biografický charakter, nicméně lze jej zde uvést, neboť zahrnuje také další výborně zpracovaná hesla (almanachy, časopisy, díla, nakladatelské instituce apod.).

¹¹ Tento obor mohl navázat na důkladný *Československý hudební slovník osob a institucí*, I-II, redaktori Gracián ČERNUŠÁK – Bohumír ŠTĚDRŮ – Zdenko NOVÁČEK, Praha 1963-1965; nověji vyšly encyklopedicky pojaté práce věnované klasické i moderní hudbě, zejména Antonín MATZNER – Ivan POLEDŇÁK – Igor WASSERBERGER a kol., *Encyklopedie jazzu a moderní hudby. Část jmenná – československá scéna*, Praha 1990; Jiří VY-

SLOUŽIL, *Hudební slovník pro každého*, I-II, Vizovice 1995-1999; Petr MACEK (ed.), *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997; Dalibor JANOTA – Jan P. KUČERA, *Malá encyklopedie české opery*, Praha-Litomyšl 1999. Z překladových, často bohemikálně doplněných a aktualizovaných publikací lze uvést: Brigitte REGLER-BERLINGER – Wolfgang SCHENCK – Hans WINKING, *Opera. Velká encyklopedie*, Praha 1996; John WARRACK – Ewan WEST, *Oxfordský slovník opery*, Praha 1998; Ulrich MICHELS, *Encyklopedický atlas hudby*, Praha 2000.

¹² Jiří PROSECKÝ a kol., *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha 1999. Srov. též Jan FILIPSKÝ, *Encyklopedie indické mytologie. Postavy indických bájí a letopisů*, Praha 1998.

¹³ Milan BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva* (2., přepracované vydání), Praha 1994 (1. vydání 1981).

¹⁴ Milan NAKONEČNÝ, *Encyklopedie obecné psychologie*, Praha 1997.

¹⁵ Miloslav PETRUSEK (ed.), *Velký sociologický slovník*, I-II, Praha 1996; podstatně méně zdařilý je předcházející pokus o encyklopedické zvládnutí sociologie: Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*, Praha 1992.

¹⁶ Česká divadla. *Encyklopedie divadelních souborů*, Praha 2000; Jana HOLEŇOVÁ a kol., *Český taneční slovník. Tanec, balet, pantomima*, Praha 2001; bohemikálně aktualizován byl také z polštiny přeložený lexikon: Małgorzata SEMIL - Elżbieta WYSIŃSKA, *Slovník světového divadla 1945-1990*, Praha 1998. Rovněž bádání o dějinách filmu přineslo encyklopedický souhrn: Václav BŘEZINA, *Lexikon českého filmu. 2000 filmů 1930-1996*, Praha 1996.

¹⁷ Oldřich J. BLAŽÍČEK – Jiří KROPÁČEK, *Slovník pojmů z dějin umění*, Praha 1991; Anděla HOROVÁ (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, I-II, Praha 1995; Jan BALETKA, *Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*, Praha 1997; Vladislav DUDÁK – Rudolf POŠVA – Bořek NEŠKUDLA, *Encyklopedie světové architektury. Od menhiru k dekonstruktivismu*, I-II, (2., revidované a doplněné vydání), Praha 2002; Dana STEHLÍKOVÁ, *Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví*, Praha 2003. Zpravidla na okraji studia dějin umění a ikonografie vznikají lexikální pomůcky ke studiu dávné symboliky: Jaroslav STUDENÝ, *Křesťanské symboly*, Olomouc 1992; Ludvík SKRUŽNÝ, *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*, Čelákovice 1996; Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998.

¹⁸ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I-V, Praha 1996-2002 (zatím zpracována písmena A-P); Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN (ed.), *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; Jiří ÚLOVEC a kol., *Encyklopedie českých tvrzí*, I-II, Praha 1997-2000 (zatím zpracována písmena A-R); Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ – Jaroslav PETRŮ – Dušan RIEDL – Antonín Marián SVOBODA, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1999; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999 (Dodatky, Praha 2002); Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999; Dušan JOSEF, *Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1999 (2. vydání 2002); Jiří ÚLOVEC, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*, Praha 2000; Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001; Hana HLUŠIČKOVÁ (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve*

Vznikla rovněž řada menších encyklopedických příruček s tematikou českých a obecných dějin. Pomineme-li biografické slovníky a dlouhou řadu menších encyklopedických příruček, přeložených z cizích jazyků, pak můžeme tyto práce rozčlenit do tří hlavních skupin. Především jde o stručné lexikony, shrnující neobyčejně rozsáhlou látku celých dějin národů, států, kontinentů či světa ve velmi stručných heslech, podávajících první informaci o tématu a sloužících zejména pedagogickým a popularizačním účelům.¹⁹ Další skupinu tvoří encyklopedické přehledy dílčí historické tematiky, kupříkladu z církevních a vojenských dějin nebo z nejstarší historie a s ní spjaté mytologie, v nichž autoři předkládají podrobný výklad o zvolených námětech a někdy v této podobě publikují i původní badatelské výsledky.²⁰ Konečně třetím typem se staly faktograficky pojaté encyklopedické souhrny pomocných věd historických, jmenovitě heraldiky, faleristiky, numismatiky a genealogie.²¹

Rovněž v dalších střeoevropských zemích se probudil zájem o vydávání historických encyklopedií, lexikonů a (naučných) slovníků, přičemž všechny tři pojmy byly také v tamních jazycích volně zaměňovány jako synonyma. Bez nároku na úplnost je možno připomenout vedle poněkud starší historicko-vlastivědné ency-

Slezsku, I-III, Praha 2001 (zatím zpracována písmena A-S); Jan PEŠTA, *Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách*, I. Střední Čechy a Praha, Praha 2003. Řadu dalších – zpravidla jednosvazkových – encyklopedických příruček, věnovaných různým druhům architektonických památek, zpracovali Jan BUKOVSKÝ, Stanislav BURACHOVIČ, Stanislav WIESER a jiní autoři.

¹⁹ František HONZÁK – Marek PEČENKA – Jitka VLČKOVÁ, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1995; Marek PEČENKA – Petr LUŇÁK a kol., *Encyklopedie moderní historie*, Praha 1995 (další vydání 1998, 1999); František ČAPKA, *Slovník českých a světových dějin*, Brno 1998; Josef OPATRŇÝ, *Amerika v proměnách staletí*, Praha 1998; Libor VYKOUPILO, *Slovník českých dějin* (2., přepracované a doplněné vydání), Brno 2000 (1. vydání 1994); Antonín KOSTLÁN – Dagmar MORAVCOVÁ – Vratislav VANÍČEK, *Encyklopedie dějin Německa*, Praha 2001; Aleš SKŘIVAN, *Lexikon světových dějin 1492-1914*, Praha 2002; k této skupině lze volně přiřadit specifický slovník z oboru dějin diplomacie: Zdeněk VESELÝ, *Smlouvy, pakty, dohody. Slovník mezinárodně politických a diplomatických aktů*, Praha 2002. Po vzoru lexikálních příruček o dějinách evropských států (viz níže poznámku 83) vznikla též analogická práce o české historii: Jiří HOCHMAN, *Historical Dictionary of the Czech State*, Lanham, Md., and London 1998.

²⁰ Leonid KRÍŽEK, *Encyklopedie zbraní a zbroje*, Praha 1997; Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, I. Řády rytířské a křižovníci, Praha 2002; II/1. Řeholní kanovníci, Praha 2003. Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*, Praha 1999; Nad'a PROFANTOVÁ – Martin PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2000; Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, Praha 2002.

²¹ Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1994; František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 1995; Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Encyklopedie české numismatiky*, Praha 1996; též, *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*, Praha 2001; Boleslav LUTONSKÝ, *Lexikon genealoga* (Vademecum genealoga, svazek 7), Praha 2003.

klopedie **Slovenska**²² i nevelký lexikon slovenských dějin²³ a podobnou, k obecným dějinám zaměřenou slovníkovou prací z **Maďarska**.²⁴ Podstatně rozsáhlejší je historicko-encyklopedická tvorba v **Polsku**. Tam vyšel obšírný lexikon celých národních dějin s mnoha tisíci krátkých (většinou jen několikařádkových) hesel,²⁵ dále podrobnější encyklopedie polských politických dějin²⁶ a konečně i přehledný lexikon světové historie,²⁷ ani nemluvě o řadě specializovaných historických lexikonů.²⁸

Encyklopedie národních dějin se od počátku devadesátých let 20. století stala jedním z důležitých znaků dotvářející se identity nových národních států, jež vznikly na troskách Sovětského svazu a Jugoslávie. Zvláště zajímavý byl vývoj v **Bělorusku**. Tamní historici se krátce po osamostatnění (1991) pustili do vydávání rozsáhlé Encyklopedie dějin Běloruska, která poskytovala první příležitost předložit v systematické podobě poznatky o událostech a osobnostech dříve zamlčovaných (encyklopedie nahrazuje zároveň národní biografický slovník). První svazky (1993-

²² *Encyklopédia Slovenska*, I-VI, Bratislava 1977-1982.

²³ Dušan ŠKVARNA – Július BARTL – Viliam ČIČAJ – Mária KOHÚTOVÁ – Róbert LETZ – Vladimír SEGEŠ, *Lexikón slovenských dejín* (2., doplnené vydanie), Bratislava 1999 (poprvé vyšlo 1997).

²⁴ Attila DÖMÖTÖR – Zsuzsanna BUZEK, *Történelmi lexikon*, Budapest 1999.

²⁵ Michał CZAJKA – Marcin KAMLER – Witold SIENKIEWICZ, *Leksykon Historii Polski*, Warszawa 1995; menší slovníky polských dějin, sloužící především pedagogickým potřebám, zastupují v poslední době: Jarema MACISZEWSKI (ed.), *Encyklopedyczny słownik historii Polski* (Do użytku szkolnego), Warszawa 1997; Witold SIENKIEWICZ, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000 (3., rozšířené vydání).

²⁶ Jan DZIEGIELEWSKI – Janusz EKES – Tadeusz KRAWCZAK – Jan SAŁKOWSKI – Jerzy SKOWRONEK – Andrzej SZWARC – Jan TYSZKIEWICZ, *Encyklopedia Historii Polski. Dzieje polityczne*, I-II, Warszawa 1995. Zahraniční zájem o polské dějiny odráží mj. lexikony: George SANFORD – Adriana GOZDECKA-SANFORD, *Historical Dictionary of Poland* (European Historical Dictionaries, No. 3), Lanham, Md., and London 1994; George J. LERSKI, *Historical Dictionary of Poland, 966-1945*, Greenwood, Connecticut, and London 1996.

²⁷ Andrzej BARTNICKI, *Leksykon Historii Świata*, Warszawa 1998; z encyklopedických zpracování moderních dějin si zaslouží zmínku publikace: Bożena BANKOWICZ – Marek BANKOWICZ – Antoni DUDEK, *Ilustrowany leksykon historii XX wieku*, Kraków 2000 (2. vydání).

²⁸ Příkladným encyklopedickým zpracováním starších památek architektury je dílo Leszek KAJZER – Stanisław KOŁODZIEJSKI – Jan SALM, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001 (2. vydání 2002); jako ukázka encyklopedického zvládnutí polských a obecných církevních dějin může posloužit Henryk WITCZYK (ed.), *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność – 2000 lat nadziei*, Kielce 2000 (obsahově polonizované vydání *Enciclopedia del Cristianesimo*, Novara 1997); moderní právní dějiny Polska v poměrně stručné zkratce shrnuje Wiesław SKRZYDŁO, *Leksykon wiedzy o państwie i konstytucji*, Warszawa 2000.

1994) vycházely bez cenzury, ale po nástupu autoritativního režimu prezidenta Alexandra Lukašenka (1994) se historicko-encyklopedická činnost dostala pod státní kontrolu. Vnější výrazem této proměny se stala úprava jednotlivých svazků encyklopedie: zatímco prvé dva díly byly ozdobeny historickým erbem země, jímž se Bělorusové hlásili k bělorusko-litevsko-polským historickým kořenům, od roku 1996 vycházejí svazky běloruské encyklopedie bez tohoto – znovu potlačeného – dějinného symbolu.²⁹ Menšími specializovanými encyklopedickými pracemi se Bělorusové – opět příznačně – soustředili na zpracování dokladů církevních dějin,³⁰ zatímco v sousedním Pobaltí například Lotyšů přistoupili ke specializovanému encyklopedickému podchycení historie městské kultury³¹ a kritických období vlastních novodobých dějin.³²

Pro **Ukrajinu** byla donedávna dostupná především vědecky vyváženě pojatá národní encyklopedie, jejíž podstatu tvoří dějiny a historické kořeny společenského a kulturního vývoje; v tomto případě šlo ovšem o starší reprezentativní dílo ukrajinské emigrace, zastoupené v Severní Americe Ševčenkovou vědeckou společností.³³ Vedle ní existovala i rozsáhlejší (jedenáctisvazková) encyklopedie ukrajinských dějin a kultury, která byla teprve nedávno dokončena a nově vydána.³⁴ Péči Ústavu historických věd Lvovské národní univerzity Ivana Franka vyšel také mohutný jednosvazkový lexikon ukrajinských dějin, který je určen především pedagogickým účelům, ale přináší kromě jiného množství informací z ukrajinských církevních a politických dějin, jež byly v sovětské době tabuizovány.³⁵ K těmto tématům ostatně patří i historie Podkarpatské Rusi, která se zcela nedávno dočkala jednosvazkové encyklopedie,³⁶ stejně jako dějiny státu a práva, jimž se právě nyní dostává vyjádře-

²⁹ *Encykłapiedyja historyi Bielarusi*, I-VI, Minsk 1993-2001.

³⁰ Anatol' M. KULAHIN, *Katalickija chramy na Belarusi. Encykłapiedyčny davednik*, Minsk 2001 (1. vydání 2000); též, *Pravaslavnyja chramy na Belarusi. Encykłapiedyčny davednik*, Minsk 2001.

³¹ *Enciklopēdija Latvijas pilsētas*, Rīga 1999.

³² Bojům o Lotyšsko po první světové válce a po rozpadu Ruského carství je věnována vojensko-politická encyklopedie *Latvijas Brīvības cīņas 1918-1920. Enciklopēdija*, Rīga 1999.

³³ Volodymyr KUBIJOVYČ (ed.), *Ukraine. A Concise Encyclopaedia*. Prepared by Shevchenko Scientific Society, I-II, Toronto 1963-1971.

³⁴ Volodymyr KUBIJOVYČ (ed.), *Encyklopedija ukrajinoznavstva v 11 tomach. Repryntne vidtvorennya vyd. 1955-1984 rokiv*, I-XI, Lviv 2003.

³⁵ I. PIDKOVA – R. ŠUST (ed.), *Dovidnyk z istoriji Ukrajiny*, Kyjiv 2001.

³⁶ Ivan POP, *Encyklopedija Podkarpatskoj Rusi*, Užhorod 2001; tato rusky psaná encyklopedie byla v přepracované a doplněné podobě vydána též v anglické verzi: Paul Robert MAGOCSI – Ivan POP (ed.), *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Toronto 2002

ní v šestisvazkové právní encyklopedii.³⁷⁾ V současné době získala historicko-encyklopedická práce, orientovaná ke zvládnutí národní minulosti, významnou základnu v Ústavu dějin Ukrajiny Národní akademie věd v Kyjevě.³⁸⁾

Mohutný rozmach práce na historických encyklopediích se dostavil rovněž v **Rusku**, které po rozpadu Sovětského svazu se značnými nesázami hledalo své dějinné zakotvení. Podobně jako na Ukrajině a v Bělorusku bylo i zde započato s vydáváním rozsáhlého díla, programově nazvaného „Velká encyklopedie ruského lidu“ a v jednotlivých tematicky pojatých a dosud vydaných svazcích soustředěného k „svaté Rusi“ čili „ruské civilizaci“, k vývoji státu a patriotismu.³⁹⁾ Vedle přehledných lexikonů ruských dějin⁴⁰⁾ začaly vznikat též důkladnější, k národním dějinám⁴¹⁾ i ke speciálním tematickým okruhům zaměřené encyklopedie, věnované vývoji pravoslavné církve,⁴²⁾ ruského vojenství a námořnictva;⁴³⁾ v souvislosti s náběhy k určité decentralizaci ruského impéria stoupl rovněž zájem o historické encyklopedie měst⁴⁴⁾ a regionů.⁴⁵⁾ I když Rusko vzhledem ke svému strategickému významu

(srov. René KOČÍK, *Encyklopedie světa Rusínů* vyšla v Torontu, Dějiny a současnost 26, 2004, č. 1, s. 53).

³⁷⁾ *Jurydyčna encyklopedija*, I-IV (A-P), Kyjiv 1998-2002.

³⁸⁾ Informace Ústavu dějin Ukrajiny NAVU v Kyjevě, říjen 2001; srov. Bulletin Historického ústavu AV ČR 12, 2001, č. 2, s. 40-41.

³⁹⁾ *Bolšaja enciklopedija ruskogo naroda*. Z proponovaného dvacetisvazkového souboru vyšly zatím úvodní svazek O. A. PLATONOV (ed.), *Svjataja Rus'. Enciklopedičeskij slovar' ruskij civilizacii*, Moskva 2000; I. svazek: *Russkoje gosudarstvo*, Moskva 2002; II. svazek: *Russkij patriotizm*, Moskva 2003.

⁴⁰⁾ *Istorija otečestva. S drevnejšich vremen do našich dnej. Enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 1999; N. A. BENEDIKTOV – N. J. BENEDIKTOVA – J. N. BAZURINA, *Enciklopedija ruskij istorii*, Moskva 2000.

⁴¹⁾ *Otečestvennaja istorija s drevnich vremen do 1917 goda. Enciklopedija v 5-ti tomach*, I-III (A-M), Moskva 1994-2000.

⁴²⁾ *Pravoslavnaja enciklopedija*. Pod redakcijej patriarchy moskovskogo i vseja Rusi Aleksija II, tom I/1-4, Moskva 2000 (dosud byly vydány čtyři svazky v rozsahu téměř 3000 stran, zachycující pouhý počátek abecedy /A-Be/).

⁴³⁾ *Pomorskaja enciklopedija v 5-tomach*, I, Archangel'sk 2001; V. KRASNOV – V. DAJNES, *Russkij voenno-istoričeskij slovar'*, Moskva 2002.

⁴⁴⁾ G. M. LAPPO (ed.), *Goroda Rossii. Enciklopedija*, Moskva 2003; z řady speciálních encyklopedií věnovaných zejména kulturnímu vývoji Petrohradu uvádím alespoň souhrnnou práci P. E. BUCHARKIN (ed.), *Tri veka Sankt-Peterburga. Enciklopedija v 3-ch tomach*, I/1-2, Sankt-Peterburg 2001.

⁴⁵⁾ *Enciklopedičeskij slovar' po istorii Kubani s drevnerusskich vremen do oktjabrja 1917 goda*, Krasnodar 1997; *Enciklopedija Zabajkal'ja*, I, Novosibirsk 2000; *Ural'skaja istori-*

poutá encyklopedický zájem zahraničních historiků,⁴⁶ domácí encyklopedie ruských dějin si bezpochyby zaslouží mezinárodní pozornost nejen pro konkrétní tematiku, ale i z hlediska metodických přístupů jako ukázka encyklopedického zvládnání vývoje jednoho z velkých států světa, který také touto tvorbou reaguje na hluboké otřesy v nedávné minulosti.

Tendenci k vybudování národních států provází vznik historických encyklopedií také na území bývalé Jugoslávie. Zmínku si zaslouží zejména **Slovinsko**, pro něž jsou zvláště charakteristické proměny posledních dvou desetiletí. Na jedné straně se nedávno stalo předmětem jednosvazkové historické encyklopedie, která znamená pro zájemce ve světě základní zdroj údajů o téměř neznámých dějinách této země.⁴⁷ Nevelká, zato však jazykově dostupná práce má ovšem velice důstojný protějšek v mohutném patnáctisvazkovém díle, které v průběhu uplynulých patnácti let encyklopedicky shrnulo problematiku slovinské historie, kultury a vlastivědy.⁴⁸ Samozřejmě se ovšem stalo kusem paradoxní historie a historiografie slovinského národa, neboť v počátcích bylo zamýšleno jako první encyklopedie tohoto zaměření, napsaná na základě jednotné metody historického materialismu, ale už po vydání několika svazků se věrnost autorů této metodě vyjevila v nových poměrech jako pouhá chiméra.⁴⁹ Rozsahem udivující a v reprezentativní úpravě vydaná Encyklopedie Slovinska je cílevědomým výrazem prosperity a kulturních ambicí malé země, která se vydělila z Balkánu. Nicméně skrovnější historické encyklopedie vyšly ovšem i v dalších nově vzniklých státech jihovýchodní Evropy, například péčí Ústavu národních dějin ve Skopji byl vydán jednosvazkový, stručnými (převážně biografickými) hesly zaplněný lexikon dějin **Makedonie**.⁵⁰

českaja enciklopedija, Jekaterinburg 2000; *Kratkaja čuvašskaja enciklopedija*, Čeboksary 2001.

⁴⁶ Ze zahraničních encyklopedických přehledů ruských dějin srov. John PAXTON, *Companion to Russian History*, London 1984; Hans-Joachim TORKE, *Lexikon der Geschichte Rußlands. Von den Anfängen bis zur Oktober-Revolution*, München 1985; Boris RAYMOND – Paul DUFFY, *Russia* (European Historical Dictionaries, 26), Lanham, Md., and London 1998.

⁴⁷ Leopoldina PLUT-PREGELJ – Carole ROGEL, *Historical Dictionary of Slovenia* (European Historical Dictionaries, No. 13), Lanham, Md., and London 1996.

⁴⁸ *Enciklopedija Slovenije*, I-XV, Ljubljana 1987-2001. Toto reprezentativní dílo celé slovinské kultury mohlo s prospěchem navázat na tradici jugoslávské historické encyklopedistiky, jejímž výrazem se stala – vedle specializovaných encyklopedických prací z období socialismu – především *Enciklopedija Jugoslavije*, I-VIII, Zagreb 1955-1971 (ve druhém, nedokončeném vydání byla *Enciklopedija Jugoslavije*, I-VI, Zagreb 1980-1990, dovedena pouze k písmeni K).

⁴⁹ Josip VIDMAR, *Zamisel Enciklopedije Slovenije*, in: *Enciklopedija Slovenije*, I, Ljubljana 1987, s. III.

⁵⁰ Stojan Kiselinovski (ed.), *Makedonski istoriski rečnik*, Skopje 2000.

Mimořádně bohatou tradicí ve vydávání velmi kvalitních historických encyklopedií se vyznačuje **Německo**.⁵¹ Tematicky utříděné – obsažné, avšak do jediného svazku sevřené – encyklopedie z poslední doby zastupují vedle mnoha speciálních encyklopedicky pojatých publikací⁵² jednak lexikony německých osobností, událostí a institucí, sahající od starověku do konce druhé světové války⁵³ a poté od roku 1945 do znovusjednocení Německa,⁵⁴ jednak stručné, avšak důkladně zpracované encyklopedie světových dějin⁵⁵ a historických pojmů.⁵⁶ K vrcholům německé encyklopedické tvorby v oboru historie patří monumentální sedmisvazkové dílo, věnované výkladu stěžejních historických pojmů, které je ovšem právě v německém prostředí

⁵¹ Na úrovni popularizačních encyklopedií tuto tradici ztělesňují zvláště publikace nakladatelství Ploetz ve Freiburgu im Breisgau a jejich aktualizované reedice; srov. *Der Grosse Ploetz. Die Daten-Enzyklopädie der Weltgeschichte. Daten, Fakten, Zusammenhänge*, begründet von Carl PLOETZ, (32., neubearbeitete Auflage), bearbeitet von 80 Fachwissenschaftlern, Frechen 1998; Thomas ADOLPH et alii (ed.), *Lexikon der Weltgeschichte Ploetz. Personen und Begriffe*, Freiburg im Breisgau 1996; *Lexikon der Weltgeschichte Ploetz. Personen und Begriffe A bis Z* (Neuausgabe), Freiburg im Breisgau 2000. Popularizačního rázu jsou i další historické lexikony, odvozené od obecných encyklopedií, například *Meyers kleiner Lexikon: Geschichte* (mit einer Einleitung von Golo MANN), Mannheim-Wien-Zürich 1987.

⁵² Kupříkladu lexikony věnované kratším obdobím novodobých německých dějin: Waldemar SCHÜTZ (ed.), *Lexikon Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert*, Rosenheim 1990; Peter STEINBACH – Johannes TUCHEL (ed.), *Lexikon des Widerstandes 1933-1945*, München 1994; Rainer EPPELMANN – Horst MÖLLER – Günter NOOKE – Dorothee WILMS (ed.), *Lexikon des DDR-Sozialismus. Das Staats- und Gesellschaftssystem der Deutschen Demokratischen Republik*, Paderborn-Wien-München-Zürich 1996; Wolfgang BENZ – Hermann GRAML – Hermann WEISS, *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, München 1997 (4. Auflage 2001); Wolfgang BENZ – Walter H. PEHLE, *Lexikon des deutschen Widerstandes*, Frankfurt am Main 1999; Wolfgang BENZ (ed.), *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945-1949/55*, Berlin 1999.

⁵³ Gerhard TADDEY (ed.), *Lexikon der deutschen Geschichte. Ereignisse, Institutionen, Personen. Von den Anfängen bis zur Kapitulation 1945* (3., überarbeitete Auflage), Stuttgart 1998 (1. vydání 1979).

⁵⁴ Michael BEHNEN (ed.), *Lexikon der deutschen Geschichte von 1945 bis 1990. Ereignisse, Institutionen, Personen im geteilten Deutschland von 1945 bis 1990*, Stuttgart 2002.

⁵⁵ *Das Lexikon der Weltgeschichte. Von der Steinzeit bis zur Gegenwart. Epochen – Ereignisse – Personen – Länder – Schauplätze*. Ein ADAC-Lexikon, München 1998; Wolf-Eckhard GUDEMANN (ed.), *Lexikon der Geschichte*, Niedernhausen/Ts. 2001 (1. vydání: Gütersloh-München 1998).

⁵⁶ Erich BAYER – Frank Wende, *Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke* (5., neugestaltete und erweiterte Auflage), Stuttgart 1995 (Kröners Taschenausgabe, Band 289), (1. vydání 1960); Manfred ASENDORF – Jens FLEMMING – Achaz von MÜLLER – Volker ULLRICH, *Geschichte. Lexikon der wissenschaftlichen Grundbegriffe*, Reinbeck bei Hamburg 1994. – Viz též níže poznámku 130.

kritizováno za to, že předkládá spíše několik desítek abecedně uspořádaných monografií než skutečnou encyklopedii.⁵⁷

Snahu o moderní encyklopedické zpracování vlastních dějin projevilo taktéž **Rakousko**⁵⁸ a zvláště **Švýcarsko**. Tam vznikla v návaznosti na starší tradici velmi solidní historická encyklopedie, pojatá jako kombinace hesel věnovaných reáliím, lokalitám, kantonům a osobám, již v době meziválečné.⁵⁹ Avšak zcela nedávno začal vycházet dvanáctisvazkový historický lexikon Švýcarska, který má širší veřejnosti systematicky zprostředkovat vědecké poznatky o dějinách země od pravěku do současnosti; ve zhruba 40 000 hesel různých kategorií (od několikařádkových po vícestránkové) shrnuje tematiku věcnou (historické jevy, pojmy, instituce, události atd.), ale i biografickou a místopisnou.⁶⁰ K uskutečnění velkorysého záměru spojily síly Švýcarská akademie pro humanitní vědy a Švýcarská historická společnost, které založily zvláštní nadaci Historisches Lexikon der Schweiz; jejím cílem je nyní každoročně vydávat jeden svazek díla, v němž zhruba pětina prostoru bude vyhrazena obrazovému a kartografickému doprovodu základního textu s bibliografickou dokumentací. Význam tohoto počínu pro pěstování společného historického vědomí jazykově a kulturně rozrůzněných obyvatel Švýcarska zdůrazňuje skutečnost, že je encyklopedie vydávána paralelně ve třech zemských jazycích⁶¹ a že zároveň vzniká i jednosvazkový lexikon v rétorománštině.⁶²

V západní Evropě zaujímají silnou pozici při vytváření historických encyklopedií vlastních národních dějin především Francie a Španělsko, jež navazují na hluboké základy tamní lexikografické činnosti. **Francouzští** historikové se soustředili na vydávání většinou jednosvazkových, zato však mohutných a precizně zvládnu-

⁵⁷ Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, I-VII, Stuttgart 1972–1992.

⁵⁸ Dějiny Rakouska v poměrně stručné encyklopedické podobě představuje *Österreichs Lexikon*, I-II, Wien-München 1965-1966; druhé vydání stojí na vyšší úrovni: Richard und Maria BAMBERGER – Emil BRUCKMÜLLER – Karl GUTKAS, *Österreichs Lexikon*, I-II, Wien 1995.

⁵⁹ Heinrich TÜRLEER – Marcel GODET – Victor ATTINGER (ed.), *Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz*, I-VII, Neuenburg 1921-1934 (Supplement, Neuenburg 1934).

⁶⁰ Vzhledem k tematické šíři a jazykové složitosti příprav spojilo síly pod vedením asi třicetileté ústřední redakce kolem sta poradců z různých univerzit a archivů, přes 2500 autorů a více než stovka překladatelů.

⁶¹ *Historisches Lexikon der Schweiz*, I-II, Basel 2002-2003; souběžně vychází *Dictionnaire historique de la Suisse*, I-II, Hautherive 2002-2003, a *Dizionario storico della Svizzera*, I-II, Locarno 2002-2003.

⁶² V rámci příprav na vydání *Lexicon istoric retic* jsou od roku 1999 vydávány jednotlivé encyklopedické stati časopisecky v periodiku *Annalas de la Societad Retorumantscha*.

tých encyklopedií, věnovaných jednotlivým obdobím dějin země, zejména středověku,⁶³ ranému novověku,⁶⁴ vládě Ludvíka XIV.,⁶⁵ francouzské revoluci,⁶⁶ napoleonské době⁶⁷ a moderním dějinám.⁶⁸ Spíše na okraji francouzské encyklopedické činnosti stojí lexikony předkládající v podobě početných stručných hesel rozhled po světové historii.⁶⁹ Téměř souběžně s původní francouzskou encyklopedickou produkcí vznikla řada historických slovníků, zaměřených k francouzským dějinám, tentokrát však úsilím angloamerických odborníků.⁷⁰ I v tomto případě jde o samostatná díla, zaměřená v rozsahu jednoho či dvou svazků na některou periodu francouzské historie, zpracovaná na úrovni spíše popularizační než přísně vědecké a uvádějící do reálií středověku,⁷¹ moderní⁷² a soudobé historie.⁷³

⁶³ Jean FAVIER, *Dictionnaire de la France médiévale*, Paris 1993; srov. též Pierre RICHÉ, *Dictionnaire des Francs. Le temps mérovingiens*, [Paris] 1996; týž, *Dictionnaire des Francs. Les Carolingiens*, [Paris] 1997.

⁶⁴ Lucien BÉLY (ed.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVIe-XVIIe siècle*, Paris 1996.

⁶⁵ François BLUCHE (ed.), *Dictionnaire du Grand Siècle*, Paris 1990.

⁶⁶ Jean-René SURATTEAU – François GENDRON, *Albert SOBOUL: Dictionnaire historique de la Révolution française*, Paris 1989; François FURET – Mona OZOUF (ed.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris 1992. Z německé strany srov. Bernd JESCHONEK, *Revolution in Frankreich. 1789-1799*, Berlin 1989.

⁶⁷ Jean TULARD (ed.), *Dictionnaire Napoléon*, I-II, Paris 1999 (1.vydání 1987).

⁶⁸ Jean TULARD (ed.), *Dictionnaire du Second Empire*, Paris 1995; Jean-François SIRINELLI, *Dictionnaire historique de la vie politique française au XIXe siècle*, Paris 1995; Hélène FRÉCHET – Jean-Pascal PICY, *Lexique de l'histoire de la France de 1789 à 1914*, Paris 1998; Vincent DUCLERT – Christophe PROCHASSON (ed.), *Dictionnaire critique de la République*, Paris 2002.

⁶⁹ Michel MOURRE, *Dictionnaire d'Histoire universelle*, I-II, Paris 1968; týž, *Le petit Mourre. Dictionnaire de l'Histoire* (nouvelle édition), Paris 1998 (1.vydání 1981).

⁷⁰ V sérii *Historical Dictionaries of French History* (nakladatelství Greenwood Press, Westport, Connecticut) vyšly encyklopedie věnované novověkým dějinám Francie, konkrétně uvedené v poznámkách 71 a 72.

⁷¹ William W. KIBLER – Grover A. ZINN (ed.), *Medieval France. An Encyclopedia*, New York – London 1995.

⁷² Samuel F. SCOTT – Barry ROTHBAUS (ed.), *Historical Dictionary of the French Revolution, 1789-1799*, I-II, Westport, Connecticut 1985; Owen CONNELLY (ed.), *Historical Dictionary of Napoleonic France, 1799-1815*, Westport, Connecticut 1985; Edgar Leon NEWMAN (ed.), *Historical Dictionary of France from the 1815 Restoration to the Second Empire*, I-II, Westport, Connecticut 1987; William E. ECHARD (ed.), *Historical Dictionary of the French Second Empire, 1852-1870*, Westport, Connecticut 1985; Patrick H. HUTTON (ed.),

Mezi západoevropskými encyklopediemi si zaslouží zvláštní pozornost velmi důkladné celistvé zpracování dějin **španělského** státu a někdejší španělské světové říše v podobě sedmisvazkového encyklopedického díla, jež ostatně navazuje na starší historicko-encyklopedickou tvorbu.⁷⁴ Hesla jsou v něm utříděna soustavně do tematických svazků (1. hospodářství a společnost, 2. politické instituce a říše, 3. církev, myšlení a kultura, 4. biografie osobností, 5. reálie, 6. chronologie, mapy a statistiky, 7. prameny) a teprve v rámci tematických skupin a podskupin jsou jednotlivá hesla řazena abecedně (například v oddílu věnovaném hospodářství vystupují podskupiny zemědělství, hornictví, průmysl, podniky, doprava a komunikace, obchod, finance, statistika).⁷⁵ Tento přístup má výhodu v soustavném vyčerpání látky, ale je z encyklopedického hlediska pro uživatele poněkud méně přehledný, a proto v mezinárodním srovnání zůstává spíše výjimkou.

Encyklopedicky jsou velmi důkladně zvládnuty zejména starší dějiny **Skandinávie**, a to společnou činností dánských, finských, islandských, norských a švédských vědců v mnohasvazkovém díle,⁷⁶ ale i novější tematika je zahrnuta do několika dalších publikací.⁷⁷ Alespoň zčásti je zpracována rovněž historie **Velké Británie** v rozpětí od středověku⁷⁸ po moderní dějiny Britské říše,⁷⁹ dále **Irska**,⁸⁰ **Belgie**,⁸¹

Historical Dictionary of the Third French Republic, 1870-1940, I-II, New York – Westport 1986.

⁷³ Wayne NORTHCUTT (ed.), *Historical Dictionary of the French Fourth and Fifth Republics, 1946-1991*, New York – Westport – London 1992.

⁷⁴ Germán BLEIBERG (ed.), *Diccionario de historia de España*, I-III, Madrid 1968-1969 (2., opravené a doplněné vydání).

⁷⁵ Miguel ARTOLA (ed.), *Enciclopedia de Historia de España*, I-VII, Madrid 1991-1995 (1. vydání 1988).

⁷⁶ John DANSTRUP – Johannes BRØNDSTED – Bernt HJEJLE – Peter SKAUTRUP (ed.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, I-XXII, København 1956-1978.

⁷⁷ Byron J. NORDSTROM (ed.), *Dictionary of Scandinavian History*, Westport, Connecticut – London 1986; Phillip PULSIANO (ed.), *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*, New York – London 1993. Z lexikonů, vcelku stručně shrnujících zejména kulturní dějiny skandinávských zemí, uvádím alespoň Olli ALHO (ed.), *Finland. A Cultural Encyclopedia*, Helsinki 1997 (též v německém a francouzském vydání: *Kulturlexikon Finnland*, Helsinki 1998; *Finlande. Une approche culturelle*, Helsinki 1999).

⁷⁸ Paul E. SZARMACH – M. Teresa TAVORMINA – Joel T. ROSENTHAL (ed.), *Medieval England. An Encyclopedia*, New York – London 1998; Michael LAPIDGE – John BLAIR – Simon KEYNES – Donald SCRAGG, *The Blackwell Encyclopaedia of Anglo-Saxon England*, Malden, Massachusetts 1999.

⁷⁹ Alan PALMER, *Dictionary of the British Empire and Commonwealth*, London 1996. Spíše popularizačního rázu je lexikon věnovaný britským kulturním dějinám: Alan ISAACS –

Nizozemí⁸² a **Itálie**.⁸³ V některých případech však jde o publikace vydávané v mezinárodních řadách encyklopedických příruček, nikoli o výsledek soustavného bádání o dějinách jednotlivých zemí úsilím domácích historiků.

Zejména v USA vznikají historické lexikony mapující dějiny nově vzniklých i dlouhodobě existujících států. V rámci série *Evropské historické slovníky* vyšlo několik desítek svazků věnovaných jednotlivým evropským zemím včetně České republiky a Slovenska. I když jde spíše o kompilaci než o shrnutí původních badatelských výsledků (ostatně celé dějiny zvoleného státu zpracovává zpravidla pouze jedinec nebo dvojice autorů), díky anglickému jazyku a celosvětovému rozšíření mají tyto nevelké historické lexikony značný význam pro zprostředkování ucelených informací o historii národů a států za jejich vlastními hranicemi.⁸⁴ Tohoto druhu

Jennifer MONK (ed.), *The Cambridge Illustrated Dictionary of British Heritage*, Cambridge 1986.

⁸⁰ D. J. HICKEY – J. E. DOHERTY, *A Dictionary of Irish History since 1800*, Totowa (New Jersey) 1980.

⁸¹ Hervé HASQUIN (ed.), *Dictionnaire d'Histoire de Belgique*, Bruxelles 1988.

⁸² H. W. J. VOLMULLER (ed.), *Nijhoffs Geschiedenislexicon. Nederlanden België, s'-Gravenhage – Antwerpen* 1981.

⁸³ Frank J. COPPA (ed.), *Dictionary of Modern Italian History*, Westport, Connecticut – London 1985.

⁸⁴ V řadě *European Historical Dictionaries* (editor Jon WORONOFF) byly vydány tyto historické lexikony: 1. Douglas L. WHEELER, *Portugal*, Lanham, Md., and London 1993; 2. Metin HEPER, *Turkey*, 1994; 3. George SANFORD – Adriana GOZDECKA-SANFORD, *Poland*, 1994; 4. Wayne C. THOMPSON – Susan L. THOMPSON – Juliet S. THOMPSON, *Germany*, 1994; 5. Thanos M. VEREMIS – Mark DRAGOUMIS, *Greece*, 1995; 6. Stavros PANTELI, *Cyprus*, 1995; 7. Irene SCOBIE, *Sweden*, 1995; 8. George MAUDE, *Finland*, 1995; 9. Robert STALLAERTS – Jeannine LAURENS, *Croatia*, 1995; 10. Warren G. BERG, *Malta*, 1995; 11. Angel SMITH, *Spain*, 1996; 12. Raymond HUTCHINGS, *Albania*, 1996; 13. Leopoldina PLUT-PREGELJ – Carole ROGEL, *Slovenia*, 1996; 14. Harry C. BARTEAU, *Luxembourg*, 1996; 15. Kurt W. TREPTOW – Marcel POPA, *Romania*, 1996; 16. Raymond DETREZ, *Bulgaria*, 1997; 17/1-2. Kenneth J. PANTON – Keth A. COWLARD, *United Kingdom*, 1997-1998; 18. Steven Béla VÁRDY, *Hungary*, 1997; 19. Andrejs PLAKANS, *Latvia*, 1997; 20. Colin THOMAS – Avril THOMAS, *Ireland*, 1997; 21. Saulius SUZIEDELIS, *Lithuania*, 1997; 22. Valentina GEORGIEVA – Sasha KONECHNI, *Macedonia*, 1998; 23. Jiří (Jiri) HOCHMAN, *The Czech State*, 1998; 24. Gubmundur HÁLFÐANARSON, *Iceland*, 1997; 25. Ante ČUVALO, *Bosnia and Herzegovina*, 1997; 26. Boris RAYMOND – Paul DUFFY, *Russia*, 1998; 27. Donald KENRICK, *Gypsies (Romanies)*, 1998; 28. Jan ZAPRUDNIK, *Belarus*, 1998; 29. Željko ŠUSTER, *Federal Republic of Yugoslavia*, 1999; 30. Gino RAYMOND, *France*, 1998; 31. Stanislav J. KIRSCHBAUM, *Slovakia*, 1998; 32. Arend H. HUUSSEN Jr., *Netherlands*, 1998; 33. Alastair H. THOMAS – Stewart P. OAKLEY, *Denmark*, 1998; 34. Mark F. GILBERT – K. Robert NILSSON, *Modern Italy*, 1998; 35. Robert STALLAERTS, *Belgium*, 1999.

jsou rovněž historické encyklopedie, zaměřené k většině mimoevropských zemí, zejména v Asii, Africe, Austrálii a Oceánii.⁸⁵

Spojené státy americké zauímají ovšem velmi významné místo především ve vydávání encyklopedií o vlastní historii.⁸⁶ Zpracování severoamerických dějin má pevné základy z meziválečné doby, kdy začala vycházet rozsáhlá šestidílná encyklopedie dějin USA.⁸⁷ Na ni navázalo další mnohasvazkové dílo, které svým pojetím kombinuje encyklopedický a biografický přístup a strukturou hesel odpovídá vysokému standardu západoevropských protějšků.⁸⁸ Na tato komplexní zpracování navazují specializované encyklopedie, které shrnují rozsáhlou látku do stručnější podoby⁸⁹ nebo jsou věnovány dílčím tématům – kupříkladu dějinám diplomacie,⁹⁰ americko-asijským vztahům,⁹¹ klíčovým úsekům historie USA (Americké revoluce),⁹² regionálnímu vývoji⁹³ apod. V Severní Americe navíc vznikají nebo vycházejí také základní historické encyklopedie zaměřené k zemím ležícím na ostatních kontinentech, a to jak z oblasti východní Evropy,⁹⁴ tak i Asie.⁹⁵

⁸⁵ Podobně jako sérii *European Historical Dictionaries* (od 1993), uvedenou výše v poznámce 83, vydává nakladatelství The Scarecrow Press (Lanham, Md., and London) za hlavní redakce Jona Woronoffa také řady *African Historical Dictionaries* (od 1974), *Asian/Oceanian Historical Dictionaries* (od 1989), *Oceanian Historical Dictionaries* (od 1992), kam je zařazena též Austrálie, a *New Combined Series* (od 1997).

⁸⁶ Thomas L. PURVIS, *A Dictionary of American History*, Oxford 1995; do češtiny přeloženo pod názvem *Encyklopedie dějin USA*, Praha 2000 (Malá moderní encyklopedie, 5).

⁸⁷ James Truslow ADAMS (editor in chief 1936-1949), *Dictionary of American History* (second edition, revised), I-VI, New York 1940-1961 (Index, New York 1963).

⁸⁸ *Encyclopedia USA. The Encyclopedia of the United States of America Past and Present*, I-XXVI, Gulf Breeze 1983-1996.

⁸⁹ Min LEE (ed.), *Larousse Dictionary of North American History*, Edinburgh – New York 1994; Thomas L. PURVIS, *A Dictionary of American History*, Cambridge (Massachusetts) 1995. Německý protějšek těchto publikací představuje jednosvazkový lexikon Rüdiger B. WERISCH (ed.), *USA Lexikon. Schlüsselbegriffe zu Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur, Geschichte und zu den deutsch-amerikanischen Beziehungen*, Berlin 1995.

⁹⁰ John E. FINDLING, *Dictionary of American Diplomatic History* (second edition, revised and expanded), New York – Westport (Connecticut) – London 1989.

⁹¹ Hyung-Chan KIM (ed.), *Dictionary of Asian American History*, New York – Westport (Connecticut) – London 1986.

⁹² Richard L. BLANCO (ed.), *The American Revolution 1775-1783. An Encyclopedia*, New York – London 1993.

⁹³ David C. ROLLER – Robert W. TWYMAN (ed.), *The Encyclopedia of Southern History*, Baton Rouge and London 1979.

⁹⁴ Volodymyr KUBIJOVYČ (ed.), *Ukraine. A Concise Encyclopaedia*, I-II, Toronto 1963-1971.

Snaha o co nejpřesnější encyklopedické zachycení historie určitého teritoria a společnosti na něm žijící vede k zaměření na **regiony**, které tvoří pouze malou část států, zato však mají pevné dějinné obrysy a zůstávají i v současnosti přitažlivé svými kulturně historickými tradicemi. Zatímco silné regionální kořeny Spolkové republiky Německo se odrazily ve vzniku historického lexikonu německých zemí, bezprostředních říšských teritorií a s nimi spjatých rodů,⁹⁶ osobité postavení historického regionu na francouzsko-německém pomezí podnítilo vznik monumentální dvanáctisvazkové *Encyklopedie Alsaska* o rozsahu téměř 8000 tiskových stran velkého formátu.⁹⁷ Tato příkladná regionálně historická encyklopedie vznikla pod vlivem rozmachu moderního alsaského regionalismu a potřeby dát mu vědecký základ. Nutnost shrnout roztroušené znalosti doložili redaktoři skutečností, že samotná Národní knihovna v Paříži registruje na sto tisíc bibliografických alsatik,⁹⁸ a pustili se do encyklopedické práce pod vedením osmnáctičlenné redakce, složené z univerzitních profesorů, muzejníků a jiných odborníků. V podobě rozsáhlých, pečlivě strukturovaných statí, mnohdy založených na původním archivním výzkumu, ale i drobnějších hesel společně vytvořili dílo, které bezpochyby patří k vrcholům evropské historické vlastivědy a zároveň historiograficky orientované encyklopedistiky.⁹⁹

Ještě výraznější soustředění na dějiny malého prostoru umožňují historické encyklopedie **měst**, jež dosáhly velmi dobré úrovně zejména v Německu,¹⁰⁰ Ra-

⁹⁵ Obrovské dílo shrnující dějiny a kulturu Íránu a Střední Asie, jež zpracovává Center for Iranian Studies (Columbia University, New York) a které zatím ve dvanácti mohutných svazcích dospělo k písmenu *I*, představuje *Encyclopaedia Iranica*, I-XII, London-Boston-Henley 1985-2003.

⁹⁶ Gerhard KÖBLER, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien und reichsunmittelbaren Geschlechter vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (6., vollständig überarbeitete Auflage), Darmstadt 1999 (1. vydání 1988).

⁹⁷ *Encyclopedie de l'Alsace*, I-XII, Strasbourg 1982-1986.

⁹⁸ *Encyclopedie de l'Alsace*, I, Strasbourg 1982, s. 7-9.

⁹⁹ Pokus o regionálně historickou encyklopedii se zaměřením na historicky vyhraněnou zemi představuje dílo Miloš HORÁK – Antonín VAISHAR (ed.), *Encyklopedie obcí Moravy a Slezska*, I, Úvod do problematiky Moravy a Slezska v jejich historických hranicích, Třebíč 1997; avšak právě srovnání s alsaskou encyklopedií naznačuje, že práce tohoto druhu si v budoucnosti také u nás vyžádají mnohem větší systematičnost a redakční i autorskou ukázněnost. Z pokusů o encyklopedické zvládnutí dějin Slezska lze zmínit ještě publikaci: Vladimíra VANÍČKOVÁ – Lumír DOKOUPIL (ed.), *Encyklopedie Slezska*, I-II, Moravský Beroun 2002.

¹⁰⁰ Například Wolfram BAUER – Josef BELLOT – Tilman FALK – Rudolf FRANKENBERGER (ed.), *Augsburger Stadtlexikon*, Augsburg 1985; Michael DIEFENBACHER – Rudolf ENDRES (ed.), *Stadtlexikon Nürnberg*, Nürnberg 1999.

kousku,¹⁰¹ Maďarsku,¹⁰² Polsku¹⁰³ a nejnověji také Rusku.¹⁰⁴ V návaznosti na obor historické topografie a zároveň s porozuměním pro moderní mikrohistorický výzkum vznikají komplexní encyklopedická zpracování reálií významných měst. Jsou to díla, která překonávají často zúžené soustředění regionálních a lokálních výzkumů na historii místní správy a ekonomiky, a pronikají také do dějin kultury, politiky, interetnických a mezikonfesijních vztahů, komunikace, zdravotnictví, charity a duchovního života. V některých případech – zejména v historicky významných univerzitních centrech – vznikají vědecky vsutku reprezentativní publikace. Mezi nimi zaujala jedno z předních míst historická encyklopedie města Vratislavi, kterou v jediném, zato však úctyhodném svazku a za spolupráce více než šesti set odborníků vytvořil přední polský historik umění Jan Harasimowicz.¹⁰⁵ Tento badatelsky i kulturně perspektivní směr historicko-encyklopedické tvorby zaznamenal již své počátky také v českých zemích¹⁰⁶ – vzorem se i v tomto případě stalo nadějně se rozvíjející univerzitní město České Budějovice.¹⁰⁷

Důkladné a hlediska vnitřní struktury dobře propracované slovníky vznikly pro jednotlivá období evropských nebo světových dějin. Při jejich zpracování se často sešly velké mezinárodní týmy předních odborníků a po dlouhá léta – někdy po několik generací – společně vytvářeli a leckde dosud vytvářejí (dosud nedokončený) základní vědomostní korpus svého oboru. Tak vznikala již v průběhu 19. a

¹⁰¹ Historickou faktografii rakouské metropole encyklopedicky zpracovává popularizačním způsobem Niesa NEMETSCHKE – Georg J. KUGLER, *Lexikon der Wiener Kunst und Kultur*, Wien 1990; mnohem důkladnější je rozsáhlá encyklopedie: Felix CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien*, I-V, Wien 1992-1997.

¹⁰² Elisabeth TÓTH-EPSTEIN (ed.), *Budapest Enciklopédia*, Budapest 1970; v německém znění: *Historische Enzyklopädie von Budapest*, Budapest 1974.

¹⁰³ *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975 (2. vydání 1994); Jan ADAMCZEWSKI, *Mała encyklopedia Krakowa*, Kraków 1996; *Encyklopedia Szczecina*, I-II, Szczecin 1999-2000; blíže o těchto publikacích pojednal Miloš ŘEZNÍK, *Slovanský přehled* 87, 2001, s. 527-529.

¹⁰⁴ *Sankt-Peterburg, Petrograd, Leningrad. Enciklopedičeskij spravočnik*, Moskva 1992; *Muzykaľnyj Peterburg. XVIII v. Enciklopedičeskij slovar'*, I-IV, Sankt-Peterburg 2000; P. E. BUCHARKIN (ed.), *Tri veka Sankt-Peterburga. Enciklopedija v 3-ch tomach*, I/1-2, Sankt-Peterburg 2001.

¹⁰⁵ Jan HARASIMOWICZ (ed.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2001.

¹⁰⁶ Náznakem budoucí práce na velké historické encyklopedii Prahy by se mohly stát mj. publikace: Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995; Marek LAŠŤOVKA a kol., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, I-II, Praha 1997-1998.

¹⁰⁷ Jiří KOPÁČEK – Miroslav NOVOTNÝ – Karel PLETZER – Robert SAK, *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998.

20. i na počátku 21. století standardní díla věnovaná **starověkým** kulturám,¹⁰⁸ zejména asyriologii,¹⁰⁹ egyptologii,¹¹⁰ řecko-římské antice,¹¹¹ germánským starožitnostem¹¹² a počátkům křesťanství.¹¹³ Rovněž **středověk** se dočkal systematického zpracování v monumentálních (a také ve středních nebo menších) encyklopediích, pojednávajících buď obecně o evropském středověku¹¹⁴ nebo speciálně o sféře byzantské¹¹⁵ či slovanské,¹¹⁶ o problematice jednotlivých sociálních vrstev¹¹⁷ nebo

¹⁰⁸ Max EBERT (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte*, I-XV, Berlin 1924-1932; Carl ANDRESEN et alii (ed.), *Lexikon der alten Welt*, Zürich – Stuttgart 1965; Hellmut BRUNNER et alii (ed.), *Lexikon Alte Kulturen*, I-III, Mannheim-Wien-Zürich 1990-1993.

¹⁰⁹ Erich EBELING – Bruno MEISSNER (ed.), *Reallexikon der Assyriologie (und Vorderasiatischer Archäologie)*, I-VIII, Berlin – Leipzig – New York 1932-1997.

¹¹⁰ Wolfgang HELCK – Eberhard OTTO (ed.), *Lexikon der Ägyptologie*, I-VII, Wiesbaden 1975-1992.

¹¹¹ Ch. DAREMBERG – Edmund SAGLIO (ed.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, I-V, Paris 1873-1919; Georg WISSOWA (ed.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I-XLVII, Stuttgart 1893-1963 (A-Q); Zweite Reihe (R-Z), I-XIX, Stuttgart – München 1914-1972; Konrat ZIEGLER et alii (ed.), *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, I-V, Stuttgart 1964-1975 (zkrácená verze klasické encyklopedie má na 4000 tiskových stran!). Rozsahem daleko menší, avšak užitečné encyklopedické práce připravili v minulých desetiletích také čeští badatelé o starověku a překladatelé antické literatury: Ludvík SVOBODA (ed.), *Encyklopedie antiky*, Praha 1973; Václav BAHNÍK – Jaromír BĚLSKÝ – Helena BUSINSKÁ – Vilém KREJČÍ – Pavel KUCHARSKÝ – Čestmír VRÁNEK, *Slovník antické kultury*, Praha 1974; nově též Bořek NEŠKUDLA, *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, Praha 2003.

¹¹² Johannes HOOPS (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, I-XIV (A-H), Berlin – New York 1973-1999 (2., přepracované a doplněné vydání).

¹¹³ Theodor KLAUSER et alii (ed.), *Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt*, I-XVIII (A-I), Stuttgart 1950-1998.

¹¹⁴ *Lexikon des Mittelalters*, I-IX, München-Zürich 1980-1998 (Registerband, Stuttgart-Weimar 1999); Joseph R. STRAYER (ed.), *Dictionary of the Middle Ages*, I-XIII, New York 1982-1989; Peter DINZELBACHER (ed.), *Sachwörterbuch der Mediävistik*, Stuttgart 1992; Matthew A. BUNSON, *Encyclopedia of the Middle Ages*, New York 1995; André VAUCHEZ (ed.), *Dictionnaire encyclopédique de Moyen Âge*, I-II, Paris-Cambridge-Rome 1997; v italské verzi *Dizionario enciclopedico del medioevo*, I-III, Parigi-Roma-Cambridge 1998-1999.

¹¹⁵ Alexander P. KAZHDAN (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, New York – Oxford 1991.

¹¹⁶ Władysław KOWALENKO – Gerard LABUDA – Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI (ed.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, I-VII, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961-1986 (VIII/1-2. Suplementy i indeksy, 1991-1996).

o vybraných tématech středověké společnosti a kultury.¹¹⁸ V poslední době přibývá rovněž encyklopedických zpracování k období na přelomu středověku a novověku; soustřeďují se především k **reformaci** (jako nedávno uskutečněný velký mezinárodní podnik, zorganizovaný americkými odborníky)¹¹⁹ nebo ke kultuře **renesance**.¹²⁰ **Novověk** nemá dosud mnoho tak jednoznačně vyhraněných témat obecných dějin, jež by se stala předmětem rozsáhlých mezinárodně koncipovaných encyklopedických podniků, byť se již vyspělá italská encyklopedistika ve spolupráci se zahraničními odborníky ujala tematizace 20. století.¹²¹ I zde se rýsují tematické okruhy, jejichž encyklopedické zvládnutí badatele přitahuje – jsou to zejména vědecká revoluce,¹²² dějiny politického stranictví¹²³ a socialismu,¹²⁴ vývoj vojenství,¹²⁵ prv-

¹¹⁷ Encyklopedie zaměřené na jednu z vrstev středověké společnosti reprezentuje kniha Bradford B. BROUGHTON, *Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry. Concepts and Terms*, New York – Westport, Connecticut – London 1986.

¹¹⁸ Do češtiny byla přeložena pozoruhodná encyklopedie, vytvořená spíše zasvěcenými eseji či studiemi na mediévální témata než encyklopedickými hesly: Jacques Le GOFF – Jean-Claude SCHMITT (ed.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2002 (v původním znění *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999). – Dílčí český příspěvek k encyklopedickému zvládnutí středověké tematiky představuje publikace: Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Významový slovník k vybraným oblastem středověké kultury v Českých zemích*, Ostrava 1996.

¹¹⁹ Hans J. HILLERBRAND (ed.), *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*, I-IV, New York – Oxford 1996.

¹²⁰ Umberto BOSCO (ed.), *Enciclopedia Dantesca*, I-VI, Roma 1970-1984; Günter GURST et alii (ed.), *Lexikon der Renaissance*, Leipzig 1989; Herfried MÜNKLER – Marina MÜNKLER, *Lexikon der Renaissance*, München 2000.

¹²¹ *Enciclopedia del Novecento*, I-XI, Roma 1975-1998.

¹²² Willbur APPLEBAUM (ed.), *Encyclopedia of the Scientific Revolution. From Copernicus to Newton*, London 2000.

¹²³ Thomas MEYER et alii (ed.), *Lexikon des Sozialismus*, Köln 1986.

¹²⁴ Frank WENDE (ed.), *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*, Stuttgart 1981. Speciálně též pro Německo Dieter FRICKE (ed.), *Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945)*, I-IV, Köln 1983-1986.

¹²⁵ Z početné literatury, věnované utřídění reálií válečnictví obecně a ve 20. století zvláště, bylo leccos vydáno i v češtině, např. George C. KOHN, *The Dictionary of Wars*, New York 1986 (*Velká encyklopedie válek. Průvodce válečnými konflikty od starověku až po dnešek*, Brno 1997), či z angličtiny přeložená encyklopedická série *Encyklopedie konfliktů 20. století*: George FORTY, *Pozemní války*, Praha-Plzeň 2001; Paul KEMP, *Námořní války*, Praha-Plzeň 2002; Peter G. COOKSLEY, *Letecké války*, Praha-Plzeň 2002; dále stručný lexikon Ian V. HOGG, *Slovník bitev*, Praha 1997; tematické lexikony k jednotlivým bitvám vydal též Jiří FIDLER, *Pearl Harbor 1941. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2001; TÝŽ, *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003.

ní¹²⁶ a druhá světová válka.¹²⁷ Zpravidla jde o kratší periody nebo o jednotlivé události, jež se přimykají k dějinám států a v jejichž rámci jsou encyklopedicky zpracovávány.¹²⁸ Lze však předpokládat, že podobně jako to platí o celé historiografii, bude i historicko-encyklopedická tvorba procházet dalšími posuny z hlediska chronologické volby témat. V uplynulých desetiletích bylo možno zaznamenat důraz na encyklopedické ztvárnění nejprve starověku, poté středověku a posléze raného novověku. Moderní dějiny disponují mnoha menšími lexikony,¹²⁹ ale v dohledné budoucnosti se pravděpodobně i zde dočkáme – podle italského vzoru – dalších encyklopedií velkého formátu.

Zatímco pokusy o terminologické utřídění samotných historických věd zůstává zakleto v rozpětí mezi mohutnými, takřka monografickými výklady o hlavních pojmech na jedné straně¹³⁰ a stručnými lexikony **odborných historických pojmů** a metod historikovy práce na straně druhé,¹³¹ mimořádně propracované encyklopedie vznikly v některých pomezích oborech. V nich sice historie není výlučným předmětem zájmu, avšak ve výkladu zvolené problematiky sehrává směrodatnou úlohu. Kupříkladu **právní, státní** a později také **politické vědy** vytvořily kvalitní, historicky založené encyklopedie, zejména v německém prostředí, a to již počínaje polovinou 19. století. Mezi současnými encyklopediemi vynikají tyto publikace přehled-

¹²⁶ Gerhard HISCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ in Verbindung mit Markus PÖHLMANN (ed.), *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2003.

¹²⁷ Například David T. ZABECKI, *World War II in Europe. An Encyclopedia*, I-II, London 1999.

¹²⁸ Řada encyklopedií, věnovaných moderním dějinám, je uvedena v poznámkách výše, zejména v souvislosti s encyklopediemi německými, francouzskými a americkými.

¹²⁹ Například Jan PALMOWSKI, *A Dictionary of Twentieth-Century World History*, Oxford 1998 (1. vydání 1997). Do češtiny byly přeloženy jednosvazkové francouzské a anglické lexikony: A.-M. FILIPPI-CODACCIONI a kol., *Histoire du XXe siècle*, Paris 1991 – *Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění*, Praha 1994; Peter TEED, *A Dictionary of Twentieth Century History 1914-1990*, Oxford-London 1992 – *Moderní oxfordský slovník 20. století*, Praha 1994.

¹³⁰ Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, I-VII, Stuttgart 1972–1992.

¹³¹ André BURGUIÈRE (ed.), *Dictionnaire des sciences historiques*, Paris 1986; Manfred ASENDORF – Jens FLEMMING – Achaz von MÜLLER – Volker ULLRICH, *Geschichte. Lexikon der wissenschaftlichen Grundbegriffe*, Reinbeck bei Hamburg 1994; Stefan JORDAN (ed.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002 (bliže Jiří PEŠEK, souhrnná recenze několika německých publikací v Českém časopise historickém 101, 2003, s. 382-387). Viz též výše poznámku 55. K problematice pojmů srov. Reinhart KOSELLECK (ed.), *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Stuttgart 1978.

nou strukturou a přesnou formulací hesel,¹³² což platí stejnou měrou o vynikajícím zpracování právně historické¹³³ a politicko-komparativní tematiky.¹³⁴ Věcnou i metodickou inspiraci najde historik rovněž v encyklopediích shrnujících poznatky **ekonomických a sociálních věd**,¹³⁵ popřípadě v lexikonech věnovaných dílčím aspektům **hospodářských dějin**.¹³⁶

Ve druhé polovině 20. století se rozhojnil počet velkých encyklopedií věnovaných **kulturním a intelektuálním dějinám**, zejména hudbě, lidové naraci a vývoji myšlení.¹³⁷ Přesto si udržela dominantní postavení **historie umění**, která jako

¹³² Herrmann WAGENER (ed.), *Staats- und Gesellschafts-Lexikon*, I-XXII, Berlin 1859-1866; Julius BACHEM (ed.), *Staatslexikon* (4. Auflage), I-V, Freiburg im Breisgau 1911-1912; Ludwig ELSTER – Adolf WEBER – Friedrich WIESER (ed.), *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, I-VIII, Jena 1923-1928 (Ergänzungsband, Jena 1929); *Staatslexikon. Recht – Wirtschaft – Gesellschaft*, I-XI, hrsg. von der Görres-Gesellschaft, Freiburg 1957-1970; Hans-Jürgen SCHLOCHAUER (ed.), *Wörterbuch des Völkerrechts* (2., völlig neu bearbeitete Auflage), I-III, Berlin 1960-1962; Hermann KUNST – Siegfried GRUNDMANN (ed.), *Evangelisches Staatslexikon*, Berlin 1966; Roman HERZOG – Hermann KUNST – Klaus SCHLAICH – Wilhelm SCHNEEMELCHER, *Evangelisches Staatslexikon* (3., neu bearbeitete Auflage), I-II, Stuttgart 1987; *Staatslexikon. Recht – Wirtschaft – Gesellschaft* (7., völlig neu bearbeitete Auflage), I-V, Freiburg-Basel-Wien 1985-1989; Dieter NOHLEN (ed.), *Lexikon der Politik*, I-VII, München 1992-1998.

¹³³ Adalbert ERLER – Ekkehard KAUFMANN (ed.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, I-V, Berlin 1971-1998.

¹³⁴ C. D. KERNIG (ed.), *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie*, I-VI, Freiburg-Basel-Wien 1966-1972.

¹³⁵ *Encyclopaedia of Social Sciences*, I-XV, New York 1930-1935 (16. vydání 1967); *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* (Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Staatswissenschaften), I-XII (+ Registerband), Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1956-1968; *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft* (Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften), I-IX (+ Registerband), Stuttgart – New York – Tübingen – Göttingen – Zürich 1977-1983. Nesouměřitelným českým protějškem je stručná encyklopedická rekapitulace novějších hospodářských dějin českých zemí (včetně biografických hesel): Jana GERŠLOVÁ – Milana SEKANINA, *Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*, Praha 2003.

¹³⁶ Ze starších publikací si zaslouží pozornost Eduardo MARTINORI, *La moneta. Vocabolario generale*, Roma 1915; z novějších Reinhold REITH (ed.), *Lexikon des alten Handwerks*, München 1990; Michael NORTH (ed.), *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes*, München 1995.

¹³⁷ Friedrich BLUME (ed.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, I-XVII, Kassel – Basel – London – New York 1949-1986; *New Grove Dictionary of Music and Musicians*, I-XX, London 1980; Kurt RANKE (ed.), *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, I-IX (A-Nežami), Berlin – New York 1977-1999; Philip P. WIENER (ed.), *Dictionary of the History of Ideas. Studies in Selected Pivotal Ideas*, I-V, New York 1968-1974. Encyklopedie dě-

protějšek rozsáhlých biografických slovníků, zasvěcených jednotlivým umělcům, vytvořila řadu obdivuhodně tematizovaných kunsthistorických encyklopedií.¹³⁸ V tomto směru vynikli zejména badatelé italští,¹³⁹ němečtí,¹⁴⁰ britští a američtí,¹⁴¹ ale z menších států také belgičtí a nizozemští,¹⁴² jihoslovanští¹⁴³ a maďarští.¹⁴⁴

Velmi rozsáhlým zázemím disponuje od 19. století až do současnosti tvorba encyklopedií v oboru **teologických nauk**, těsně související s **církevními a náboženskými dějinami**. Zatímco v českých zemích zůstal pokus o velkoryse koncipovaný „slovník bohovědný“ jen důstojným torzem,¹⁴⁵ v několika evropských zemích vznikly mohutné encyklopedie tohoto zaměření. Za metodické východisko následujícího vývoje bývá pokládán německý „všeobecný církevní lexikon“ z poloviny 19. století, který stanovil dlouhodobě platné zásady pro koncipování podobných encyklopedií (široký okruh autorů, interdisciplinarita, faktograficky shrnující pojetí a

jin filmu byla shrnuta v jediném olbřímím svazku: Ephraim KATZ, *The Macmillan International Film Encyclopedia*. Revised by Fred KLEIN and Ronald Dean NOLAN, London and Basingstoke 1998.

¹³⁸ Zvláště pozoruhodná je velkoryse koncipovaná a za široké mezinárodní účasti vydávaná encyklopedie, věnovaná starému umění: *Enciclopedia dell'arte medievale*, I-X (A-S), Roma 1991-1999.

¹³⁹ *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, I-VII, Roma 1958-1966 (Supplemento I-V, Roma 1973-1997); *Enciclopedia universale dell'arte*, I-XV, Venezia-Roma 1958-1967 (toto vynikající dílo vzniklo zásluhou benátského badatelského centra Fondazione Giorgio Cini a rozvinulo se v celosvětovou vědeckou spolupráci; anglickou verzi viz v poznámce 140).

¹⁴⁰ Otto SCHMITT (ed.), *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, I-IX (A-F), Stuttgart 1937-1997; *Lexikon der Kunst. Malerei – Architektur – Bildhauerkunst*, I-XII, Freiburg-Basel-Wien 1987-1990; *Lexikon der Kunst. Architektur – Bildende Kunst – Angewandte Kunst – Industrieformgestaltung – Kunsttheorie*, I-VII, Leipzig 1987-1994; ze stručnějších lexikonů moderního umění si zaslouží zmínku: Karin THOMAS (ed.), *DuMonts Kunstlexikon des 20. Jahrhunderts. Künstler, Stile und Begriffe*, Köln 2000.

¹⁴¹ *Encyclopedia of World Art* (Enciclopedia universale dell'arte), I-XV, New York – Toronto – London 1959-1968; Jane TURNER (ed.), *The Dictionary of Art*, I-XXXIV, London – New York 1966-1996.

¹⁴² W. R. JUYNBOLL – V. DENIS (ed.), *Winkler Prins van de kunst. Encyclopedie van de architectuur, beeldende kunst, kunstnijverheid*, I-III, Brussel 1958-1959.

¹⁴³ *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, I-IV, Zagreb 1959-1966.

¹⁴⁴ Anna ZÁDOR – István GENTHON (ed.), *Művészeti Lexikon*, I-IV, Budapest 1965-1968.

¹⁴⁵ Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný*, I-IV (V), Praha 1912-1930 (1932).

jednotné abecední řazení hesel, univerzální použitelnost),¹⁴⁶ ačkoli neobyčejně rozsáhlý pokus o encyklopedické (ovšemže kompilativní) zvládnutí církevně historické látky vznikl již dříve v Itálii.¹⁴⁷ Plodným vědeckým soupeřením obou hlavních konfesionálních proudů v Německu vznikly dvě základní série encyklopedií (kato-lická¹⁴⁸ a evangelická¹⁴⁹), které se dočkaly několika německých vydání i překladů do dalších jazyků.¹⁵⁰ Vedle řady dalších německých publikací¹⁵¹ se ovšem v průběhu 20. století rodila a v některých případech ve vydávání kontinutálně pokračují encyklopedická díla americká,¹⁵² britská,¹⁵³ francouzská,¹⁵⁴ italská,¹⁵⁵ polská¹⁵⁶ a špa-

¹⁴⁶ Joseph ASCHBACH (ed.), *Allgemeines Kirchenlexikon*, I-IV, Frankfurt am Main 1846-1850.

¹⁴⁷ Gaetano MORONI, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Piero sino ai nostri giorni*, I-CIII, Venezia 1840-1861 (Indice, I-VI, Venezia 1878-1879).

¹⁴⁸ *Kirchen-Lexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, I-XIII, Freiburg im Breisgau 1847-1860 (2. vydání: 1882-1903); Michael BUCHBERGER (ed.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, I-X, Freiburg im Breisgau 1930-1938. Zatímco na meziválečném vydání tohoto lexikonu a jeho 21 996 heslech spolupracovalo 2677 autorů (viz Josef HÖFER – Karl RAHNER, *Nachwort*, svazek X, 1938, s. 5*), na nejnovějším (3.) vydání *Lexikon für Theologie und Kirche*, I-XI, Freiburg im Breisgau – Basel – Rom – Wien 1993-2001, se podílelo již 4150 autorů, kteří napsali přibližně 26 000 hesel a rozsáhlých encyklopedických statí (viz svazek XI, 2001, s. 5*).

¹⁴⁹ Johann Jakob HERZOG (ed.), *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, I-XXII, Gotha 1854-1868 (2. vydání v 18 svazcích: 1877-1888; 3. vydání ve 24 svazcích: 1896-1913); Gerhard KRAUSE – Gerhard MÜLLER (ed.), *Theologische Realenzyklopädie*, I-XXXI (A-S), Berlin – New York 1977-2000.

¹⁵⁰ Bibliografický přehled podává Abraham Peter KUSTERMAN, *Lexika, theologische Lexika*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, VI, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1997, sl. 872-874.

¹⁵¹ Například Erwin FAHLBUSCH (ed.), *Taschenlexikon Religion und Theologie*, I-V, Göttingen 1983 (4., přepracované a rošířené vydání; 1. vydání: 1971); Volker DREHSEN – Hermann HÄRING – Karl-Josef KUSCHEL – Helge SIEMERS (ed.), *Wörterbuch des Christentums. 1500 Stichwörter von A-Z*, München 2001 (reedice; 1. vydání: 1988).

¹⁵² *The Catholic Encyclopedia*, I-XVI, New York 1907-1914 (Supplement, New York 1922); *New Catholic Encyclopedia*, I-XV, New York 1967 (Supplements, I-II, 1974-1979); *New Catholic Encyclopedia*, I-XVIII, San Francisco – Toronto – London – Sydney 1978-1989.

¹⁵³ James HASTINGS (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, I-XII, Edinburgh 1908-1921 (Indexes, Edinburgh 1926); reedice vyšla roku 1966.

¹⁵⁴ *Dictionnaire de théologie catholique*, I-XV, Paris 1903-1950 (Suppléments, I-III, Paris 1951-1962); Alfred BAUDRILLART – Albert VOGT – Urbain ROUZIÈS (ed.), *Dictionnaire de l'histoire et de géographie ecclésiastiques*, I-XXVII (A-J), Paris 1912-2000;

nělská.¹⁵⁷ Náboženské a církevní dějiny zachycuje mnoho tematicky dílčích – někdy ovšem velmi rozsáhlých – encyklopedií, které jsou věnovány problematice a vývoji biblické a křesťanské kultury,¹⁵⁸ raného křesťanství,¹⁵⁹ spirituality,¹⁶⁰ mystiky,¹⁶¹ mariánské úcty,¹⁶² kultu a symboliky světců,¹⁶³ pověrečnosti,¹⁶⁴ papežství,¹⁶⁵

k encyklopediím středního rozsahu patří J. BRICOUT (ed.), *Dictionnaire pratique des connaissances religieuses*, I-VI, Paris 1925-1928 (Suppléments, Paris 1929-1933).

¹⁵⁵ Pio PASCHINI (ed.), *Enciclopedia cattolica*, I-XII, Città del Vaticano 1948-1953.

¹⁵⁶ Feliks GRYGLEWICZ – Romuald ŁUKASZYK – Zygmunt SUŁOWSKI, *Encyklopedia Katolicka*, I-IX (A-K), Lublin 1995-2002 (toto ve východnější části Evropy jedinečné dílo vydává Katolicki Uniwersytet Lubelski).

¹⁵⁷ Quintin ALDEA VAQUERO – Tomas MARIN MARTINEZ – José VIVES GATELL (ed.), *Diccionario de historia eclesiastica de España*, I-IV, Madrid 1972-1975 (V – Suplement, Madrid 1987).

¹⁵⁸ V posledních letech vyšlo několik menších přeložených lexikonů v češtině: Jean-Jacques von ALLMEN, *Biblický slovník*, Praha 1991; Matthias STUBHANN (ed.), *Encyklopedie Bible*, I-II, Bratislava 1992; Danielle FOUILLOUX a kol., *Slovník biblické kultury*, Praha 1992; J. D. DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, Praha 1996; Manfred LURKER, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, Praha 1999; Nicole LEMAÎTROVÁ – Marie-Thérèse QUINSONOVÁ – Véronique SOTOVÁ, *Slovník křesťanské kultury*, Praha 2002; Xavier LÉON-DUFOUR, *Slovník biblické teologie*, Praha 2003. Kromě toho bylo nově vydáno stále cenné domácí dílo z roku 1935: Adolf NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, I-II, Praha 1992.

¹⁵⁹ Everett FERGUSON (ed.), *Encyclopedia of Early Christianity*, I-II, New York – London 1999 (1. vydání 1990).

¹⁶⁰ Marcel VILLIER, S.J. (ed.), *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, I-XVI, Paris 1937-1994.

¹⁶¹ Peter DINZELBACHER, *Wörterbuch der Mystik*, Stuttgart 1989; z přeložených prací srov. Marie-Madaleine DAVYOVÁ, *Encyklopedie mystiky*, I-IV, Praha 2000-2003.

¹⁶² Remigius BÄUMER – Leo SCHEFFCZYK (ed.), *Marienlexikon*, I-VI, Erzabtei St. Ottilien 1988-1994.

¹⁶³ I zde lze uvést přeložené práce, z nichž některé částečně přesahují rámec křesťanské symboliky: James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991; Donald ATTWATER, *Slovník svatých*, Vimperk – Rudná u Prahy 1993; J. C. COOPEROVÁ, *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*, Praha 1999; Udo BECKER, *Slovník symbolů*, Praha 2002.

¹⁶⁴ Hans BÄCHTOLD-STÄUBLI, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde), I-X, Berlin-Leipzig 1927-1942.

¹⁶⁵ Philippe LEVILLAIN (ed.), *Dictionnaire historique de la papauté*, Paris 1994; Vincenzo CAPPELLETTI (ed.), *Enciclopedia dei papi*, I-III, Roma 2000.

řeholí,¹⁶⁶ misionářské činnosti,¹⁶⁷ či kanonického práva.¹⁶⁸ Pozornost tvůrců teologicko-historických encyklopedií se soustředila rovněž k mimokřesťanským náboženstvím,¹⁶⁹ zejména k židovství¹⁷⁰ a v menší míře též k islámu,¹⁷¹ a to i ve vzájemném srovnání stěžejních pojmů hlavních monoteistických systémů.¹⁷²

Značná část velkých encyklopedií, které jsou založeny na původním výzkumu, je dílem mnoha let, někdy řady desetiletí. Jsou to práce, kolem nichž se soustředilo nebo dosud soustřeďuje úsilí celých generací odborníků a jejichž cílem se stává nejen shrnutí, ale i podstatné prohloubení a systemizace znalostí ve vymeze-

¹⁶⁶ Ludwig KOCH, S.J., *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*, I-II, Löwen-Heverlee 1962 (1. vydání: Paderborn 1934); Agnès GERHARDS, *Dictionnaire historique des ordres religieux*. Préface par Jacques Le GOFF, Paris 1998.

¹⁶⁷ Horst RZEPKOWSKI, *Lexikon der Mission. Geschichte – Theologie – Ethnologie*, Graz-Wien-Köln 1992.

¹⁶⁸ R. NAZ (ed.), *Dictionnaire de droit canonique, contenant tous les terms du droit canonique avec un Sommaire de l'Histoire et des Institutions et de l'état actuel de la discipline*, I-VII, Paris 1935-1965.

¹⁶⁹ Z hojné zahraniční literatury byly přeloženy tři encyklopedické slovníky menšího až středního rozsahu: *Lexikon východní moudrosti – Buddhismus. Hinduismus. Taoismus. Zen*, Olomouc-Praha 1996; Michael JORDAN, *Encyklopedie bohů*, Praha 1997; Mircea ELIADE – Ioan P. CULIANU, *Slovník náboženství*, Praha 2001. Pouze stručná orientační hesla přináší F. R. HRABAL, *Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společenství*, Bratislava 1998.

¹⁷⁰ Mimo jiné Isidore SINGER (ed.), *The Jewish Encyclopedia. A Descriptive Record of the History, Religion, Literature and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*, I-XII, New York – London 1901-1906; Julius H. SCHOEPS, *Neues Lexikon des Judentums*, Gütersloh-München 1998 (1. vydání 1992). Pozoruhodným encyklopedickým příspěvkem k dějinám židovské kultury ve středovýchodní Evropě se po dokončení stane dílo: Zofia BORZYMINSKA – Rafał ŻEBROWSKI, *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – Kultura – Religia – Ludzie*, I, Warszawa 2003. Z angličtiny byl přeložen lexikon: Ja'akov NEWMAN – Gavri'el SIVAN, *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*, Praha 1992.

¹⁷¹ *Encyclopédie de l'Islam*. Nouvelle édition, I-IX (A-S), Leyde-Paris 1960-1998; Ralf ELGER – Friederike STOLLEIS (ed.), *Kleiner Islam-Lexikon. Geschichte – Alltag - Kultur*, Münster 2001. Problematika islámských zemí je zachycena také ve dvojici tematicky souvisejících encyklopedických publikací: Stephan and Nandy RONART, *Concise Encyclopedia of the Arab Civilization: The Arab East*, Amsterdam 1959; též, *Concise Encyclopedia of the Arab Civilization: The Arab West*, Amsterdam 1966. Skrovným českým protějškem zahraničních encyklopedií je kniha: Jiří FLEISSIG – Charif BAHBOUH, *Malá encyklopedie islámu*, Praha 1993.

¹⁷² Adel-Theodor KHOURY, *Lexikon religiöser Grundbegriffe. Judentum – Christentum – Islam*, Graz-Wien-Köln 1987. Zahraniční publikace tohoto druhu mají protějšek i v česky vydaných lexikonech, ať již jde o práci původní, či o překlad: Helena PAVLINCOVÁ a kol., *Judaismus – křesťanství – islám. Slovník tří nejvýznamnějších monoteistických náboženství*, Praha 1994; *Slovník židovsko-křesťanského dialogu*, Praha 1994.

ném tematickém a problémovém okruhu. Široce založená a důkladně zpracovaná encyklopedie přináší svým způsobem nové ukotvení příslušné vědní disciplíny. Tomuto nároku by měla dostát i *Encyklopedie českých dějin*, která je na rozdíl od velkých mezinárodních encyklopedických podniků založena především na součinnosti domácích historiků, ale ani ona se neobejde u speciálních témat bez účasti zahraničních autorů, a už vůbec nemůže přehlížet vysoké mezinárodně platné nároky na vytváření komplexních historických encyklopedií.¹⁷³

Historická encyklopedie na přelomu 20. a 21. století přestala být pouhou pomůckou či služebným nástrojem k získávání faktografických informací a stala se svébytným žánrem historické literatury. Tento žánr postrádá některé silné stránky jiných druhů historiografické tvorby, zejména rozvinutí výkladu do epické šíře či lákavých spekulací, možnost provádět detailní analýzu a předkládat podrobný dokladový aparát. Na druhé straně však historická encyklopedie prokázala schopnost přizpůsobit se měnícím se společenským, politickým a kulturním podmínkám pružněji než jiné historiografické žánry. Na prohlubující se atomizaci poznatků odpověděla snahou o vytvoření systému a zachování určité struktury vědění o dějinách. Na metodologickou diverzifikaci reagovala úsilím o neustálé vymezování a zpřesňování pojmů a o přibližování či osvětlování různých metodologických proudů v sepětí s pragmatickým zprostředkováním historických poznatků. V době, kdy před našima očima probíhají hluboké sociálně psychologické proměny v přístupu k recepci kultury a zvláště vědeckých informací, historická encyklopedie vychází vstříc čtenáři, který sice chce být poučen, ale nedisponuje ani nadbytkem času, ani schopností dlouhodobého soustředění. S vědomím postupující vizualizace kultury a komunikace v duchu videoklipu či stručného sdělení právě historicko-encyklopedická hesla nabízejí úsporně volené slovo v kombinaci s obrazem, grafem, tabulkou a dalšími znaky, a to ve větší míře a flexibilněji než jiné žánry vědecké a populárně naučné dějepisné literatury.

¹⁷³ Cílem této stati nemohla být vyčerpávající heuristika v obrovském množství zahraničních historických encyklopedií, nýbrž snaha o základní zmapování této opomíjené tematiky. Avšak ani shromáždění dokumentace v nynější podobě by nebylo myslitelné bez přátelské pomoci bibliografů a knihovníků Historického ústavu AV ČR, zejména PhDr. Václavy Horčákové, PhDr. Kristiny Rexové a Mgr. Libora Šimka, stejně jako bez výzkumu v mnoha zahraničních knihovnách. Z nich nejdůležitější byly univerzitní knihovny v Bamberku, Drážďanech, Erlangenu, Frankfurtu nad Mohanem, Heidelberku, Kielu, Lublani, Mnichově, Postupimi, Poznani, Saarbrückenu, Stuttgartu a Vídni, dále Biblioteca Vaticana v Římě, Bodleian Library v Oxfordu, knihovny Německých historických ústavů (Deutsches Historisches Institut) v Paříži a Římě, Rakouská národní knihovna (Österreichische Nationalbibliothek) ve Vídni, stejně jako knihovny historických ústavů v Kyjevě, Lipsku, Lublani, Marburku, Minsku, Paříži, Rize a Varšavě. I když tyto zahraniční cesty byly zpravidla spjaty s jinými (konferenčními, přednáškovými nebo vědecko-organizačními) úkoly, umožnily alespoň ve vyšetřeném čase také studium historických encyklopedií a shromáždění potřebných údajů; za tuto možnost patří autorův dík jak tamním knihovnám, tak i Akademii věd České republiky a Univerzitě Karlově v Praze, jež uvedené cesty zajistily.

Historická encyklopedie dokázala zareagovat také na dva rozporné proudy v současném politickém vývoji euroamerického civilizačního prostoru – na globalizaci a nacionalizaci. Neboť jeden z významných proudů encyklopedické tvorby volbou velkých témat, přesahujících dějiny států a kontinentů, přispívá k rozsáhlé mezinárodní kooperaci a ke zmapování společných problémů, kdežto druhý směřuje ke zvládnutí specifických témat a problémů národních (státních) společenství. V tomto proudu jsou zastoupeny jak země a národy, které se teprve nedávno dopracovaly ke státní samostatnosti,¹⁷⁴ tak i státy s hluboce zakořeněnou a nezpochybnitelnou samostatností.¹⁷⁵ Většinou jde o menší národy, které mimo jiné také encyklopedickou systemizací poznatků o vlastních dějinách zdůrazňují svou osobitost nebo dotvářejí vlastní identitu. Avšak na své národní encyklopedie nerezignují ani národy početné a celosvětově vlivné jako Američané a Rusové, kteří tímto způsobem zdůrazňují své výjimečné postavení v globálním dění. Dosavadní vývoj naznačuje, že oba rozdílné proudy encyklopedické tvorby – *kosmopolitní* i *národní* – nacházejí místo na slunci a mohou se k oboustrannému prospěchu navzájem ovlivňovat.

Obrovský kvantitativní nárůst nových historických encyklopedií a jejich kvalitativní i koncepční rozrůzněnost si vynucuje alespoň předběžné utřídění typů těchto encyklopedií. Přicházejí tu v úvahu hlediska *intencionální* a *organizační* (encyklopedie mezinárodní a národní), *geografická* (podle územního záběru encyklopedie), *chronologická* (encyklopedie zahrnující celý vývoj zvoleného území či pouze jeho výsek), *oborová* a jistě i další.

Za vědecky pojaté historické encyklopedie lze pokládat ty, jež kriticky shrnují a soustavně třídí dosavadní rozptýlené poznatky, v některých případech zaplňují mezery v poznání zcela novým výzkumem a posléze předkládají systematicky utříděné poznatky jak historikům, tak i širší veřejnosti. Tyto encyklopedie představují dnes již nezbytný nástroj komunikace uvnitř oboru i prostředek potřebný ke kontaktu mezi historickým výzkumem a společenskou recepcí jeho výsledků. Se zřetelem k rozdílným kritériím a k charakteru dosažených výsledků lze moderní historické encyklopedie předběžně rozdělit do následujících typů: 1. výkladové encyklopedie *základních pojmů* na pomezí historie, sociologie, politologie, práva, teologie a dalších disciplín; 2. encyklopedie *specifických oborů historiografie* – náboženských a církevních dějin, historie umění, státu a práva, institucí, idejí atd.; 3. nadnárodní, obecně koncipované nebo na jediný stát soustředěné encyklopedie kratších *dějinných úseků*; 4. komplexní encyklopedie *dějin jednoho kontinentu, státu (národa), regionu či města*; 5. zpravidla stručné lexikony *obecných (světových) dějin*. Každý z těchto typů má určité přednosti a nevýhody, které vyplývají ze závislosti na tematickém vymezení

¹⁷⁴ Srov. výše zejména údaje o národních encyklopediích v postsovětských a postjugoslávských republikách.

¹⁷⁵ Nejvýraznějším příkladem je tu Švýcarsko a vznikající encyklopedie švýcarských dějin.

encyklopedie a jsou prohlubovány větší či menší schopností tvůrců encyklopedie komplexně a důkladně zpracovat zvolenou látku.

Stejně jako vznik vědecky pojaté historické encyklopedie vyžaduje práci mnoha let a dlouhodobou součinnost početných kolektivů, tak i diskuse nad typologickým rozčleněním a nad zdokonalením přístupu k historicko-encyklopedické práci vyžaduje rozsáhlou mezinárodní diskusi. Kongres v Sydney k tomu zanedlouho poskytne příležitost na dosud nebývalé úrovni. Bylo by dobrým výsledkem tamní rozpravy, kdyby posunula poznání žánrových specifik historické encyklopedie a prohloubila komplementární součinnost týmů, které pracují v různých částech světa a směřují k tematicky rozdílným, avšak metodicky blízkým či dokonce totožným cílům.

Jaroslav Pánek

Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.-17. století¹

Problematika vzájemných vztahů mezi městským a venkovským prostředím se již dávno stala součástí diskuzí (nejen) evropského dějepisectví.² Pro českou historiografii je zatím charakteristická spíše omezená komunikace mezi výzkumy měst a venkova, zejména ve srovnání s produkcí jazykově německou. Přesto i domácí historikové už na řadu souvisejících problémů nejednou narazili.³

K intenzivně sledovaným otázkám patří (a to i z perspektivy zahraničních prací) městské statky na venkově jako téma, v němž se protínají dvě badatelské linie s bohatou tradicí – urbánní historie a agrární dějiny. Disponujeme-li dnes pro české země alespoň základní představou o vytváření venkovských majetků některých královských měst, jsou srovnatelné poznatky pro města nekrálovská dosud spíše vzácností. V tomto příspěvku proto obracím pozornost k poddanskému Náchodu, přičemž považuji za nutné téma pojmut v relativně širokém časovém záběru. Jen tak lze totiž podle mého názoru plně pochopit proměny vztahů mezi sledovaným městem a jeho venkovským zázemím. Zároveň však připomínám, že tuto studii považuji toliko za základní nástin problematiky, který zdaleka nevyčerpává všechny pramenné ani metodologické možnosti.

Náchodské šosovní vesnice v 15. a 16. století

Nevelké poddanské město Náchod vzniklo v době okolo poloviny 13. století a postupně se konstituovalo v důležité ekonomické, správní a kulturní centrum náchodského panství. Pro poznání vztahů mezi městem a jeho nejbližším venkovským okolím však nemáme do konce 14. století k dispozici žádné písemné prameny, první relevantní zmínky jsou totiž zachovány až v poněkud problematické sérii

¹ Tento článek vznikl zkrácením stejnojmenné studie pro Celostátní studentskou vědeckou konferenci Historie 2003, konanou 4.-5. prosince 2003 v Pardubicích. Původní text bude otištěn v připravovaném konferenčním sborníku.

² Inspirativně např. Paul M. HOHENBERG – Lynn Hollen LEES, *The Making of Urban Europe, 1000-1994*, Harvard UP 1996. Dále viz alespoň Ann Katherine ISAAC (ed.), *Town and country: historiographical traditions and research prospects. Città e campagna: tradizioni storiografiche e prospettive di ricerca*, Pisa 1997; S. R. EPSTEIN (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800*, Cambridge 2001; Clemens ZIMMERMANN (Hg.), *Dorf und Stadt. Ihre Beziehungen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2001.

³ Základní shrnutí nabízí František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 94-100. Pro raný novověk Eduard MAUR, *Urbanizace před urbanizací*, in: Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 54-120; z jiného úhlu pohledu Jiří MIKULEC, *Města a vesničky poddaní v pobělohorské době*, in: J. PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, 139-151.

česky psaných privilegií, vydaných ve prospěch Náchoda od sklonku 14. století do 30. let 16. století.⁴ Na počátku stojí listina Jetřicha z Janovic z roku 1392, jejíž podstata spočívá v omezení odúmrtního práva ve prospěch náchodských měšťanů a obyvatel okolních vesnic Starého Města, Roudného, Bělovse a Věsky.⁵ Ti tak získali pro případ absence legitimních dědiců možnost svobodně odkazovat dvě třetiny svého majetku jakékoliv osobě z města či ze zmíněných vesnic, popřípadě i ke kostelnímu záduší. Pozornosti je hodna právě skutečnost, že privilegium je udělováno jedním dechem měšťanům a zároveň obyvatelům okolních vesnických lokalit, kteří jsou přímo označeni jako „*ti, kdož s týmž městem šosují*“. Z listiny jednoznačně vyplývá, že v době jejího vydání byl tento specifický systém vztahů mezi městem a okolními vesnickými lokalitami již etablován. Velmi výmluvně svědčí o zvláštním postavení výše zmiňovaných vsí také analogická pasáž v listině Viktora a Bočka z Kunštátu a Poděbrad z června 1459, jejímž prostřednictvím byly městu potvrzeny dříve nabyté výsady a navíc odstraněn nárok vrchnosti na zbývající třetinu odúmrti.⁶ Těmito výhodám se podle jejího znění měli těšit „*měštěné i ti, kteříž s týmž městem trpie a šosují, to jest Starý Náchod, Bílejovec, Věska a v Roudném dva dvorce*“.

Pohled do nejstarší náchodské městské knihy názorně ukazuje, že privilegia odrážejí reálně existující vztahy mezi městem a obyvateli šosovních vesnic. Ti jsou zde opakovaně označováni termíny jako „*spolutrpicí*“ či „*spolutrpicí sousedé*“, jindy prostě jako „*súsědé naši*“, „*spolusúsědé*“ nebo „*spoluobyvatelé*“.⁷ Takto výmluvná sociální terminologie je však v náchodském materiálu především záležitostí 2. poloviny 15. století, poté se postupně vytrácí, a to jak ze zápisů vesničanů, tak ze zápisů měšťanů. Na druhou stranu už samotný fakt, že sedláci z blízkého okolí zcela pravidelně městské knihy využívali, v nich patrně velmi posiloval povědomí o vlastní odlišnosti oproti běžným vesnickým poddaným.⁸

⁴ Kromě privilegia z roku 1459 všechny zmíněné listiny shořely spolu s dalšími částmi městského archivu při katastrofálním požáru v květnu 1663. Jejich znění je zachováno v poněkud problematickém „*vidimus*“, vydaném knížecím rychtářem a náchodskou městskou radou (!) až téměř dva měsíce po požáru (SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 116, kt. XXX). Z této písemnosti vychází edice *Codex iuris municipalis*.

⁵ *Codex iuris municipalis IV.1* (ed. A. HAAS), Praha 1954, č. 142, s. 213. Výčet vesnických lokalit v privilegiu není bezproblémový, předloženou interpretaci jsem blíže zdůvodnil v článku P. ČERNIKOVSKÝ, *Věska – zapomenutá osada náchodského panství*, *Stopami dějin Náchodska* 8, 2002, s. 19-24.

⁶ Archiv Národního muzea Praha, sign. A 434. Odtud *Codex iuris municipalis IV.2* (ed. A. HAAS), Praha 1960, č. 338, s. 40-41.

⁷ SOkA Náchod, AM Náchod, kn. 1, fol. 46a, 59b, 66b, 67a, 70b, 75a, 76bb a passim.

⁸ Kromě trhových a pamětních knih se šosovní vesničané objevují i v knihách kšaftů (Jaroslav ČÁP, *Náchodská nejstarší kniha kšaftů a místní řemesla a živnosti v 16. století*, in:

Pozoruhodný fenomén dokládají pak privilegia první třetiny 16. století – ukazují totiž, že systém náchodských šosovních vsí byl v této době cestou reinterpreta-
ce prostorového dosahu starších listin rozšířen o další dvě lokality.⁹ Mezi šosovní
vsi tak začalo být nově počítáno ještě Malé Poříčí a část vesnice Bražec.¹⁰ Toto je-
jich dodatečné zahrnutí do okruhu privilegovaných vesnic usedlostí je poměrně pře-
kvapující.¹¹ Vždyť například ještě v lednu 1474 je v souvislosti s majetkovou trans-
akcí Havel Račinec, sedlák z Malého Poříčí, v městské knize uváděn jako „člověk
náš poddaný“.¹²

Náchodské šosovní vsi tvořily nejméně do poloviny 16. století spolu s mě-
stem jakýsi souvislý privilegovaný ostrůvek uvnitř náchodského panství, jehož sou-
částí nadále zůstávaly. Samotné zahrnutí blízkého vesnického okolí do prostoru
městského práva není nikterak neobvyklé, jak ve své studii ukázal německý badatel
Walter Kuhn.¹³ Ten také rozlišil dva základní typy městských vesnic. První v jeho
pojetí představují lokality v městském vlastnictví („*stadteigene Dörfer*“), vůči kte-
rým město (zastupované de iure purkmistrem a radou) vystupovalo jako kolektivní
vrchnost a plnilo tak obdobné funkce jako vrchnostenská správa šlechtických či cír-
kevních dominií. Zcela jiným případem jsou ale vesnice k městu připojené („*stadt-
verbundene Dörfer*“), jejichž obyvatelé se těší podobným právům jako obyvatelé
města. Existence tohoto druhu městských vsí nebyla dosud českou historiografií pl-
ně doceněna. Zdá se, že jejich indikátorem může být např. označení vesničanů jako
lidí s městem „*trpících*“.¹⁴ Samozřejmě nelze ani v zárodečné fázi uvažovat pouze
dva uvedené ideální typy, v praxi totiž pochopitelně existovala daleko větší variabi-
lita vztahů. Navíc jen minimum k městu připojených vesnic přečkalo do novověku

Procházka staletími. Sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa (=Dissertatio-
nes historicae 1), Hradec Králové 1993, s. 51.

⁹ Po roce 1459 naopak z privilegií mizí Véska, která patrně fyzicky nezanikla, byla jen
nadále počítána pod sousední Běloves. Jiný osud potkal dvě velké usedlosti, tvořící lokalitu
Roudné. V průběhu roku 1563 městská rada tyto nemovitosti odkoupila, nechala zlikvidovat
obytná i hospodářská stavení a získanou půdu následně rozprodala náchodským měšťanům. P.
ČERNIKOVSKÝ, *Osídlení na Roudném u Náchoda a jeho zánik*, Náchodsko od minulosti
k dnešku 4, 2002, s. 51-55.

¹⁰ Viz zejména listinu Jana z Pernštejna z roku 1534 (SOkA Náchod, AM Náchod, inv.
č. 116, kt. XXX).

¹¹ Výčet šosovních vsí by neměl mýlit, v polovině 16. století se v nich dohromady na-
cházel asi jen o málo více než 30 usedlostí.

¹² SOkA Náchod, AM Náchod, kn. 1, fol. 89.

¹³ Viz W. KUHN, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, in: TÝŽ, *Verglei-
chende Untersuchung zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln – Wien 1973, s. 235-303.

¹⁴ František ŠMAHEL, *Čtyři příspěvky o berní knize Českých Budějovic*, Husitský Tá-
bor 10, 1988-1991, s. 245.

s původním statutem, tyto lokality byly většinou za různých okolností transformovány na vesnice v městském vlastnictví. Za významný krok při transformaci původního uspořádání v nový systém městského velkostatku je možné podle Jaroslava Čechury považovat vznik městského urbáře jako evidenční pomůcky vrchnostenské správy a intabulaci vesnic do desek zemských.¹⁵

Konkrétní obsah jednotlivých termínů není sice v případě Náchoda snadné určit, přesto asi nepochybíme, když Běloves, Vésku, Roudné a Staré Město, později však také Malé Poříčí a Dolní Bražec, označíme ve smyslu Kuhnovy typologie za vesnice k městu připojené. Zdejší sedláci patrně mohli mít blízko k tzv. městským obyvatelům, což naznačuje i listina Hynka Špetle z Janovic z roku 1533 – privilegií podle ní mají užívat „obyvatelé města Náchodu nyní i potomně budoucí“.¹⁶ Vesničané spolu s měšťany odváděli dávky společné vrchnosti (termín „šosovní vesnice“ zjevně korespondoval především s faktem, že jejich obyvatelé byli podrobeni stejným dávkám jako měšťané), robotovali původně podobně jako oni ve prospěch náchodské obce a vyřizovali své záležitosti před městskými úředníky. Toto – pro obyvatele šosovních vsí bezpochyby výhodné – uspořádání se začalo v jejich nejspěchu postupně měnit zřejmě už v průběhu druhé poloviny 16. století.

Zádušní vsi

Na konci srpna roku 1403 byl v náchodském farním kostele sv. Vavřince zřízen nový svatomikulášský oltář.¹⁷ Tehdejší majitel náchodského panství Jetřich z Janovic a jakýsi Záviš z Bělčic tímto aktem jako „*bonorum suorum successores et testamentarii speciales*“ naplňovali poslední vůli zesnulého pana Beneše Silného z Dubé, za jehož duši měl zvláštní oltářník sloužit třikrát týdně mši. Existence nového záduší byla pochopitelně vázána na zajištění příslušného ekonomického zázemí. Zřizovatelé k tomuto účelu vykázali stálý roční plat 9 kop pražských grošů, který mělo odvádět 8 hospodářů ve vsi Sendraži a 11 v sousedním Mezilesí. Obě lokality však v této době nepatřily ani náchodskému panství - tvořily součást nedalekého panství krčínského, jehož majitelem se stal už před rokem 1388 Beneš z Rýzmburka. Tento šlechtic sice svolil k převedení dotčených platů ve prospěch nového záduší, zároveň si ale výslovně vymínil, že dušníci zůstávají i nadále jeho poddanými a že povinnost odvádět příslušné platy do Náchoda může být v budoucnu přenesena na jiné lokality jeho panství.

¹⁵ České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách, Jihočeský sborník historický 54, 1985, s. 161-172.

¹⁶ Srov. Jaroslav ČECHURA, *Obyvatelé – zapomenutá vrstva moravských královských měst ve středověku (14.-16.století)*, Časopis Moravského muzea 73, 1988, s. 97-116.

¹⁷ *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber VI. (1397-1405)*, ed. A. PODLAHA, Praeae 1927, č.177, s. 344-346.

Jak se po roce 1403 vyvíjely vztahy Sendražských a Mezileských k Náchodu, bohužel nelze pro nedostatek pramenů blíže postihnout. Je více než pravděpodobné, že rozhodující změny vnesly do těchto vztahů zmatky husitské doby.¹⁸ Dosud se poměrně oprávněně předpokládalo, že v souvislosti se sekularizací jmění a důchodů náchodského kostela se Náchodští zmocnili také příslušných platů ze zádušních vesnic. Situace ale byla složitější. Město sice asi po vypuzení katolických duchovních vesnice začalo spravovat, čímž se postupně zcela uvolnilo jejich pouto k původní krčinské vrchnosti, v městských účetních knihách ze druhé poloviny 16. století se však objevuje několik zcela jednoznačně interpretovatelných zmínek o tom, že stále finanční i naturální platy ze Sendraže a Mezilesí v této době nadále náležely náchodskému kostelu. Svědčí pro to ostatně i soupis děkanských příjmů z roku 1513.¹⁹ Náchodští městští úředníci, udržující s vesnicemi pravidelný kontakt, zde patrně za normálních okolností stále platy jménem náchodského děkana vybírali, tyto nevelké částky však byly v plné výši ihned odváděny představitelům církevní správy a nebyly proto ani zaknihovávány do účtů.

Až do poloviny 16. století se obyvatelé zádušních vesnic v písemných pramenech městské provenience objevují jen zřídka, což je důsledek odlišného správního uspořádání oproti privilegovaným šosovním vesnicím. Zdejší hospodáři totiž své majetky do městských knih nezapisovali, zřejmě už v 16. století byla pro ně zavedena specializovaná gruntovní kniha, která však shořela při požáru města v květnu 1663. Poměrně často jsou však Sendražští a Mezileští zmiňováni ve třech nejstarších účetních knihách druhé poloviny 16. století jako vykonavatelé robotních povinností ve prospěch města.²⁰ Zaznamenávány byly jednak výdaje za potraviny, kupované pro „robotíře“, jednak byly menší částky vypláceny i městskému poslu, který pro ně v případě potřeby do vzdálenějších vsí chodil. Tyto údaje jsou však pochopitelně jen sotva kvantifikovatelné, v 16. století většinou účetní položky poskytují pouze málo informací, navíc zdaleka ne všechny výdaje musely městským účetnictvím projít. Přesto pohled do nejstarších náchodských účetních knih poměrně jasně ukazuje, že zatímco samotní náchodští měšťané a sedláci z šosovních vesnic v této době už asi ve prospěch obce příliš intenzivně pracovní povinnosti nevykonávali, využívalo město k nejrůznějším svým potřebám vesničany ze Sendraže a Mezilesí naprosto běžně. Především se mohli uplatnit při zemědělských pracích na pozemcích patřících přímo městské obci. Asi větší význam měla však účast robotníků na nejrůznějších stavebních pracích ve městě a v jeho okolí. Vesničané zde pů-

¹⁸ J. K. HRAŠE, *Dějiny Náchoda I*, Náchod 1895, s. 345-346. Obecně Blanka ZILYNSKÁ, *Záduší*, in: I. HLAVÁČEK – J. HRDINA (edd.), *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 535-548.

¹⁹ SOKA Náchod, FÚ Studnice, kn. 3, pag. 294.

²⁰ Tyto knihy z let 1550-1603 stručně charakterizoval a intenzivně využil Jan ČÍŽEK, *Stavební činnost města Náchoda ve 2. polovině 16. století ve světle městských účtů*, *Stopami dějin Náchodska* 7, 2001, s. 19-26.

sobili většinou jen jako nekvalifikované pracovní síly pod dozorem zkušených řemeslníků.

Ani zádušní vsi město Náchod nadrželo jako svůj vlastní pozemkový majetek, přestože se vůči jejich obyvatelům již v předbělohorské době jednoznačně chovalo jako vrchnost. Přímou to prozrazují i některé dochované písemné prameny. Na Hromnice roku 1583 například vrchnostenský úředník novoměstského panství Jan ze Šterndorfu oznámil purkmistru a radě města Náchoda, že „*Václav, syn nebožtíka Tobiáše ze Studýnek, poddaný Jeho Milosti pána mého, oblíbil jest sobě k svatému stavu manželskému Annu, dceru nebožtíka Tomáše Poštolky z Sendraže, sirotka a poddanou k správě Vaší přináležející*“, a požádal za propuštění Anny na novoměstské panství i s jejím dědickým podílem.²¹

Podobně jako v případě šosovních vesnic vystupují Sendraž a Mezilesí po celé sledované období jako součást náchodského panství, s nímž byly zapisovány do zemských desek.²² Měšťané si byli velmi dobře vědomi původního postavení obou lokalit, což dokládá zápis v úvodu jedné z městských trhových knih: „*Pan Beneš z Rýsumburku a jinak z Krčína, v actách psáno na Hradě pražským in sexto libro titulus erectionum f[olio] viii Anno m iii^c iii^o, ty vsi Sendraž a Mezilesí dány k záduší náchodskému*“.²³ Muselo být tedy naprosto zřejmé, že se o městské poddané v pravém slova smyslu nejedná. Zásadní krok k jejich získání tak Náchodští učinili až na přelomu 16. a 17. století koupí slánského statku v Kladsku.

Rozvoj režijního hospodaření města v 17. století

Ve vzdálenosti asi 5 km severovýchodně od Náchoda se nacházejí (dnes na polském území) vsi Slaný a Březová, které díky své poloze prošly velmi komplikovaným vývojem.²⁴ Po roce 1477 byla ves Slaný odtržena od Čech a ocitla se na území Kladského hrabství, sousední Březová se jako součást Kladska uvádí o několik let později. Obě však i poté tvořily manský statek náchodského hradu. Pravděpodobně zfalšovaná listina, hlásící se do roku 1496, znějící na jméno Jindřicha st. Münsterberského a zapsaná do register kladských hrabat, slánské manství připojila ke kladskému hradu Homole.²⁵ Bez ohledu na všechny peripetie byl držitelem obou vesnic od první čtvrtiny 15. až do 90. let 16. století rod Slánských z Doubravice. Zřejmě roku 1590 propukl dosud málo známý spor mezi tehdejším majitelem náchodského panství Václavem Smiřickým ze Smiřic a Tobiášem Slánským z Dou-

²¹ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959, kt. 246, zlomky městské registratury: 1583.

²² *Archiv český XX.* (ed. F. DVORSKÝ), Praha 1902, č. 491, s. 480-481.

²³ SOKA Náchod, AM Náchod, kn. 5, fol. 1a.

²⁴ Nejnověji Jan ČÍŽEK – Jiří SLAVÍK, *Manská soustava náchodského hradu*, *Castellogica Bohemica* 8, 2002, s. 67-88 (zde s. 78-79).

²⁵ Ladislav HLADKÝ, *Dvě listiny Jindřicha st. Münsterberského ze 16. srpna 1497?*, *Kladský sborník* 3, 2000, s. 271-278.

bravice, který se mimo jiné dotkl i komplikované otázky, k jakému panství vlastně slánské manství náleží.²⁶ Vzhledem k tomu, že po smrti Tobiáše Slánského začaly být obě vesnice někdy v průběhu 90. let spravovány jako běžná součást homolského komorního panství, nebyla zřejmě práva Václava Smiřického uznána.²⁷

Kromě sporných nároků na slánské manství byly však obě vesnice provázány s náchodským panstvím i dalšími pouty – například byly nejpozději od začátku 16. století přiřazeny k náchodskému kostelu sv. Vavřince.²⁸ Pozoruhodné je také to, že v 16. století existovalo u náchodských měšťanů povědomí o dřívějších robotních povinnostech některých kladských vesnic k městu. Tak roku 1528 purkmistr a městská rada tvrdí, že „*to máme zapsáno v svých městských knihách, že ty vsi, které sou mezi Homolí a Náchodem z té strany k Náchodu, v kterémžto položení vsi sou také zejména tyto Kelnov, Žakeš, Slaný a Čermná, že ti lidé z těch vsí i před lety šedesáti činievali sou roboty k městu k Náchodu*“.²⁹ Přestože tyto představy byly jen nekonkrétní a především sotva oprávněné, důležité je, že zde takové povědomí existovalo.³⁰

Když se pak na konci 90. let komora rozhodla dědictví po Tobiášovi Slánském od homolského panství prodat, odhodlali se Náchodští nabídku využít i přes nedostatek hotových peněz v městské pokladně. Jisté prostředky byly získány rozprodejem obecní orné půdy a luk v blízkém okolí, z největší části se ale městská rada musela spolehnout na ochotu věřitelů. Největší měrou vypomohla městu bezúročnou půjčkou 4000 kop míšeňských grošů sama vrchnost.³¹ Ekonomicky prosperující velkostatek Smiřických si mohl takovou sumu dovolit, zvláště když se jednalo o blaho důležitého správního, ekonomického a kulturního centra rozsáhlého

²⁶ Zcela nepovšimnuté prameny jsou uloženy ve Strahovské knihovně, inv. č. 2101, sign. DJ I 2, Diplomatarium Strahoviense I, pag. 91-102.

²⁷ Ten mimo jiné ve svém listu císaři tvrdil, že ostatní manové „*ve všelijaké poslušnosti ke mně jakožto držiteli zámku Náchoda služebně [se] chovají a k manství i k službě se přiznávají, skutkem konají, jakž i předkové tohoto Tobiáše též také bez proměny podle téhož listu vejsadního sou se k předkům mým chovali, tomu nikdá odporni nebyli. A tento Tobiáš nikdy puol v to se nehlásil, aby manem Hrabství klacského bejtí jměl*“.
Strahovská knihovna, inv. č. 2101, sign. DJ I 2, Diplomatarium Strahoviense I, pag. 99-102.

²⁸ SOkA Náchod, FÚ Studnice, kn. 3, pag. 294.

²⁹ Tamtéž, 1528.

³⁰ Domnívám se, že argumentace byla založena na nesprávném pochopení více než půl století starého zápisu v nejstarší dochované městské knize. SOkA Náchod, AM Náchod, kn. 1, fol. 54a.

³¹ Viz kvitanci na první splátku z 22. června 1603. SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959, kt. 246: 1603. Analogicky Václav LEDVINKA, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*, in: J. PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, s. 110.

panství.³² Vrchnostenští úředníci ovšem nebyli liknaví, vyžadovali pravidelné kladení dohodnutých splátek, takže roku 1614 byl dluh umořen. Městská pokladna ovšem na tyto výdaje nebyla vůbec připravena, takže i na umazávání dluhu u Smiřických si obec musela opakovaně půjčovat. Většina ostatních věřitelů (1500 kop míšeňských grošů např. poskytl majitel sousedního novoměstského panství Rudolf ze Štubenberka, jehož vztahy s rodinou Smiřických byly tradičně velmi blízké) se tak dlouho musela spokojit pouze se svými šestiprocentními úroky, popřípadě i s nejrůznějšími dary, které jim Náchodští posílali s omluvou a žádostí o další „sčecání“.

Prodej kladských vsí Slaný a Březová náchodské obci byl zlistiněn německým majestátem Rudolfa II. ze 17. dubna 1601.³³ Až nyní se Náchod stal skutečnou pozemkovou vrchností, jíž byli hospodáři zavázáni „*povinnou poddaností a člověčenstvím*“. Počet nově získaných poddaných můžeme pouze odhadovat, soudě podle údajů berní ruly to bylo přibližně 40 usedlostí.³⁴ Menší díl Březové zůstal nadále součástí komorních statků a se slánským statkem byl opětovně spojen až koncem roku 1684, kdy jej městu prodal za 1228 zlatých Leopold I.³⁵

Údaje nejstaršího českého katastru svědčí o značném významu mimozemědělských aktivit v tomto regionu, především pokud jde o domácí textilní výrobu. Město jako vrchnost nemělo snahu venkovská řemesla na vlastních statcích důsledně potlačovat, spíše asi aktivity svých poddaných usměrňovalo a využívalo. Především Slánští a Březovští, později ale i Sendražští a Mezileští tak dostávali ze dvora k spřádání len a konopí, za což jim byly vypláceny mzdy. Stejně postupy se uplatnily i při tkaní a bílení plátna. Podpoře se těšila i jiná řemesla, například roku 1604 městská rada výslovně povolila na pustém kodrsovském dvořišti Fridrichovi Nyple vystavět výsadní ševcovský dům „*sobě k oužitku, pánům svým a téhož gruntu dědičným k pochvale*“, kde měl dotyčný „*řemeslo své ševcovské svobodně provozovati a tovaryše chovati*“.³⁶ Taková politika města dokonce mohla narazit na nesouhlas cechů v městech okolních. V březnu 1666 například městská rada vyslala posla „*s psaním na Nové Město Hradiště k cechu řeznickému s odpovědí strany řezníka našeho mezileského, jehož nám zbraňují tam míti*“.³⁷

³² Srov. J. ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 507-536; TÝŽ, *Hospodaření posledních Smiřických*, Časopis Národního muzea – řada historická 162, 1993, s. 74-85.

³³ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 116, kt. XXX.

³⁴ SÚA Praha, BR, inv. č. 26, fol. 77b-79a.

³⁵ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 153, kt. XXIII.

³⁶ SOkA Náchod, AM Náchod, kn. 888, listy vložené před fol. 6 (fol.4).

³⁷ SOkA Náchod, AM Náchod, hlavní účet 1665-1666.

Benevolence městských radních pochopitelně nebyla bezbřehá. Náchodští si například ve svých vesnicích velmi žárlivě střežili právo výhradního výčepu městského piva. Pro slánský statek jim toto právo bylo výslovně přiznáno Rudolfovým majestátem, mimo to stojí za připomenutí také privilegium Albrechta Václava Smiřického z roku 1612, kde je taxativně vymezen okruh vsí, v nichž je městské pivo „od starodávna“ čepováno.³⁸ Jak v městských účtech dokládají pokuty a příjmy za prodej zabavených sudů, město si svůj odbytový monopol skutečně střežilo.³⁹ V pobělohorském období měšťané svedli o várečné právo neúspěšný boj s novými vrchnostmi.⁴⁰ Poněkud překvapivé stavební investice do obecního pivovaru a sladovny však naznačují, že naděje na obnovení varů ve městě je dlouho neopouštěla.⁴¹ Protože se tyto vyhlídky nakonec ukázaly jako liché, našli Náchodští jiné řešení: roku 1684 byl založen nový pivovar na území svobodného slánského statku.⁴² Nemohl sice uspokojit touhu jednotlivých měšťanů po vlastních varech, zisky z prodeje piva zato rozmnožily obecní příjmy. Zásobování pivovaru surovinami přitom záviselo na produkci městských dvorů, kde lze na konci 17. století zaznamenat logický vzestup pěstování pšenice (i s ohledem na půdní a klimatické podmínky však muselo být určité množství vždy dokupováno na trzích).

Teprve zisk slánského statku představuje po váhavém rozběhu v 16. století rozhodný krok v budování městského režijního hospodářství a zároveň významný předěl ve vývoji vztahů Náchoda k jeho venkovskému zázemí. Hlavní základnou městské režijní výroby se stal poplužní dvůr ve Slaném. I bez detailních rozborů lze konstatovat, že se jeho provoz od samého počátku neobešel bez robotní práce. Svě povinnosti zde vykonávali především Slánští a Březovští, těm však také vypomáhali sedláci ze vzdálenějších zádušních vsí. Síla jejich paží se kromě toho uplatňovala i při nejružnějších stavebních činnostech ve městě a jeho okolí.⁴³ Pokud akceptujeme tezi Jaroslava Čechury o protokapitalistickém charakteru dominia Smiřických na počátku 17. století, vyniká tím více daleko konzervativnější ekonomický systém, který se již v předbělohorské době uplatnil na statcích poddanského města Náchoda.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ SOKA Náchod, AM Náchod, hlavní účet 1601-1602 (Mezilesí); tamtéž, hlavní účet 1620-1621 (Březová); tamtéž, hlavní účet 1624-1625 (Slaný).

⁴⁰ J. K. HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1620-1740*, s. 347-350. Po konfiskaci panství roku 1623 získala Marie Magdalena Trčková z Lípy, poté její syn Adam Erdman Trčka z Lípy. Ten byl spolu s Valdštejnem zavražděn v únoru 1634 v Chebu, náhodské panství pak bylo znovu konfiskováno a nakonec připadlo Ottaviu Piccolomini.

⁴¹ P. ČERNIKOVSKÝ – J. ČÍŽEK, *Stavební činnost města Náchoda v letech 1599-1663 ve světle účtů*, Stopami dějin Náchodska 9, 2003 (v tisku).

⁴² J. ČÍŽEK, *Ke stavební podobě slánského dvora v 17. století*, in: Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 93.

⁴³ P. ČERNIKOVSKÝ – J. ČÍŽEK, *Stavební činnost*.

da. Počítal především s intenzivnějším využitím robot, význam námezdní práce byl u nekvalifikovaných činností omezený.⁴⁴

Tyto tendence se ještě více projeví po polovině 17. století, kdy došlo k intenzifikaci městského režijního podnikání. Ponecháme-li stranou časově omezené zisky, představuje významnější mezník až koupě svobodného statku Malá Čermná při hranicích s Kladskem roku 1674.⁴⁵ Kromě několika poddaných se jednalo především o zisk dalšího režijního dvora, jehož výnosy posílily městskou obilní produkci. Zajímavý doklad o následné reorganizaci robotních prací se dochoval v městských účtech, když 23. července 1675 „*se Slánští a Březovští v příčině robot povolali, zda-li by sami u dvora slánského robotovati aneb v Čermný pomáhati chtěli*“. O dva dny později byli „*v příčině robot*“ povoláni i Mezileští, Sendražští, Běloveští a Staroměstští.⁴⁶ Další dvůr, zvaný Čapkovský, ležící nedaleko města na plhovském předměstí, byl obcí zakoupen roku 1697.⁴⁷ Blahodárný efekt tohoto kroku pro městské finance vynikne i při letmém pohledu do městských účtů ze začátku 18. století.

Jak se tyto změny projeví v poddanské politice města? Zdá se, že v průběhu 17. století došlo především k dosti podstatným proměnám ve vztahu Náchoda a šosovních vesnic, jejichž náznaky však tušíme již v předběllohorském období – později spíše došlo jen k jejich výraznějšímu prosazení. Roku 1611 je například zmiňován Martin Samků z Bělovse přímo jako „*poddanej pana purkmistra, pánův města Náchoda*“.⁴⁸ Velmi významný posun je pak patrný v již zmíněném privilegiu Albrechta Smiřického z roku 1612, kde není mezi jednotlivými městskými vesnicemi činěn vůbec kvalitativní rozdíl! Všechny jsou sice označovány adjektivem „*šosovní*“, z kontextu je ovšem zřejmé, že o nějakém rovnocennějším postavení vůči měšťanům nemůže být vůbec řeč. Vždyť jejich obyvatelé jsou zde přímo označeni jako „*lidi poddací jich [Náchodských] [...] z často psaných vesnic k šosu města Náchoda přináležejících*“. Jestliže byli do této jediné kategorie zahrnuti obyvatelé „*původních*“ šosovních vesnic spolu se skutečnými dědičnými poddanými města ze Slaného či Březové, jednoznačně to dokládá pouze hlubokou devalvaci termínu „*šosovní vesnice*“ v předběllohorském období. Měšťané se tak začínají postupně stále více chovat jako vrchnost i k původně privilegovaným vesničanům.

Svou roli při zvětšování distinkce měšťanů bezpochyby sehrály i změny v oblasti správní, když se mezi městem a obcemi původních šosovních vsí začínají

⁴⁴ Srov. J. ČECHURA, *Dominium Smiřických*.

⁴⁵ Zdeněk BARTL, *Malá Čermná – šosovní ves města Náchoda (1674-1730)*, Náchodsko od minulosti k dnešku 3, 1989, s. 205-208.

⁴⁶ SOKA Náchod, AM Náchod, hlavní účet 1675-1676.

⁴⁷ SOKA Náchod, AM Náchod, kn. 1145, fol. 238-242.

⁴⁸ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959, kt. 246, zlomky městské registratury: 1611.

nově objevovat jako významný mezičlánek rychtáři. Dalším důležitým aspektem bylo i vyčlenění specializovaných gruntovních knih pro tyto lokality.⁴⁹ Takové změny lze vnímat jako poněkud křečovitě snahy náchodských měšťanů o získání výraznějšího odstupu od vlastních venkovských poddaných. Ve skutečnosti však s nimi měli společného asi více, než by jim bylo příjemné.

Celkově lze tedy od 17. století zaznamenat pokusy města chápat všechny své městské vesnice jako v podstatě homogenní soubor poddaných, čímž se jejich specifické atributy do jisté míry stíraly.⁵⁰ Prakticky se ovšem v postavení jednotlivých typů vesnic rozdílily projevovaly i nadále. Například výkon intenzivních robotních povinností nelze ještě dlouho pro šosovní vesnice předpokládat, požadavky městské rady se začaly pravděpodobně zvětšovat až v poslední čtvrtině 17. a v 18. století. Tento dojem však může být pouze obrazem, pokřiveným optikou využitých účetních pramenů, na něž jsme v těchto otázkách zcela odkázáni. Kromě svobodného slánského a čermenského statku všechny městské vesnice zůstávaly nadále součástí piccolominského dominia. Proto se v pramenech setkáváme s rozlišením „*vrchnosti dolejší*“, kterou pro tyto vesnice představovalo město, a „*vrchnosti hořejší*“, identifikované s majitelem, resp. správním aparátem náchodského panství. Otázku vzájemného ovlivňování a možných kompetenčních sporů ponechávám dalšímu výzkumu.

Trvající vnímání rozdílů v postavení jednotlivých městských vsí dokládají například lapidární poznámky, vtělené na konci 30. let 18. století vzdělaným úředníkem Davidem Antonínem Nývltem do urbáře náchodského panství. Autor velmi případně vyčleňuje jako zvláštní kategorii původní šosovní vsi („*Schoossdörfer*“) a staví proti nim statky, které jsou skutečným majetkem města („*Eigenthümlich der Stadt gehört*“), kam počítá Slaný, Březovou a Malou Čermnou. Zaváhá jen u zádušních vsí: „*Zda je tento statek šosovní nebo je skutečným majetkem města, není možné zjistit. Zatímco ale šosovní vesnice mají povinnost platit vrchnosti šos a odebírat vrchnostenské pivo, musí Sendraž odvádět dávky městu a odebírat pivo městské. Z toho lze vyvodit předpoklad, že tento statek k městu patří jako jeho majetek*“.⁵¹

Závěr

Mám-li shrnout nejdůležitější poznatky, které vyplynuly z výzkumu vztahů mezi poddanským městem Náchodem a jeho venkovským zázemím v rozmezí 15.-17. století, lze v první řadě upozornit na fakt, že nevelké náchodské městské panství se konstitovalo ze tří zdrojů. Za historicky nejstarší lze považovat fenomén tzv.

⁴⁹ Srov. SOkA Náchod, AM Náchod, kn. 1143.

⁵⁰ Srov. instrukci pro konání výročních soudů z roku 1760 in: *Archiv český XXIV.* (ed. J. KALOUSEK), Praha 1908, č. 463, s. 343-347.

⁵¹ SOkA Náchod, Sběrka rupisů, opis tzv. Nývltova urbáře, nesign. , II. díl, fol. 284a.

šosovních vesnic, jejichž existenci je možné pramenně doložit od konce 14. století. Toto spojení města a nejbližších vesnic však tehdy již určitou dobu muselo existovat. Až do 16. století šosovní vesnice fungovaly jako lokality nadané nezanedbatelnými privilegii a odlišovaly se tak od ostatního venkovského obyvatelstva na náchodském panství. Nejednalo se zde tedy o městské poddané, nýbrž o „*spolutrpicí*” města. Druhým zdrojem se stal pozemkový majetek náchodského záduší, který byl pravděpodobně v průběhu husitské revoluce podřízen silnému městskému vlivu. Nešlo o sekularizaci v pravém slova smyslu, neboť příslušné stálé platy nadále plynuly náchodskému děkanovi. Město však začalo nejpozději v 16. století využívat zdejší vesničany k robotám a považovalo je za své poddané. Až na přelomu 16. a 17. století pak Náchod získal svobodný statek Slaný v Kladsku a stal se tak skutečnou pozemkovou vrchností. Po otřesech první poloviny 17. století se cesta intenzifikace režijního hospodářství ukázala pro městskou ekonomiku jako nosná. Roku 1674 byla přikoupena ves Malá Čermná s dalším režijním dvorem a roku 1697 ještě dvůr plhovský. Poté, co měšťané neuspěli ve sporu s novou vrchností o právo vařit pivo, byla počátkem 80. let tato aktivita přesunuta na svobodný slánský statek. Ve spojení s posílenou obilnářskou produkcí to pro městské finance znamenalo nezanedbatelný ekonomický efekt. Přestože jisté náběhy lze pozorovat již v předbělohorské době, až v souvislosti s těmito zásadními změnami ve směřování městské ekonomiky pravděpodobně došlo také ke zhoršení statutu původně privilegovaných obyvatel šosovních vsí. Měšťané je od této doby nejen vnímali jako své poddané, ale začali po nich intenzivněji vyžadovat i roboty. Tento vývoj však proběhl bez zjevných třenic, hlasy nespokojených sedláků z šosovních vsí totiž výrazněji zazněly asi až v době okolo poloviny 18. století. Naznačují to alespoň nově objevené nedatované stížnosti Běloveských a Staroměstských, jejichž vznik patrně spadá do roku 1751. Způsob argumentace dokádá, že mezi obyvateli šosovních vsí lze přes veškeré snahy městské rady předpokládat jisté povědomí o původní výlučnosti.⁵²

Zvolený příklad ukazuje velmi pomalou genezi městského velkostatku (pokud lze tento termín pro výslednou sociálně-ekonomickou strukturu vůbec akceptovat) malého poddanského města, probíhající v podstatě od husitského období až do 18. století.⁵³

Petr Černíkovský

⁵² SOKA Náchod, AM Náchod, dosud bez inv. č. Srov. Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách*, Sborník archivních prací 28, 1978, s. 311.

⁵³ K problematickému pojmu viz Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962, s. 18-20.

II. ROZHOVORY

Česká exilová historiografie a naše nedávná minulost v pohledu zblízka i z druhé strany Atlantiku

(Rozhovor Jaroslava Pánka s Radomírem V. Lužou)

Radomír Václav Luža (narozen 17. října 1922 v Praze) patří mezi nejvýznamnější české historiky moderních dějin, kteří v období po únoru 1948 zakotvili v zahraničí. Po účasti v partyzánském hnutí odporu proti nacismu a německé okupaci, jehož se zúčastnil po boku svého otce, generála Vojtěcha Borise Luži (1891-1944), vystudoval práva na Masarykově univerzitě v Brně a stal se čelným představitelem sociálně demokratického hnutí české mládeže. Pro svůj odmítavý postoj k nástupu komunistické diktatury se dostal na “černou listinu” a koncem března 1948 odešel do exilu. Nejprve pobýval ve Francii, ale zanedlouho dal přednost Spojeným státům americkým, kde se usadil natrvalo a kde s delšími přestávkami žije dosud. Od roku 1967 působil jako profesor moderní historie střední Evropy na Tulane University v New Orleansu, ale současně se věnoval politické činnosti. Po listopadu 1989 se často vrací do staré vlasti a se zasvěceným kritickým nadhledem sleduje českou politickou i vědeckou scénu.

Radomír V. Luža je autorem významných prací k dějinám střední Evropy ve 20. století, zejména k vývoji Československa a Rakouska. Mezi nejdůležitější knižní publikace patří monografie o odsunu sudetských Němců (*The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech-German Relations /1933-1962/, 1964*), dějiny mezinárodního hnutí sociálně demokratické mládeže, v němž sám zastával významné postavení (*History of the International Socialist Youth Movement*, 1970), dějiny Československa od vzniku první republiky do komunistického převratu (*A History of the Czechoslovak Republic /1918-1948/, 1973*, společně s Victorem S. Mamařem), dále pojednání o nacistickém “anšlusu” Rakouska (*Austro-German Relations in the Anschluss Era*, 1975) a vynikající syntéza dějin rakouského protinacistického odboje (*A History of the Resistance in Austria, 1938-1945*, 1984). I v několika posledních letech vydal dva svazky, v nichž se vrátil jednak k exilové sociální demokracii (*Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948-1989*, 2001), jednak k českému odboji proti německé okupaci (*The Hitler Kiss. A Memoir of the Czech Resistance*, 2002, společně Christinou Vellou). Diskuse, jež jsou vedeny kolem jeho prací ze soudobých dějin – nejnověji na stránkách Ročenky Československého dokumentačního střediska 2003 (Praha 2004) – dokládají, že Radomír Luža a jeho dílo zůstávají trvale živou součástí české historiografie, i když ho politické události zavály na západní polokouli.

Při nedávné návštěvě Prahy jsem položil prof. Lužovi několik otázek, na něž zevrubně odpověděl písemnou formou. Domnívám se, že poznatky, názory a zkušenosti, vycházející z celosvětových zkušeností politicky angažovaného historika,

zkoumajícího český vývoj v uplynulém století, mohou zaujmout nejen odborníky na soudobé dějiny, ale i mnohem širší čtenářskou obec Zpravodaje Historického klubu.

Milý Radomíre, mohl bys, prosím, úvodem ve zkratce charakterizovat dráhu, po níž jsi dospěl k dějepisu, a zároveň svou jedinečnou životní cestu moderními dějinami?

Na reálném gymnáziu v Praze, Olomouci a Brně byl dějepis mým oblíbeným předmětem. Ale válečná léta a téměř tříletý pobyt v ilegalitě v letech 1942-1945 jsem končil s rozhodnutím, že si musím vyjasnit základní noetické a metafyzické problémy. Dne 29. února 1948 mě Ústřední akční výbor Národní fronty – tajemníkem byl Dr. Alexej Čepička – vyloučil ze všech veřejných funkcí pro můj nepřátelský postoj k lidově demokratickému režimu. Dne 29. března jsem u Znojma překročil s přáteli a snoubenkou Libuší československo-rakouské hranice na cestě do Vídně, Innsbrucku, Curychu a Paříže, kde jsme se usadili. S přáteli ze Socialistické strany Rakouska (SPÖ) jsme se již v roce 1947 domluvili o jejich pomoci. Ministr vnitra Helmer nám ve Vídni vystavil falešné občanské legitimace, s nimiž jsme překročili hranice sovětské okupační zóny.

V Paříži jsem se zapsal na studium filozofie na Sorbonně. Vedle svého zaměstnání v ofenzivní sekci československé zpravodajské služby, napojené na úřad předsednictva francouzské vlády, jsem se seznámil se stěžejními problémy filozofie v dílech předních filozofů od antiky až po Sartra a Heideggera. Nejblíže mi byl David Hume. Merleau Ponty mě uvedl do problematiky existencialismu a u Bachelarda a Jankelevitsche jsem objevoval současnou francouzskou filozofii. V pozdějších letech mi učarovala kulturní antropologie. Teprve po příchodu do Spojených států (USA) v listopadu 1953 jsem si zvolil historii jako povolání. Nikdy jsem toho nelitoval. Francie zanechala trvalé vzpomínky na někdy jedinečné přednášky mých profesorů a poznamenala mě na celý život. Francouzské dějiny mě ale nebavily, a tak jsem si na New York University zvolil Německo a střední Evropu jako pole svých zájmů.

Stále však prožívám jako osobní a lidskou tragédii výsledky poznání moderní astrofyziky, že vesmír nemá ani účelu ani smyslu. Existencialismus zůstal spíše nálepkou až zoufalého zklamání ze skoro beznadějně perspektivy dnešní kosmologie. Studium dějin se stalo útočištěm, kterým se vyrovnávám se svým životem a s osudem národa v době globálních konfliktů 20. století, kdy rodinná tradice služby národnímu společenství přivedla naši rodinu do krajních situací.

Jakou úlohu v tvém historickém vědomí sehrávají rodinné kořeny na Moravském Slovácku? Jak se ti v této zkušenostní perspektivě jeví vztah moravanství a češství?

Nevšímal jsem si a často ani neuvědomoval, že po rodičích pocházím z Moravského Slovácka. Musím se přiznat, že jsem zdědil po otci a dědečkovi horkokrevnost, kterou se ale snažím potlačit. Matčin otec advokát Dr. Karel Večeřa stu-

doval práva na vídeňské univerzitě. Vykládal nám, jak jednou večer se svým kolegou T. G. Masarykem se stali terčem posměšků německých studentů. Spolu s Masarykem popadli německého posměváčka a vynesli ho z hospody na ulici. Otec získal v legiích na Sibiři přezdívku "Boris Hrozný".

Stejně tak jsem nevystavoval na odiv své moravanství a pokládal jsem rozdíly mezi Čechy a Moravany za zanedbatelné. V roce 1990 politické moravanství v Brně jsem považoval za primitivní provincialismus, i když jsem se v Brně cítil jako doma. Moji rodiče vnímali rozdíly mezi češtvím a moravanstvím jako nepolitickou skutečnost. Otec preferoval Moravu jako svoje působiště a Brno mu bylo blízké z dob předválečných studií na elektrotechnické fakultě. Často oceňoval, jak republika odstranila diskriminaci české většiny, kterou zažíval před válkou. Praha mu byla ale svorníkem republiky a měl ji rád. Matka na Prahu nedala dopustit. Považovala Brno za předměstí Vídně.

Co znamenal ve vaší širší rodině pojem vlastenectví a jak se vyvíjely vztahy tvé širší rodiny k německým spoluobčanům a vůbec k Němcům, proti nimž jste ty i tvůj otec za okupace bojovali?

Nejdříve hrst osobních vzpomínek. Naše rodina považovala vlastenectví za výraz uvědomění identity českého etnika v přesvědčení, že musíme vytvářet pevné vazby s demokratickou západní Evropou. Otec stále vzpomínal na hrdinné Srbsko, v jehož armádě bojoval jako dobrovolník v roce 1916. Proto Jugoslávie patřila do zvláštní nám blízké slovanské kategorie. Odmítali jsme dědičné mocenské pozice předindustriálních elit habsburské říše a politické i sociální základy německých privilegií. Otec byl před válkou stoupencem státoprávně pokrokové strany, preferující emancipaci žen a samostatný český stát. Jeho bratr Bohuslav byl starostou Uherského Brodu a po Mnichově poslancem národně socialistické strany po rezignaci Jaroslava Stránského. Dne 1. září 1939 byl zatčen a poslán jako rukojmí do koncentračního tábora Buchenwaldu, z něhož se už nevrátil.

Doma ale nevládlo protiněmecké zaujetí. V roce 1933 mi otec našel asi 35-letou uprchlici z Berlína jako domácí učitelku němčiny. Energická, ne zvláště přívětivá slečna mě řízně po prusku uváděla do tajů německého jazyka. Za několik týdnů mi ale otec oznámil, že bude muset slečnu propustit, poněvadž ho naše vojenská zpravodajská služba varovala, že slečna může být německou špiónkou. Byla mu doporučena jeho spolužákem z brněnské techniky a pozdějším ministrem sociální péče ing. Jaromírem Nečasem. Otec varování nevěřil, zaplatil jí za dva příští měsíce a pomáhal jí najít řádné zaměstnání.

O prázdninách roku 1936 jsem byl poslán po rodinné poradě ke zdokonalení znalosti německého jazyka k paní Kulhavé, babiččině přítelkyni z Uherského Brodu, která se usadila v Ostrově u Karlových Varů. Byla spřízněna s rodinou posledního rakousko-uherského vyslance v Bělehradě barona Giesla von Gieslingena. Paní Kulhavá a její 30-letý syn mě srdečně uvítali – německy. Město bylo henleinov-

ským zápolím, kde mládež nosila bílé košile k černým krátkým kalhotám a sukním. Vycházel jsem se všemi docela dobře. Dokonce jsem si našel roztomilou německou přítelkyni, s kterou jsem se pyšně procházel městem. Paní Kulhavá mi řekla, že postavení mého otce jako velitele armádního sboru nezůstalo bez vlivu pro postoj německého okolí vůči mé osobě.

Babička Otilie Lazníková-Večeřová se naučila česky teprve v Uherském Brodě. Její otec byl starostou Kyjova. Za mých návštěv mě uvedla do světa Goetha, Schillera, Heineho, jejichž básně jsem recitoval nazpaměť. Babička, dobrá pianistka, pravidelně muzicírovala ve svém bytě s hraběnkou Kounicovou. Milovala Mozarta a Beethovena, ale neměla ráda Wagnera. Sám jsem byl náruživým čtenářem Theodora Fontaneho a Adalberta Stiftera (*Nachsommer*) a naučil jsem se cenit pruské vlastnosti. Jako kluk jsem hltal detektivky o fiktivním berlínském detektivovi Tomovi Sharkovi.

Pamatuji si, jak na sokolském sletu na Strahově začátkem července 1938 otec gratuloval Wenzelu Jakschovi k jeho pročeskoslovenskému projevu. V Olomouci a Brně otce často navštěvovali v kanceláři němečtí antinacisté. Dr. Gajdečku otec dokonce zval k nám domů. V ilegalitě za německé okupace otec vítal styky ředitele Zbrojovky ing. Karla Staller a jeho nacistickými nadřízenými, generálním ředitelem Göringova koncernu Vossem a bratrem říšského maršála Albertem Göringem, který byl pramenem cenných informací. Ve Velkém Meziříčí zámek hraběte Aloise Podstatzkeho-Lichtensteina a jeho manželky hraběnky Josefíny rozené Harrachové byl vybrán za stanoviště velitelství odbojové organizace Rady tří. Oba říšskoněmečtí občané věnovali několik milionů korun našemu odboji. Také na první poválečné schůzi Okresního národního výboru ve Velkém Meziříčí jsme jednomyslně odhlasovali, že oběma vrátíme československé občanství – několik dnů po zavraždění 72 občanů ustupující německou armádou. Otec rozlišoval mezi říšskými Němci, Rakušany a jak říkával "našimi českými Němci", které ve většině považoval za "honící smečku pangermanismu". V devadesátých letech jsem podal návrh na udělení řádu T. G. Masaryka více než devadesátileté hraběnce Josefině, která přežila svého manžela. Přítel kancléř Ivan Medek mi sdělil, že návrh neprošel, ač jej osobně podpořil.

Jak ve světle svých domácích i mezinárodních zkušeností hodnotíš národní uvědomění a české vlastenectví současné doby? A jak se ti jeví v porovnání s ostatní Evropou?

Čas od času dospívá historický proces na rozcestí, kde mění svou tvářnost a směr. Pro český národ bylo takovým zvratem mocenské a společenské uspořádání po první světové válce, v jehož rámci si vybojoval svou samostatnost. Po vyhlášení války přes 100 000 Čechů a Slováků odhodilo habsburské uniformy a s vědomím národní kontinuity se dobrovolně se zbraní v ruce v legiích postavilo do boje za vlastní stát. Tento národní plebiscit ukázal aspirace širokých vrstev našeho lidu.

Výsledek války nebyl dlouho rozhodnut a šibenice byla jedinou alternativou pro československé legionáře. Rakousko-Uhersko sice nebylo žalářem národů, ale jeho rozpad byl výsledkem vývoje od roku 1917. Válečná účast legionářského vojska, které odpovídala vůli většiny národa doma, se opírala o dynamický soubor hodnot a změn, kterým přisuzujeme tradici myšlenek 28. října – dne vyhlášení československé samostatnosti. Republika rozmetala polofeudální vazby mezi autoritou politickou a sociální. Vytvořila demokratické instituce, opírající se o občanskou společnost a politickou kulturu. Historická paměť se stala revolučním elementem.

Myšlenky 28. října asimilovaly základní momenty národní tradice, stejně tak jako převzaly struktury současných sociálně-ekonomických přeměn. Do roku 1938 byly zakotveny v prostoru zaplněném dědictvím západoevropské kultury, charakterizující civilizační okruh nazývaný Evropou. Není-li Evropa neměnným zeměpisným celkem, nýbrž fluidním civilizačním dynamickým jádrem, pak její hranice v roce 1940 ustoupily k Atlantiku a v roce 1948 se stabilizovaly na Labi a Dunaji. Šest let německé okupace nás sice zeměpisně odsunulo mimo Evropu, ale český národ se cílevědomě zařadil do svazku národů, které hájily západoevropskou humanistickou a racionalistickou tradici proti náporu nacismu. Po roce 1948 stalinismus převálcoval morální, kulturní a sociální struktury, hlavní tkanivo národního společenství. Přerušil kontinuitu národního vývoje. Historická paměť se vytrácela a po roce 1968 naše společnost vstupovala do období morálního a ideového vakua, trvajícího plných dvacet let. Sametová revoluce byla dovršením procesu rozkladu komunismu. Hesla 28. října a 17. listopadu se staly mobilizačními signály, prokazujícími kontinuitu našich tří odbojů: 1. za první světové války, 2. v době německé okupace, 3. proti čtyřicetileté vládě komunismu. Kaskády frází provázely začátek demokratické transformace naší společnosti a dovršení dějinné éry. Zapomenuly ale poukázat na to, že český národ byl vždy připraven přinést oběť nejvyšší. V tomto směru se můžeme měřit s každým z evropských národů. V navázání na naši minulost jsme stáli v osudových okamžicích vždy v táboře demokracie. Dá se to říci o všech našich sousedech?

Po sametové revoluci a zvláště po uškrcení Československé republiky česká společnost hledala svou identitu. Tvoří se nové ideové a morální parametry. Bude trvat snad celé generace, než se prosadí nové morální, sociální a ideové struktury. Zatím se někdy záměrně znevažovaly citové vztahy k národnímu celku. Kdy slyšíme o závazcích k celku, o ctnostech národní hrdosti, oběti, čestnosti, osobní odvahy? Proč ještě stále korupce hluboce poznamenává proces přestavby naší ekonomiky?

U některých spoluobčanů vládne naivní představa, že v budoucí Evropě nebude zapotřebí národního uvědomění, ač evropské národy a národnosti zdůrazňují závažnost historické paměti. Evropská unie je ale především výsledkem úsilí velmocí všude tam, kde ztotožňují své zájmy se zájmy evropskými. Nikdy ovšem jejich národní zájmy neztratily prioritu. Uvedu příklad našeho mocného souseda, jehož přátelství musí být jistě cílem každé odpovědné české zahraniční politiky.

Spolková republika Německo chápe sjednocení své země jako sounáležitost s generacemi minulými i budoucími. V Bonnu zřídila Muzeum Spolkové republiky a v Berlíně vybudovala Muzeum německých dějin z trosk budovy Říšského parlamentu. V německém hlavním městě už dávno existují Muzeum německého odboje a varovný památník Hitlerova bezpečnostního aparátu. Připravuje se vybudování Muzea holocaustu. Na známém přechodu z americké do sovětské zóny byl zřízen památník "Checkpoint Charlie". Německá vláda slavnostně uložila ostatky Bedřicha Velikého v Postupimi. Německá veřejnost nadšeně navštěvovala výstavy bavorských Wittelsbachů a císařské dynastie Hohenzollernů. Dne 13. srpna 1996, v den 35. výročí zřízení berlínské zdi, byly slavnostně otevřeny na bývalém hraničním přechodu na autostrádě z Hannoveru do Berlína Muzeum německého rozdělení a na sousední straně bývalé východoněmecké hraniční zóny Památník železné opony.

Proč se nemůže v Praze – ne jen v Příbrami – vybudovat Muzeum československého odboje, které by pomohlo předat budoucím generacím dědictví bojového společenství našich tří odbojů, kde nerozhodoval majetek, sociální původ, povolání, rasa, národnost, oportunismus, ale povinnost k národnímu celku? Proč se nemůže nebo nechce zřídit Památník železné opony s minovými poli, překážkami, hraničními věžemi, dráty, záseky, světlomety, se jmény všech zavražděných obětí jako připomenutí komunistického barbarství? Naši komunisté budou mít zde příležitost ukázat, že nejsou vedeni kartelem stalinistů. Odkaz 28. října se musí stát protestem proti rozleptávání národní vůle. Odboj a jeho oběti legitimují existenci našeho státu. Jsou součástí morálně politického prostoru, v němž se organizují duchovní a hmotné síly naší společnosti.

Tvůj otec, generál Vojtěch Boris Luža, poznal Rusko jako účastník legií a bitvy u Zborova; potom se jako generál – spolu s tebou a s tvým strýcem Bohuslavem – nerasmazatelně zapsal do dějin odboje proti německým okupantům. Ty jsi odešel na Západ a většinu života jsi strávil v USA, ovšem v trvalém vědeckém, politickém i lidském sepětí s problematikou českých zemí. Jak se za těchto dramatických okolností přetvářela v tvých představách idea slovanství, silně spjatá ještě s ruskými legiemi, a úvahy o postavení českých zemí mezi Německem a Ruskem?

Neholdoval jsem myšlence slovanství. V letech 1943-1945 jsem v odboji úzce spolupracoval se sovětskými zajatci, kteří utekli z německých táborů a které jsme přebírali v zuboženém stavu. To ale byli nejen Rusové, ale také Arménci, Tataři, Mongolové, Ukrajinci, z kterých jsme formovali partyzánské jednotky. Byli to naši skromní, stateční, obětaví kamarádi, ale přirozeně ne slovanští bratři. Kategorie slovanství se stala Stalinovou vábničkou a báčorkou Zdeňka Nejedlého v Moskvě.

Myslím, že dlouho platné paradigma o postavení českých zemí mezi Německem a Ruskem je v dnešním kvalitativně zcela novém kole historického vývoje pře-

konáno a neodpovídá převratným mocensko-politickým a hospodářským změnám, které přinesly novou strukturu mezinárodních vztahů. Ani jeden z obou států přece už není velmocí.

Generál Luža patřil k hrstce vlivných mužů tehdejšího Československa, kteří rozhodně vystoupili proti mnichovské kapitulaci. Ty jsi už v roce 1964 vydal významnou monografii o odsunu sudetských Němců z Československa. Jak nahlížíš na současné tendence k radikálnímu přehodnocení odsunu, na jeho prohlašování za genocidu a na snahu o odškodnění bývalých německých obyvatel Československé republiky?

Vrátím se nejprve do pounorového kola zápasu o naplnění našich politických aspirací, kdy až do konce studené války byly Spojené státy americké naším jediným aktivním spojencem. Později Spolková republika Německo vstoupila na místo Francie. Věřil jsem, že československo-německé usmíření může být založeno na prozápadní orientaci německé politické scény, která byla v souladu se zahraničně politickým konceptem československé zahraniční akce. Stejně tak americké zájmy se shodovaly s naším cílem obnovit demokratické instituce v nezávislém Československu a v dalších východoevropských zemích. V roce 1955 došlo k překvapujícímu obratu v postoji Moskvy k problémům evropské politiky. Neutralizace Rakouska a upravení sovětského vztahu k Titově Jugoslávii vyvolaly ve Washingtonu očekávání, že SSSR může učinit ústupky na červencové konferenci Velké čtyřky v Ženevě. Americká vláda uvažovala o možnosti změny statu quo ve středovýchodní Evropě ve shodě se Sovětským svazem. Američané požádali Radu svobodného Československa o přípravu stanoviska, které by ministr zahraničí John Foster Dulles vzal s sebou do Ženevy. Na americký návrh byl zřízen v květnu 1955 nový pracovní orgán Rady, který převzal mezinárodně politickou část činnosti. Šlo o sbor, který by dovedl rychle jednat v případě, že by byla na Konferenci čtyř nastolena otázka finlandizace východní Evropy. Nukleární konflikt by ohrozil samu existenci obou našich národů. Věřil jsem v možnost obnovení československé demokracie bez války kompromisem a mezinárodní úmluvou, i když jsem byl velmi skeptický k procesu praktického uskutečňování tohoto záměru. Skutečně v jednání se sovětským premiérem Nikolajem Bulganinem v Ženevě přednesli prezident Dwight D. Eisenhower a statní tajemník Dulles návrh na finlandizaci zemí východní Evropy, kde by Moskva podpořila zavedení finského modelu.

V nových mezinárodních podmínkách se stala varianta vývoje cestou postupných změn komunistických režimů ve střední a východní Evropě nejpřijatelnější dlouhodobou politickou alternativou. Kurs gradualismu postavil do středu politického úsilí účast na psychologické válce s cílem destabilizovat komunistické systémy. Pokus o rozvolňování totalitních struktur mohl být proveden pouze tlakem na vedoucí politickou sílu, kterou představovala Komunistická strana Československa. Destabilizovat, to znamenalo vést dialog s lidmi doma. I američtí činitelé si byli vě-

domi, že monopol moci KSČ nebylo možno rozrazit agrarismem nebo konzervativní ideologií, nýbrž dialogem zleva. V rozhovorech, vedených v roce 1955, jsme se s Pavlem Tigridem shodli, že gradualistická varianta je reálná. V roce 1956 byla založena kulturně politická revue *Svědectví* v New Yorku.

Prioritním zájmem americké politiky bylo budování politických a ideologických hrází proti komunistické agresi. Vláda USA posílala prostřednictvím amerických odborů (AFL) subvence nekomunistickým odborům v západní Evropě a skrytě financovala akce směřující k podlomení komunistického vlivu. Založení Rádia Svobodná Evropa a velkorysá podpora kulturních institucí, publikací a konferencí v západní Evropě byly součástí americké politiky, která samozřejmě považovala demokratické socialistické hnutí za nezbytného spojence v globálním konfliktu s Moskvou a Pekingem. Proto v Asii Spojené státy podstatně přispěly ke vzniku Asijské socialistické konference (ASK) v Rangúnu v roce 1953 jakožto protiváhy Číně.

Jakým způsobem se tyto obecné záměry a tendence projevovaly ve vztahu k Československu? A jak jsi do těchto událostí osobně zasahoval?

Pokusím se doplnit deklarativní charakter svých vývodů fakty. Krizové události ve středovýchodní Evropě v letech 1953-1956 určily podmínky k dialogu, na kterém se podílely německé, rakouské a skandinávské složky Mezinárodního svazu socialistické mládeže (IUSY), sdružující mládež členských stran Socialistické internacionály. Byli jsme s nimi v úzkém spojení od roku 1947. Začátkem padesátých let se sociálně demokratická mládežnická organizace, jejímž jsem byl předsedou (Ústřední komise mládeže sociální demokracie – ÚKM), stala řádným členem IUSY. Současně se naši mladí přátelé z IUSY stávali vedoucími funkcionáři stran, členy vlád, poslanci, tajemníky. Pozdější dánský ministr zahraničí Per Haekkerup byl tajemníkem IUSY a zřídil náš sekretariát v Kodani, sídle IUSY, kde od 1949-1950 působili postupně Jiří Horák a Josef Jonáš.

Ve druhé polovině padesátých let se předpolím společné aktivity staly Západní Berlín a Vídeň, nové sídlo IUSY. Naším problémem bylo, jak proniknout do východního bloku ideologicky a politicky. Můj článek z března 1955 před ženevskou konferencí otevíral prostor pro rozvoj spolupráce s německými přáteli, který přesahoval rámec mládeže: "Sjednocení Německa na základě svobodných voleb je úhelným kamenem trvalého uspořádání evropských záležitostí a tvoří součást jakékoli dohody mezi západními demokraciemi a SSSR... Trvalé řešení ... by uznalo legitimní nároky demokratického Německa na jednotu a oprávněné požadavky svobodného Polska, týkající se jeho západních hranic." Problém sjednocení Německa byl tehdy tabu. Anglické znění článku mělo vyjít v deníku *The New York Times*, ale zahraniční tajemník SPD (Sociálnědemokratická strana Německa) Hans Eberhard Dingels mě požádal, abych od otištění upustil. Němečtí přátelé ale vysoce oceňovali naše stanovisko.

Naše mezinárodní činnost byla umožněna podporou amerického Výboru pro svobodnou Evropu (FEC), který také subvencoval společné akce s organizacemi SPD, ač měl přísně omezené pole působnosti pouze pro činnost exilu. A tak předseda a tajemník Německého socialistického svazu studentů (Sozialistischer deutscher Studentenbund) navštěvovali na pozvání Svazu české mládeže Prahu, kde rozdávali kopie Svědectví a českých textů IUSY. My jsme zase přispívali na jejich činnost v Berlíně, odkud rozšiřovali publikace SPD do "východní zóny". Cíl byl shodný: posilovat demokratické tendence v komunistických diktaturách. V roce 1958 náš společný orgán *Klub německých a československých socialistů* vydal německý text souboru zpráv a komentářů protistalinských komunistů o maďarské revoluci 1956, nazvaný *Tragödie Ungarn*. Se zástupcem SB Erikem Noharou jsme sepsali předmluvu, kterou měl podepsat starosta západního Berlína Willy Brandt. Když jsme ho navštívili, čekali jsme, že si bude chtít alespoň přečíst svůj text předmluvy. Ale Brandt mě přerušil: "Jen to vydejte." Já se optal: "Podepíšeš to?" Brandt jen odvětil: "Ukaž mi kde." Tak se stal Brandt autorem předmluvy textu, který putoval v tisících výtisků do východního Německa a Československa. Předmluva vyslovovala přesvědčení, že společné úsilí pomůže "překonat zlou minulost a především Hitlerem vyvolané nepřátelství mezi oběma národy". Problémem však zůstala příprava adresáře.

IUSY v šedesátých letech přijala gradualistický přístup ke studené válce. Na popud jejích činitelů jsem se přestěhoval v létě 1960 do Vídně, kde mi byl přidělen byt zastupujícího tajemníka. Nový generální tajemník Nor Per Aasen mě jmenoval předsedou Výboru pro styk s východní Evropou. Vypracoval jsem návrh programu pro středovýchodní Evropu. SPD hradila anglické vydání, které vyšlo v Bonnu v roce 1962. Zdaleka nejdůležitější akcí bylo vydávání *IUSY Bulletinu* v češtině a slovenštině. Bulletin byl výzvou k dialogu s členy KSČ. Úvodní slovo v prvním čísle napsal předseda Asijské socialistické konference a bývalý předseda barmské vlády. Zdravici českým a slovenským čtenářům podepsali všichni členové předsednictva IUSY z Evropy, Asie a Afriky. Celkem vyšlo v letech 1961-1966 dvaatřicet čísel, která byla rozepisována na vybrané adresy v ČSR. Později šla značná část přes Maďarsko.

V šedesátých letech nabývala myšlenka evropského společenství na důležitosti a v dubnu 1964 byla zřízena pětičlenná komise IUSY s úkolem připravit návrh programu pro sjednocenou Evropu. Členy komise byli Aasen, Reiulf Steen, pozdější předseda norského parlamentu, Horst Seefeld, pozdější předseda parlamentního klubu SPD v evropském parlamentu. Jako další člen komise jsem byl požádán připravit konečný text na podkladě návrhu evropských stran, který byl přijat jako příspěvek k diskusi v Berlíně 1960 a vydán IUSY ve Vídni s názvem "Socialist Policy for Europe".

Skrytá americká podpora činnosti IUSY zdůrazňovala prioritu zájmů v Asii. V rámci dialogu jsme se i my zapojili do společných akcí v oblastech ležících daleko za mantinely exilové politiky. Asijská socialistická konference (ASK) považo-

vala IUSY za svého evropského partnera, poněvadž Socialistická internacionála stále nesla pečeť evropského kolonialismu. Napojení na IUSY bylo poměrně snadné v rozvojových zemích Asie a Afriky, kde často rozdíl mezi stranou a její mládežnickou organizací prakticky neexistoval. Zúčastňovali jsme se konferencí, seminářů a mnoha akcí v Indii, Barmě, Japonsku, Izraeli, Singapuru či Hong Kongu. V několika málo letech se indičtí, japonští, barmští a izraelští delegáti stali přáteli, na které se bylo možno spolehnout i politicky.

V lednu 1966 polemizoval Gustáv Husák dlouze s mými názory otištěnými v *Bulletinu*. Na putovních výstavách ministerstva vnitra v letech 1967-1969 o činnosti nepřítelé byly vystavovány ve vitrínách kopie čísel *Svědectví* a *Bulletinu IUSY* v souvislosti s Tigridem a Lužou. Činnost IUSY byla nazvána "zvláště rafinovanou diverzí". V polovině 90. let jsem v archivech ministerstva vnitra zjistil, že od konce padesátých let vedla k mé osobě I. správa SNB (rozhledka) operační akci nazvanou "Louka". Svazek k mé osobě byl otevřen dne 6. října 1961 a převzal údaje americké rezidentury naší rozvědky v New Yorku. Ve Vídni na mne bylo nasazeno více než 25 agentů, nepočítáme-li pracovníky rozvědky a československého vyslanectví. Na akci se také podílely maďarské bezpečnostní orgány, které proti mně nasadily svoje agenty. V letech 1964-1965 si rozvědka pomocí kmotry našeho nově narozeného syna opatřila duplikáty klíčů k našemu bytu, kde instalovala odposlouchávací zařízení značky Grundig, které zakoupila v SRN za více než 15 000 amerických dolarů. Nedaleko našeho bydliště na Sonnenweg 113 si pronajala malý byt, odkud řídila 24-hodinový prostorový odposlech a další své akce. V únoru 1962 na žádost Prahy se do akce zapojily i polské bezpečnostní orgány. Konečné vyhodnocení bylo střízlivé: "Lužovo místo je v ideologii diverze". Dle dalších informací se v letech 1971-1972 vedla jednání na pražském ústředí rozvědky, zda mám být unesen za návštěvy Mnichova.

Dne 3. ledna 1985 byl s krycím jménem "Radomír" zaregistrován třetí dokumentární soubor k mé osobě. Akce se týkala úsilí legalizovat existenci Československé sociální demokracie (ČSSD). Náčelník kontrarozvědky (II. správa SNB) plk. Karel Vykypěl podával v roce 1989 "přísně tajná" hlášení v šesti kopiích pro nejvyšší představitele režimu o stycích Radomíra Luži a Přemysla Janýra se skupinou kolem Jiřího Hájka.

Akce Státní bezpečnosti byly řízeny profesionálně a byly hmotně a kádrově bohatě dotované. Poněvadž nebylo možno rozkládat režim tajně, byla moje politická činnost veřejná, otevřená a nemanipulovatelná. Další stránku mé činnosti, jako styky s německými a americkými činiteli a domácí opozicí, StB neodhalila. Předpokládal jsem, že moje telefonáty budou odposlouchávány a pozoroval jsem, že jsem sledován, ale zkušenosti let 1942-1945 mě naučily bez problémů se potýkat s touto situací.

Vraťme se však ještě na okamžik ke stykům s německými činiteli...

Ve Vídni a v Berlíně jsem se cítil jako doma. Rakušané a Němci nám byli – jak osobně, tak i politicky – nejbližší a patřili a stále patří k mým nejlepším přátelům. Na jaře 1978 jsem předložil v mnichovském hotelu "Mark" úřednímu bonnskému kanálu návrh, aby SRN poskytla finanční podporu Radě svobodného Československa, politickému zástupci československého exilu. O návrhu se jednalo důvěrně ve vládě na úrovni státních tajemníků, ale nemohli vyhovět, jak sdělil dopis XY, poněvadž nešlo zaručit jeho utajení.

Dne 24. května 1979 v Bad Neuenahr došlo ke schůzce exilové ČSSD se zástupci zájmové organizace sudetských sociálních demokratů Seliger Gemeinde (SG), které se zúčastnil také sociálně demokratický státní tajemník Spolkového ministra pro celoněmecké záležitosti Heinz Kreutzmann. Na schůzi představenstva ČSSD jsem prosadil odmítnutí společného prohlášení ČSSD se Seliger Gemeinde. Jak jsem čekal, předseda SG otevřel otázku odsunu. Odpověděl jsem, že odsun byl konečným aktem tragické kapitoly československo-německých dějin. Dnešním problémem není odsun, ale přítomnost sovětských vojsk v ČSR. Nemůžeme uvádět v pochybnost výsledky druhé světové války a tím se stavět proti politice SRN a uvolňování. "Prosím naše německé přátele, aby se stali mostem, který vytvoří spojenecká pouta mezi oběma národy. Není vyloučeno, že československý stát bude muset někdy žádat SRN o vojenskou pomoc. Odsun byl jistě brutální akt. Chápu sudetské Němce, že s ním nesouhlasí, ale český národ světovou válku nezačal ani neprováděl politiku genocidy." Po schůzi dva ze šesti delegátů SG přišli za mnou, stiskli mi ruce a pyšně prohlásili: "Jsme hrdí na to, že jsme během zářijové mobilizace nastoupili do československé armády."

Když jsem se zmínil o možné pomoci Bundeswehru naší republice, byl jsem přerušen delegáty SG, kteří se křížovali, že nemají nic společného s Bundeswehrem. Příští den po schůzce mi sociálně demokratický přítel z Bonnu oznámil, že SPD oceňuje můj postoj na schůzi se SG. Byl jsem ale opravdu překvapen, když mě při příští návštěvě Bonnu pozval vlivný činitel SPD do nejlepšího restaurantu. Při obědě mi sděloval výsledky posledního štábního cvičení Bundeswehru, které předpokládalo, že v případě konfliktu jednotky Bundeswehr dosáhnou během prvních 23 dnů řeku Vislu u Varšavy. Držel jsem se zásady, že mlčení je zlato a mluvení stříbro, a nikomu jsem se o rozhovoru nezmínil.

Udržoval jsem pravidelné kontakty s německým kanálem, jehož činnost byla vysoce profesionální. Dne 20. června 1989 mi předal ve Vídni skutečně znamenitě vypracovaný německý projekt na rozbití mocenských struktur v Československu. Text obsahoval důvěrné informace o úmluvách mezi Bonnem a Washingtonem, o stanovisku Moskvy a o politice sociálních demokratů, kteří se měli stát klínem otevírajícím železnou oponu. "Brandt, Schmidt a Vogel" dali projektu svůj souhlas. "Českoslovenští sociálně demokratičtí předáci v zahraničí byli o plánu informováni." Když jsem žádal o jejich jména, pramen odpověděl: "Právě jsi dostal text na

vědomí.” Současně mi předal německý seznam adres činitelů KSČ, jimž máme zasílat naše publikace. V únoru 1990 na moje vyzvání mi pramen zaslal řádně ”vypranou” částku 50 000 šilinků na konto SPÖ jako symbolický příspěvek k obnovení činnosti ČSSD v Praze. Od americké nadace jsme obdrželi obnos 50 000 dolarů.

Nesrovnatelně největší politickou, osobní a hmotnou podporu poskytovali po desetiletí mně i mé rodině rakouští přátelé. Vídeň se nám stala nejen politickou základnou, ale i druhým domovem, kde se nám narodily obě děti. Jako historik jsem byl v ”trvalém vědeckém sepětí” s problematikou moderního Rakouska a stal se uznávaným autorem studií o nacistické okupaci, vzniku rakouského národa v éře 1938-1945, tyrolském odboji a rakouské katolické církvi.

V posledních letech nejen historici, ale především politici otevřeli otázku česko-německých vztahů, problém odsunu a odpovědnosti za události z období následujícího bezprostředně po druhé světové válce. Jak hodnotíš tato témata z pohledu historika, který prožil nemalou část života i v rakouském a německém prostředí?

Nacistická okupace představovala zcela novou historickou kvalitu – byla součástí konfliktu, který usiloval o změnu rasového složení kontinentu genocidou, pro jejíž cíle nemáme historickou kategorii. Prominentní německý historik Fritz Fischer poukázal na to, že Hitler nebyl historickou náhodou, ale ztělesňoval přechod německých tradičních válečných cílů do oblasti zločinu. Konrad Henlein vysvětlil 4. března 1941 začátky své politické kariéry: ”Když mě v roce 1933 požádali vůdci strany (NSDAP), abych převzal vedení Sudet, musel jsem se rozhodnout..., zda máme maskovat projevy legality... Skutečností je, že sudetští Němci dokázali v krátké době ohrozit vnitřní stabilitu Československa tak důkladně..., že bylo brzy zralé k likvidaci.. Moji druhové... viděli za naší taktikou cíl vrátit se do Německa Adolfa Hitlera... Náš boj byl součástí nacionálně sociální revoluce Německa.” Po své okružní cestě německými oblastmi napsal v roce 1939 britský novinář G. E. R. Gedye, který byl Henleinovým hostem v ústředí Sudetoněmecké strany (SdP): ”Byl zde holý nacismus, divoká rasová nenávist vůči Čechům a Židům, zbožňování Adolfa Hitlera a neskrývané rozhodnutí přivést celou oblast pod vládu německé nacistické diktatury.”

Dne 19. listopadu 1937 poslal Henlein Hitlerovi tajnou zprávu: ”Sudetští Němci jsou dnes proniknuti nacionálně socialistickými principy a zorganizováni v rozsáhlé jednotné nacionálně socialistické straně ... v srdci si strana nepřije nic tak horoucně jako začlenění sudetoněmeckého území, ba celé oblasti Čech, Moravy a Slezska, do Říše.” Hlasování v obecních volbách koncem jara 1938 postavilo Evropu před jedinečný fakt: ve svobodných volbách se více než 85 % Němců z Československa ztotožnilo s nacistickými cíli a volilo SdP. Nová politická linie SdP byla formulována mezi květnem a červnem 1938 nejbližšími Henleinovými spolupracovníky v tajném plánu s názvem Grundplanung O. A. na zničení českého národa. Hlavním cílem sudetoněmecké politiky se stalo poněmčení českého území. Od

roku 1938 byli sudetští Němci a Hitler partnery s eschatologickou perspektivou genocidy českého národa a holocaustu. Sudetští nacisté měli k dispozici bohatou domácí tradici antisemitismu a protislovanských pocitů, víru v nadřazenost německé rasy. V Křišťálové noci dne 9. listopadu 1938 ze 177 synagog zničených na území Velkoněmecké říše se nacházelo přes 40 na území Sudet.

Po připojení Sudet do Říše byla urychleně ke dnu 6. prosince 1938 SdP včleněna do NSDAP. Tento zcela mimořádný proces vzhledem k podobnosti organizačních struktur a ideologie trval pouhých šest neděl. Henlein byl jmenován Gauleitem. V roce 1939 vstoupilo do nacistické strany skoro 16 procent sudetoněmeckého obyvatelstva. Sudetoněmecká Reichsgau se tak dostala na první místo v Říši, přičemž celoříšský průměr obnášel necelých 8 %. SA měla v lednu 1939 130 000 členů z celkového počtu 900 000 SA-Mannů v Říši. Celkem 92 % žen vstoupilo do Hnutí německých žen, přidruženého k NSDAP. Čísla hovoří výmluvně o masové podpoře nacismu.

Začátkem října 1940 Adolf Hitler schválil návrhy Konstantina von Neuratha a K. H. Franka na germanizaci českého národa asimilací a vyhubením ("ausmerzen"). Tento plán zůstal cílem německé politiky do konce války. Pražská úřadovna SD (Sicherheitsdienst) hlásila 12. června 1942, že "odvetná akce proti vesnici Lidice... vyvolala u německého obyvatelstva velké uspokojení a v mnoha případech otevřenou radost". Převládá názor "že se s akcemi tohoto druhu mělo začít už dříve". V roce 1943 nové Německé statní ministerstvo pro Čechy a Moravu, řízené K. H. Frankem, soustředilo realizaci všech opatření a plánů germanizace. Ještě v dubnu 1944 Frank za přítomnosti Henleina zopakoval, že "pevným cílem německé politiky zůstává zničení českého národa". Vychloubal se, že "nadále provádíme každý měsíc sto rozsudků smrti".

Po roce 1942 už bylo zřejmé, že pokud Češi získají nezávislost, soužití mezi Němci a Čechy bude sotva možné. Požadavek odsunu sudetských Němců se stal požadavkem demokratického hnutí českého odboje. Celková bilance československých ztrát dosáhla přibližně 360 000 osob. Nacistické inferno ve východní Evropě a partnerství mezi nacismem a převážnou většinou sudetských Němců v jeho genocidním vyvrcholení vytvořilo příznivou půdu pro přijetí principu odsunu velmocemi. Tak jako samotná válka s destrukcí německých měst a anexí východních německých území, nebyl ani odsun morálním problémem nebo lokálním incidentem, ale faktem mezinárodní mocenské politiky. Britský kabinet podpořil 6. července 1942 "obecný princip poválečného odsunu německých menšin ve střední a jihovýchodní Evropě do Německa". Následujícího dne informoval britský ministr zahraničí Anthony Eden prezidenta Edvarda Beneše o britském rozhodnutí schválit princip odsunu Němců, který z Československa učiní z národnostního hlediska pokud možno co nejhomogennější stát. Po Velké Británii přijali zásadu organizovaných přesunů Němců z Polska a Československa Američané, Sověti a Francouzi.

Odsun nebyl izolovaným jevem, ale důsledkem spojenecké politiky vyvolané brutální intenzitou válečných událostí, doprovázejících německou genocidní politi-

ku na Východě. Byl součástí rozsáhlých přesunů obyvatelstva, k němuž došlo už během války. V Evropě v letech 1944-1945 uprchlo ze svých domovů, bylo přemísťeno, odsunuto nebo vyměněno přes 20 miliónů osob. Ke 30. září 1945 bylo jen z Německa repatriováno přibližně přes 5 miliónů deportovaných osob, které byly nasazeny na nucené práce v Říši, přičemž v Německu zůstával ještě další milión. Pochody smrti desítek tisíců politických vězňů a Židů způsobily obrovský rezervoár lidového hněvu. Rozhodnutí postupimské konference o odsunu bylo pouze jedním z posledních dějství evropské tragédie, která byla výsledkem vyhlazovací politiky a ukrutností spáchaných nacisty.

Velký zlom v dějinách vztahů mezi Čechy a Němci zhodnotil v Bonnu 20. června 1973 tehdejší spolkový ministr zahraničních věcí Walter Scheel: "Co se stalo dějinami, nelze odčinit. Ale ti z nás, kdo si vzali poučení z minulosti, mohou položit základy nového vztahu mezi našimi státy a národy, který povede k rozsáhlé spolupráci zbavené břemene minulosti." Slova ministra Scheela dotvrdil kancléř Willy Brandt: "Nikdo nemůže uniknout své minulosti. Pouze ten, kdo se k ní postaví čelem, bude schopen vytvořit z ní něco pozitivního."

Život v cizině tě zanesl – tak trochu ve stopách otcových studií – nejprve do Francie. Jak ses cítil ve "vítězné", nedávno ještě hluboce ponížené Francii? A co Tě vedlo ke konečnému rozhodnutí pro Spojené státy?

Francie v době mého pobytu 1948-1953 byla v materiálním ohledu poměrně zaostalá. Pokulhávala za Německem a námi. Hygienické zařízení bylo často primitivní, byty bez koupelen. V Limoges kůň s vozem čerpal lidské výkaly dům po domu. V Normandii se stavěly domy bez ústředního topení. Kulturně byla Paříž nesporně světovou metropolí. Chodili jsme skoro každý týden do divadel a obdivovali dramatickou tvorbu. Filmové umění bylo na evropské výši. Přednášky na Sorbonně výtečné. Kultura po každé stránce jedinečná, ale vadil obecně sdílený názor, že je nejlepší na světě. Mne Racine a Corneille nudili, ač jsem je viděl na Comédie française. Ponořil jsem se do francouzské literatury, ale anglosaská mi byla bližší. Francie nebyla sladká, ale chladná. Cítili jsme se jako cizinci také proto, že jsme byli stále za takové považováni.

Spojené státy byly politickým střediskem československého exilu, které mne a prakticky každého exulanta přivítaly jako spoluobčana. Nebylo kariéry, která by zůstala uzavřena před nově příchozími. Nezáleželo na kvalitě angličtiny, pokud Vám bylo možno rozumět. Rozhodovalo, co dovedete. Samozřejmě, že začátky byly svízelné. Nikdo nic nedaroval, ale věděl jste, že se prosadíte a že váš život není slepou uličkou jako ve Francii. Věci denní potřeby a prakticky vše bylo mnohem lacinější než v Evropě. Bytová kultura vysoká. New York byl kulturně na výši. Cítili jsme se jako v nebi.

Odchod do USA a studium na New York University na jedné straně a tvoje sociálně demokratická orientace na straně druhé. Nebyl v tom jistý rozpor?

Byli jsme exulanty, ne emigranty, a moje politická orientace nikomu nevadila. Liberální směr je často nalevo od evropské sociální demokracie. Několikrát jsem navštívil prezidentského kandidáta amerických socialistů Thomase a setkával jsem se pravidelně s jeho mladou sekretářkou. Ve Výboru pro svobodnou Evropu (FEC) jsme byli v pravidelném styku s blízkou příbuznou Allena a John Fostera Connie Dulles, která nám vycházela vstříc. Nepamatuji se, že by nějaký návrh zamítla. Sociálně demokratické vlády a strany byly přece americkým spojencem.

Ve styku s americkými činiteli jsme zásadně jednali otevřeně jako rovný s rovným, což bylo přijímáno jako samozřejmé nebo alespoň tolerováno. Prestiž amerických doktorátů nesporně pomáhala. Vůči nám Američané užívali argumenty, vyslovovali přání, nikoliv požadavky.

Vyvíjel jsi rozsáhlou činnost v domácí sociálně demokratické mládeži a v zahraničním vedení sociálně demokratické strany, a napsal jsi historické práce o této tematice. Působil jsi v předsednictvu Rady svobodného Československa a publikoval jsi o nejnovějších československých dějinách. Tematická souvislost politiky a historiografie byla jistě výhodou z hlediska heuristického a patrně také interpretačního. Jak jsi sám pro sebe stanovil hranici mezi Lužou – politikem a Lužou – historikem?

Hranice mezi světovým názorem a povoláním historika nepředstavovala problém. "Lehrbuch der historischen Methode" a Rankeho "padni komu padni" byl racionálním mostem. Stýkal jsem se s lidmi nejrozumnějších názorů a někdy jsem byl i v užším styku s osobami mně politicky naprosto vzdálenými. Získal jsem si důvěru i bývalých nacistů a velkoněmců. V Hamburku jsem býval hostem v bytě bývalého SS-Obergruppenführera a Gauleitera župy Salzburg Dr. Gustava Scheela, kterého Hitler v závěti určil ministrem kultury. Ve Vídni jsem byl zván bývalými vedoucími činiteli NSDAP. Asi čtyřikrát jsem byl hostem někdejšího kancléře Kurta Schuschnigga v Iglsu. V SRN jsem prošel materiály Sudetoněmeckého archivu a Collegia Carolina a navštěvoval jsem sídlo i archiv Landsmannschaftu v Mnichově. Hovořil jsem s Dr. Hansem Neuwirthem, Dr. Walterem Brandem, Wilhelmem Sebekowským, Dr. Walterem Becherem a dalšími bývalými funkcionáři SdP.

Článek o rakouské katolické církvi v období 1939-1941 vysoce ocenil v dopise sám vídeňský arcibiskup kardinál König. Ústřední tajemník Komunistické strany Rakouska (KPÖ) Erwin Scharf byl kritizován Prahou pro styk se mnou, ač jsem pozitivně hodnotil prorakouskou politiku a protinacistický odboj KPÖ. Stejně tak jsem vyzvedl centrální úlohu konzervativního odboje a rakouské součásti Wehrmachtu. Na rozdíl od SPÖ Rakouská lidová strana se formovala z členů rakouského odboje. V roce 1984 jsem uveřejnil počítačovou analýzu rakouského odboje. Vy-

sledný souhrn obsahoval 524 stran. Rozbor severotyrolské složky vyšel jako samostatná kapitola ve vícedílných oficiálních dějinách Tyrolska.

Po desetiletí působíš jako profesor střeoevropských dějin na Tulane University v New Orleansu. Jaké místo tam zaujímaly dějiny tak odlehlé části světa a jaký je vůbec o ně v USA zájem?

Američané mají nejen zájem, ale i znalosti o střední Evropě. Statisíce členů americké armády si z pobytu v Německu odnesly pozitivní dojmy. Mnoho mých studentů tak střední Evropu nejen navštívilo, ale také ve střední Evropě nějaký čas žili. Prahu identifikovali skoro všichni. Bylo-li ale Československo na mapě většiny, nelze to dnes říci o České republice. Moje střeoevropské kurzy, včetně habsburské monarchie, byly populární. Praha byla a je cílem i mých známých a přátel z okolí Filadelfie. Američané také poměrně hodně cestují. Nelze hovořit o střední Evropě a Česku jako o odlehlé části světa. Dvořák a Janáček jsou všeobecně známí. T. G. Masaryk a V. Havel jsou naší vizitkou a Praha je oblíbeným cílem amerických občanů a turistů.

Od roku 1993 můžeš jako profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně zblízka poznávat i české studenty. V čem se liší český a americký student historie a v širším smyslu český a americký postoj k dějinám?

Český postoj k dějinám po sametové revoluci se mi jevil jako znevažování vztahu k naší minulosti a tradicím. Vládnoucí garnitura pokračovala v indiferentním postoji KSČ k historické paměti. Slyšel jsem hlasy, že národní zájmy neexistují a že náš národ za to nestojí, aby existoval. Dnes je stav mnohem lepší, ale stále je nemyslitelné v evropském státě, aby ministr školství minimalizoval důležitost studia dějepisu na školách.

V USA je historická paměť poměrně mladé republiky součástí politické kultury a všedního života. Promítá se u občanů do sítě morálních závazků a pocitu sounáležitosti. Formování společenského konsensu na podkladě dějinného uvědomění v americkém kotli nejrůznějších ras a národností je životně důležité. Masivní příliv emigrantů předpokládá existenci norem, symbolů, tradic vytvářejících prostor pro přijímání vzájemných závazků a zapojení do stávajících společenských a ideových struktur. Dějinné povědomí je morální a ideovou dynamickou silou, nezbytnou k tvorbě amerického národa.

Nedávno jsi v Olomouci přednášel na téma "Erba". Tento případ, který staví svého protagonistu Ivana Pfaffa do velmi nelichotivých souvislostí, a zvláště pak kritický rozbor celé aféry vnáší do úvah o moderním českém dějepisectví nový prvek – důraz na rozlišování mezi exilovými historiky a zřetel k lidské stránce každého jedno-

tlivce. Jak na základě dlouholetých zkušeností hodnotíš význam české exilové historiografie?

Moje publikace vyšly v angličtině, němčině, francouzštině a češtině mimo území ČSR, které jsem musel opustit pro svůj postoj ke komunistickému režimu. Stal jsem se tak příslušníkem československého demokratického exilu, který jako zahraniční větev českého a slovenského národa zůstal nedílnou součástí českých a slovenských dějin. Jako součást národního společenství jsme se snažili v zahraničí nahradit umělou bariéru, vytvořenou komunistickou totalitou, úsilím o vzájemné porozumění a spolupráci. Spolu s dalšími kolegy jsme jednali v exilu jako součást české a československé historické obce. V tomto smyslu také vyzněl dopis Historického klubu z října 1990, v němž bylo poděkování za dar: "Spatřujeme v něm důkaz pevného spojení vás, exilových českých historiků, s námi ve vlasti. Jsme šťastni, že se obec pravdivého českého historického díla stává opět skutečnou obcí, duchovně nejtěsněji spojenou i přes všechny zeměpisné vzdálenosti."

Rád bych citoval jako doklad několik vět z časopisu *Svědectví*. V prvním čísle jsme z New Yorku poslali výzvu z 28. října 1956 všem Čechoslovákům, abychom zahájili rozpravu "u vědomí mravního, myšlenkového a politického souzvuku, který existuje mezi nastupujícími generacemi ve vlasti a námi, kteří jsme jako demokraté museli v roce 1948 opustit svou zemi". Časopis byl "pokusem o rozhovor s těmi Čechy a Slováky, kteří usilují o obnovu československé nezávislosti, svobody, spravedlnosti. Z tohoto úsilí nemá nikdo práva kohokoli vylučovat... I maďarská a polská evoluce byla dílem také komunistů a ovšem demokratických socialistů."

Na jaře 1962 jsme znovu zdůraznili naše úsilí: "Záleží nám především na osudu žijících generací v zemích pod komunismem. Těšíme se proto z každého dílčího úspěchu, ať politického, ať hospodářského či sociálního, z něhož má u nás prospěch řadový občan. Podporujeme každé – i podmíněné – rozšíření svobody osobní, svobody slova, svobody víry, pohybu. Sympatizujeme se všemi, komunisty i nekomunisty, kdo zavrhnou fyzický a psychologický teror jako prostředek k politickému zápasu. I komunistickou moc vidíme dynamicky, to jest jako proměnnou, vystavenou zákonům tlaku a vývoje, společensky defektivní, a proto zranitelnou... Na mezinárodním poli nemůžeme leč podporovat všechno úsilí, jež tomuto vývoji pomáhá. Jedním z úkolů tohoto časopisu je přinášet svědectví o tomto vývoji a navzdory všem překážkám pokoušet se o dialog se všemi, kdo mu mohou napomáhat."

Česká veřejnost, pokud se vůbec zajímá o mezinárodní kontext politického vývoje, do značné míry kolísá mezi naivním optimismem a nedůvěřivým skepticismem vůči Evropské unii a navíc si příliš neumí poradit v otázce, jak dál ve vztahu ke Spojeným státům. Co o této otázce soudí historik soudobé střední Evropy a člověk trvale se pohybující mezi "starým" a "novým" kontinentem?

Naše členství v Evropské unii je jednou ze záruk naší bezpečnosti a odpovídá našim národním zájmům, pokud si budeme moci zachovat naši národní identitu. Od konce osmdesátých let USA zařadily naše politické cíle a reformní revoluční model 1989, charakterizovaný jednáním s komunisty u kulatého stolu v Polsku a Maďarsku, jako prioritu do hlavního proudu své nové strategické orientace. Svou přítomností v Evropě se tato atlantická supervelmoc stala naším spojencem a spolugarantem naší bezpečnosti. USA stály u kolébky vzniku ČSR. Ideály americké revoluce a osobnost T. G. Masaryka jsou krystalizačními body historické paměti, které stále významně poznamenávají vztahy USA k naší republice. V Evropě se zapomíná, že území USA je bojištěm. Nechci ale zastírat, že hluboce nesouhlasím s politikou dnešního prezidenta.

Ač naše republika má pevné bezpečnostní záruky, neměli bychom zapomenout, že za druhé světové války jsme stáli na pokraji národní katastrofy. Hitler válku nemusel prohrát! V obou světových válkách jsme měli zatracené štěstí. V době atomových bomb by pro Hitlera a jeho sudetoněmecké druhy naše vyhlazení nebylo problémem. Uškrcení Československa je školským příkladem neodpovědnosti a neschopnosti naší politické garnitury. Belgie svoje mnohem nesnadnější problémy řešila a vyřešila. Dovedete si představit, že by ve Varšavě mohl Landsmannschaft otevřít svou kancelář? V roce 1997 text česko-německé deklarace jednoduše vygumoval z našich dějin holocaust a plány na vyhlazení českého národa. V Evropě by se nenašla vláda, která by se odvážila takto znevážit zavraždění statisíců svých občanů.

Srdečně děkuji za poučný a v mnohém i nabádavý rozhovor.

Jaroslav Pánek

Radomír Luža s Markétou Pánkovou a Jaroslavem Pánkem (2004)

III. MATERIÁLY

Přípravy 20. mezinárodního kongresu historických věd (Sydney, 3.-9. 7. 2005)¹

Jedinou celosvětovou organizací historiků, která se neomezuje na specializované obory či tematické okruhy, ale zahrnuje historické vědy v plném rozsahu, je Mezinárodní komitét historických věd, vystupující pod zkratkou ICHS (International Committee of Historical Sciences) nebo CISH (Comité international des Sciences Historiques). Organizace, založená roku 1926 v Ženevě s cílem rozvinout spolupráci mezi historiky přes hranice jednotlivých zemí a kontinentů a oživená po druhé světové válce, sdružuje jednak národní komitáty historiků, jednak přidružené mezinárodní organizace a komise. V čele ICHS stojí vedení, zvolené roku 2000 na 19. kongresu v Oslu;² předsedou je Jürgen Kocka (Německo), místopředsednictví zastávají Eva Österberg (Švédsko) a Romila Thapar (Indie), generálním tajemníkem je Jean-Claude Robert (Kanada) a pokladníkem Pierre Ducrey (Švýcarsko).³

Hlavní úkol ICHS spočívá v programové a – vždy spolu s příslušným národním komitátem a vědeckými institucemi hostitelské země – organizační přípravě světových kongresů, které se konají v pravidelných pětiletých intervalech.⁴ Zatímco o místu konání 20. kongresu, tj. o australském Sydney, bylo rozhodnuto již roku 2000, o kongresovém programu podrobně jednalo teprve generální shromáždění ICHS a zástupců národních komitátů v Amsterdamu počátkem září 2002. Z mnohonásobně vyššího počtu námětů tam byl proveden výběr, při němž rozhodovaly jak přitažlivost navržených témat a zřetel ke geografickému rozvržení, tak i váha jednotlivých komitátů a spojenectví dvou či více komitátů při podpoře

¹ Text prof. Jaroslava Pánka o přípravách dvacátého mezinárodního kongresu historických věd v Sydney (červenec 2005) byl publikován v Českém časopise historickém 102, 2004, s. 209-214 a v časopise Soudobé dějiny, 1-2/2004, s. 276-281, se souhlasem obou redakcí i autora byl zveřejněn též na webových stránkách ČNKH: www.cnkh.usd.cas.cz a také v tomto čísle Zpravodaje historického klubu.

² Blíže Jaroslav PÁNEK – Zdeněk HOJDA – Václav PRŮCHA, *XIX. mezinárodní kongres historických věd v Oslu (6.-13. 8. 2000)*, in: ČČH 99, 2001, s. 415-423; Vilém PREČAN – Petr SVOBODNÝ, *Informace o Mezinárodním komitétu historických věd (CISH) a o přípravách XX. kongresu historických věd v Sydney*, Zpravodaj Historického klubu 12, 2001, č. 1, s. 44-58 (s dokumentárními přílohami).

³ Pro úplnost dodávám, že dalšími členy výboru byli zvoleni Gregorij Bongard-Levin (Rusko), Catherine Coquery-Vidrovitch (Francie), Michael Heyd (Izrael), William Chester Jordan (USA), Koichi Kabayama (Japonsko), José Luis Peset (Španělsko) a přisedícím výboru s hlasem poradním se stal Ivan T. Berend (USA).

⁴ V posledním období to byly tyto kongresy: San Francisco 1975, Bukurešť 1980, Stuttgart 1985, Madrid 1990, Montreal 1995, Oslo 2000.

perspektivních námětů.⁵ Z Amsterdamu vzešlo též rozhodnutí, že program příštího kongresu se bude skládat ze 49 zasedání: tři takzvaných velkých témat (uvnitř dále členěných do tří sekcí), 26 specializovaných témat a 20 diskusí u kulatého stolu.⁶ V průběhu dalšího roku se ICHS snažil v kontaktu s národními komitáty zajistit osoby odpovědné za koordinaci, organizační přípravu a za komentování příspěvků. Zatím se to nepodařilo ve všech případech, avšak na základě níže zveřejněného přehledu je již dnes zřejmé, která témata byla vybrána a do kterých zemí se soustřeďuje odpovědnost za jejich přípravu.⁷

„Velká témata“ zřetelně navazují na současné problémy s narušeným životním prostředím, téměř permanentním vedením lokálních či regionálních válek, stejně jako s instrumentalizací historie. Naproti tomu „specializovaná témata“ nabízejí několik pohledů do dějinného vývoje makroregionů (Afrika, Čína, Pacifik, Blízký východ a Středomoří, střední Evropa,⁸ Balkán); kromě témat tradičních, avšak nikdy nevyčerpaných (např. christianizace, vztahy mezi monoteistickými systémy, kolonialismus, migrace, národní stát, obraz druhého, novodobé revoluce) se pokoušejí o uchopení problémů historiograficky méně zpracovaných (např. společenská úloha médií, politizace a komercializace sportu) a někde směřují i k historiografické retrospektivě či metodologické diskusi (ekonomická globalizace, tradice a modernita, pojetí učebnic dějepisu). „Kulaté stoly“ předpokládají diskuse o řadě témat pojatých v historicko-antropologické perspektivě, ale také o vztazích mezi historií a příbuznými vědními disciplínami či o podání dějin zejména prostřednictvím encyklopedické a muzejní prezentace.

Na základě dostupných informací si zaslouží pozornost rovněž zastoupení jednotlivých států v přípravě (organizaci nebo komentování) jednotlivých zasedání na světovém kongresu, což vyjadřuje jednak jejich vliv na utváření současné světové historiografie, jednak aktivitu jejich představitelů, ať již v Mezinárodním ko-

⁵ Například společný česko-polský návrh na zařazení tematiky politické kultury ve střední Evropě podporovaly také národní komitáty slovenský a maďarský. O shromažďování předběžných českých námětů na kongresová témata informovali naši historickou obec tehdejší předseda Českého národního komitátu historiků Vilém Prečan a tehdejší tajemník ČNKH Petr Svobodný v ČČH 99, 2001, s. 422-423, kteří také předložili ICHS shromážděné návrhy. Bohužel žádný další český námět nebyl přijat.

⁶ Údaje jsou – jako ostatně vždy u informací publikovaných půldruhého roku před konáním kongresu – předběžné a vycházejí z publikace: *20th International Congress of Historical Sciences. Preliminary Programme & Registration – 20e Congrès international des Sciences Historiques. Programme préliminaire et inscription*, Sydney, University of New South Wales 2003.

⁷ Podrobnější informace, včetně anglických a francouzských názvů jednotlivých zasedání a kontaktních údajů, lze zjistit na adrese: www.cishsydney2005.org.

⁸ Středoevropské problematice bude věnován také zvláštní „UNESCO Workshop“ Místo střední Evropy mezi Východem a Západem v tisíciletí 1000-2000, jež připravuje polský historik Jerzy Kłoczowski.

mitétu historických věd či ve vztahu k organizátorům připravovaného kongresu.⁹ Mimořádně silné je samozřejmě zastoupení historiografických velmocí – USA (15), Francie (12, spolu se zámořským územím Nová Kaledonie celkem 13), Německo (11) a Velká Británie (7). Velmi silný podíl na programu si zajistily také pořádající Austrálie (8) a z dalších zemí Itálie (5), Švýcarsko (5) a Kanada (4), kde se konal světový kongres historiků roku 1995; naproti tomu Norsko, pořadatelská země minulého kongresu (Oslo 2000), není zatím zmíněno vůbec. Zbývajících 24 států je zastoupeno méně než čtyřmi organizátory či komentátory, a to Brazílie, Korejská republika (Jižní Korea) a Švédsko po třech, Finsko, Japonsko, Nizozemí, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rusko a Španělsko po dvou a konečně Argentina, Belgie, Bulharsko, Česko, Čína, Dánsko, Indie, Irsko, Izrael, Maďarsko, Nigérie, Turecko a Ukrajina po jednom. Naprostá většina států světa – včetně mnoha evropských – příležitost k podílu na organizaci některého zasedání nezískala, některé z nich se o to ani nepokusily.¹⁰ Celkově je patrná (nehledíme-li na výjimečné postavení Austrálie) jasná dominance velkých nebo mimořádně bohatých zemí západní Evropy, Severní Ameriky a Dálného východu, dále je zjevný podíl největších států Jižní Ameriky, avšak pouze nepatrná účast Afriky, převážné většiny Asie a s výjimkou nevelkého zastoupení Ruska, Ukrajiny a Bulharska také východní a jihovýchodní Evropy. Podrobnější přehled o programu příštího světového kongresu podává následující tematický rozpis:

Velká témata

1. Lidstvo a příroda v dějinách (Koordinace: Rakousko)¹¹

a) Ekohistorie: Nové teorie a přístupy (Austrálie; –)¹²

b) Přírodní katastrofy a jejich následky (Švýcarsko; Velká Británie)

⁹ Podstatnou část přijatých témat organizují nebo komentují zástupci navržení národními komitétu, které mají dlouhodobě zastoupení v ICHS. Tyto národní komitétu pochopitelně nejvýznamněji ovlivňují program světových kongresů, zvláště pak výběr a obsazení „velkých témat“.

¹⁰ V současné době s Mezinárodním komitétu historických věd aktivně spolupracuje 54 národních komitétu historiků; z nich nadpoloviční většina (32) dosáhla zastoupení při organizaci či komentování alespoň jednoho zasedání na kongresu v Sydney.

¹¹ Překlad jednotlivých názvů usiluje o vystižení smyslu tématu a nemůže být ve všech případech překladem doslovným, neboť anglická a francouzská formulace se leckdy – se zřetelem k povaze každého z těchto jazyků a k jeho odborné terminologii – poněkud liší. V případech, kde je možný různý výklad, je v poznámce citováno anglické i francouzské znění.

¹² V závorce je vždy uvedena státní příslušnost historiků, pověřených organizací nebo komentováním příslušného zasedání; údaj před středníkem se týká organizátora (organizátorů), údaj za středníkem komentátora (komentátorů); skutečnost, že organizátor či komentátor zasedání dosud nebyl stanoven, vyznačuje pomlka (–).

c) Přírodní vědy, historie a obraz člověka (USA; Itálie)

2. Mýtus a historie (Koordinace: Německo)

a) Zakládající mýtus a konstrukce identit (Německo; Korea)

b) Mýty, moc, historie a historikova odpovědnost (Velká Británie; Kanada)

c) Historie a utopie (Německo; Itálie)

3. Válka, mír, společnost a mezinárodní řád v dějinách (Koordinace: Francie, Austrálie)

a) Bellum justum: válka spravedlivá a nespravedlivá? Ideje a diskursy (Francie, Austrálie; USA)

b) Vývoj mírových konceptů a jejich podmíněnosti v dějinách (Itálie; Německo)

c) Válka, násilí a pohlaví (gender) (Velká Británie; Francie)

Specializovaná témata

1. Africké dějiny ve srovnávací perspektivě: Nové přístupy (Nigérie; USA).

2. Politická kultura ve střední Evropě v evropském a světovém kontextu (Česko, Polsko; USA)¹³

3. Čína a svět v novodobých a současných dějinách (–; USA)¹⁴

4. Christianizace: Přizpůsobování a osvojování od starověku do 21. století (Velká Británie; Německo)

5. Střet kultur a identit: noví osídlenci a domorodé obyvatelstvo (Austrálie; USA)

6. Kolonialismus a postkolonialismus (USA; Korea)

7. Ekonomická globalizace: Historické perspektivy a stav výzkumu (Belgie; Kanada)

8. Diskuse o tradici a modernitě: Transkulturální a historické perspektivy (Německo; Čína)

9. Říše na Blízkém východě a ve Středomoří: Směřování ke globalizaci? (Turecko; Portugalsko)

10. Obrazy Pacifiku (Austrálie, Nová Kaledonie; Japonsko)

11. Neformální vztahy v raně novověké a moderní společnosti: Příbuzenství, mecenát, přátelství, sociální sítě (Velká Británie; Švédsko)

12. Hromadné sdělovací prostředky a přetváření veřejného prostoru (Francie; Brazílie)

¹³ Na zasedání Mezinárodního komitétu historiků v Amsterodamu v září 2002 a při následujících jednáních ICHS byli organizací zasedání pověřeni Stanisław Bylina (Varšava) a Jaroslav Pánek (Praha); dodatečně byl určen komentátorem americký historik William W. Hagen (Davis, CA).

¹⁴ V tomto a v podobných případech bude zástupce dalšího státu (ať již jako organizátor, či jako komentátor) dodatečně jmenován.

13. Expanze cukrové třtiny a její vliv na pěti kontinentech (Brazílie; –)
14. Dějepisné učebnice: Od vyprávění o národu k vyprávění o občanovi (Japonsko; Korea, Německo)
15. Dějiny smyslů (Finsko; Francie)
16. Osvícenství¹⁵ a komunikace: Regionální zkušenosti a celosvětové důsledky (Maďarsko; USA)
17. Konstrukce a dekonstrukce národního státu: Balkánský příklad (Bulharsko; Francie)
18. Vztah mezi křesťanstvím a islámem v dějinách (Itálie, Španělsko; –)
19. Hromadné migrace: Jejich hospodářské, politické a kulturní důsledky (Polsko; Španělsko)
20. Pohled středověké Evropy na Východ (Izrael; Francie)
21. Modely utváření blahodárného (sociálního) státu¹⁶ ve světovém kontextu (Itálie; Kanada)
22. Náboženství a veřejný prostor (Velká Británie; Ukrajina)
23. Ovládání měst v historii (Finsko; Francie)
24. Revoluce ve 20. století: Obecné a zvláštní rysy (Francie; –)
25. Sport, politika a podnikání (Francie; Německo)
26. Veřejné vzdělávání jako mechanismus zapojování a vylučování (Portugalsko; Švédsko, Rusko)

Diskuse u kulatého stolu

1. Dětství a válka (Nizozemí; USA)
2. Občanská společnost: Občanství, pohlaví (gender) a veřejná sféra (USA; Německo)
3. Nespravedlnost, paměť a politika: Restituční nároky¹⁷ (Švýcarsko; –)
4. Lidská práva: Univerzálnost nároků a rozdílnost uplatnění v dějinné perspektivě (USA; Brazílie)
5. Stáří a smrt (–; USA)
6. Historikové a jejich publikum (Velká Británie; –)
7. Analýza diskursu a lidová kultura v novém pojetí¹⁸ (Rakousko; Francie)

¹⁵ Ve francouzském znění je téma zúženo na evropské osvícenství („L'Europe des Lumières et communication“) oproti širšímu vymezení anglickému („Enlightenment and Communication“).

¹⁶ „Models of the Welfare State Formation...“, resp. „Modèles de formation de l'État-providence...“.

¹⁷ „Cases of Restitutions“, resp. „les demandes de réparation“.

¹⁸ „Discourse Analysis and Popular Culture Revisited“, resp. „L'analyse du discours et la culture populaire revisitée“.

8. Mezi sociální vědou a literaturou: Mění se postavení historie (USA; –)
9. Nad kulturním obratem: Budoucnost sociální historie (Švýcarsko, Nizozemí; –)
10. Ztělesněná politika – politika těla¹⁹ (USA; Dánsko)
11. Historie, antropologie a archeologie (Francie; –)
12. Historické slovníky a encyklopedie (Švýcarsko; USA)
13. Lidé a společnosti v horách: Příroda a kultura (Indie, Švýcarsko; Argentina)
14. Národní otázka v integraci a dezintegraci Sovětského svazu: Úloha historiografie (Německo; –)
15. Historie a muzea: Nová podání? (Kanada; Švédsko)
16. Cizinec v antickém světě (Austrálie; –)
17. Terorismus jako historický problém: Pojetí, přístupy, výsledky (Rusko; –)
18. Dělnický život:²⁰ Dějiny práce a autobiografie (Austrálie; –)
19. Evropa a Asie: Kulturní transfer a kulturní tržiště (Německo; –)
20. Připomínání „Velké války“ v souvislosti s blížícím se stoletým jubileem (Austrálie; Irsko)

Český národní komitét historiků společně s Polským národním komitétem historiků chystá druhé ze „specializovaných témat“, jež bude věnováno srovnávacímu studiu dějin politické kultury ve střeoevropských zemích i v širším kontextu, a to v časovém rozpětí od středověku do sklonku 20. století. Diskusní referáty, jichž může být nanejvýš osm, připraví s velkou pravděpodobností historici z Česka, Maďarska, Německa, Polska, Rakouska, Slovenska, Slovinska a Spojených států amerických. Vzhledem k tomu, že čas na uvedení a komentování tématu, na shrnutí referátů a následující diskusi je přísně vymezen, vznikl společný záměr českého a polského komitétu představit v Sydney také anglickou publikaci o této tematice; v ní budou shrnuty komparabilní příspěvky z jednotlivých zemí, jež budou předloženy k širší diskusi na dvou přípravných konferencích, společně připravovaných na jaro a podzim 2004 Historickým ústavem AV ČR a Institutem Historii PAN. Prostřednictvím této publikace by se měla v Sydney představit řada českých a dalších střeoevropských badatelů. Českým historikům nejsou však uzavřena ani další tematická zasedání,²¹ pokud se přihlásí přímo jejich organizátorům²² a v silné me-

¹⁹ „Body Politics: The Politics of the Body“, resp. „Le corps politique: la politique du corps“.

²⁰ „Working Lives“, resp. „Vies ouvrières“.

²¹ Kromě zmíněných zasedání se budou v Sydney konat další specializovaná jednání některých z 29 přidružených mezinárodních organizací a 12 interních komisí; předpokládají se setkání mezinárodních komisí či společností pro dějiny Francouzské revoluce, pro námořní dějiny, pro dějiny vzdělávání, pro didaktiku dějepisu, pro hospodářské dějiny, pro byzantská studia, pro dějiny cestování a turismu, pro sociální dějiny, pro výzkum dějin žen, pro historickou metrologii, pro dějiny studené války a konečně pro studium křížových výprav a latinského Východu.

zinárodní konkurenci je přesvědčí o tom, že právě jimi nabízená vědecká sdělení by neměla na dvacátém mezinárodním kongresu historických věd v žádném případě chybět.

Jaroslav Pánek

Dopis slovenských historiků z října 2003 k Petici 17. listopadu 2003: Prohlášení Sdružení historiků ČR k ohrožení výuky dějepisu v ČR

Vážení kolegovia,

so znepokojením sme si prečítali Prehlásenie Sdruženia historikov ČR k ohrozeniu výučby dejepisu na základných a stredných školách. Snahy o zrušenie dejepisu ako samostatného predmetu a jeho nahradenie učebným programom pod názvom Človek a spoločnosť chápeme ako prejav deštruktívneho myslenia, ktoré bude mať v konečnom dôsledku výrazný vplyv na úpadok historického vedomia nielen súčasných študentov rôznych stupňov škôl, ale aj nastupujúcej generácie.

Pripravovaná koncepcia, tak ako sa o nej zmieňujete vo vašom Prehlásení, podriaďuje výučbu dejepisu, ako aj samotný dejepis, politicko-výchovným zámerom a náukovú zložku potláča do úzadia, čím by sa vytvoril priestor pre neodbornú výučbu tohto predmetu (aj vďaka pedagógom bez historického vzdelania). Spolu s Vami zdieľame názor, že takáto koncepcia by viedla k faktickej zbytočnosti katedier histórie na českých univerzitách.

Vážení kolegovia, vo vašej snahe zabrániť prenikaniu politických foriem nátlaku do výchovného procesu, vzdelávania, pestovania a prehlbovania historického vedomia vám vyjadrujeme našu podporu a spolu s vami veríme, že Združenie historikov ČR i celá česká historická obec docielu, že kultivácia historického vedomia sa bude aj naďalej prehlbovať bez nežiadúcich politických zásahov.

PhDr. Viliam Čičaj, CSc. PhDr.
Slovenská historická spoločnosť pri SAV

Valerián Bystrický, DrSc.
Historický ústav SAV

PhDr. Edita Ivaničková, CSc.
Slovenský národný komitét historikov

²² Adresy organizátorů, kteří již byli nebo teprve budou ustanoveni, jsou rovněž uvedeny, popřípadě budou doplněny, na www.cishsydney2005.org.

Dopis výboru Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) Petičnímu výboru Poslanecké sněmovny ČR z 1. prosince 2003 ve věci návrhu Zákona o archivnictví a spisové službě a výuky dějepisu na základních a středních školách

Vážené poslankyně, vážení poslanci,

Sdružení historiků ČR - Historický klub 1872 se na Vás obrací jako organizátor petiční akce vztahující se ke dvěma tématům: prvním je vládní návrh Zákona o archivnictví a spisové službě, který by měl nahradit platnou novelu zákona o archivnictví č. 343/1992, druhým jsou aktuální zásahy MŠMT ČR do výuky dějepisu na základních i středních školách.

Návrh Zákona o archivnictví, vypracovaný bez účasti širší odborné veřejnosti Archivní správou MV ČR, mění do základů strukturu, kompetence, zodpovědnosti sítě archivů v ČR, odebírá velké části archivů a archivářů platformu pro historický výzkum a omezuje jak přístup širší zainteresované veřejnosti k informacím archivního materiálu, tak zejména blokuje výzkum dějin celého 20. století, resp. činí jej závislý na výjimečné benevolenci vysokých státních úředníků. Situace se tak v řadě ohledů vrací daleko před listopad 1989. Obracíme se proto na Vás se žádostí, abyste se z titulu své funkce i autority zasadili o navrácení návrhu zákona k širší odborné diskusi, vedené nejen s ohledem na - v návrhu nepřiměřeně atrofovanou - ochranu osobních dat občanů, ale také na - v návrhu naprosto opominuté - zákonem garantované a v EU obvyklé právo občanů na informace.

Kultivace dějinného vědomí je nedílnou složkou života demokratické společnosti. Proto se znepokojením konstatujeme, že dosavadní pokusy zabránit redukci výuky dějepisu na základních a středních školách nezastavily negativní trend, který naopak získává na síle. Dějepis již byl vyřazen ze "státní" části připravované maturitní zkoušky. Pro historickou paměť české společnosti znamená však mimořádné nebezpečí především projekt rámcově vzdělávacích programů. Dějepis, ve své podstatě jediný předmět integrující širokou tematickou paletu poznatků o minulosti, byl zařazen do vzdělávací oblasti Člověk a společnost, v níž dominantní úlohu zaujímá občanská výchova. V praxi by tento krok vedl ke zrušení dějepisu jako samostatného předmětu na základních a středních školách. Dějepisnou látku by napříště mohli učit lidé, kteří vystudovali jakýkoliv společenskovědní obor, aniž by absolvovali státní zkoušku z historie. Přitom se tak děje ve chvíli, kdy se Rada Evropy obrátila na členské státy s doporučením podstatně rozšířit - u nás zatím minimálně provozovanou - výuku dějepisu 20. století a učinit z ní bázi pro porozumění mezi národy EU a jejich kulturní integraci. Sdružení historiků ČR nabízí své síly pro práci na takové koncepci, je však třeba zajistit pokračování samotné kvalifikované výuky dějepisu na českých školách. Společnost, která zapomněla na své dějiny, je odsouzena prožít si je znovu.

Jiří Pešek

Poděkování dr. Janě Starkové

V prosinci roku 2003 ukončila činnost brněnská pobočka Rakouského ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu (Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut-OSI), který vedla deset let paní dr. Jana Starková. J. Starková se výrazně zasloužila o prohloubení a rozšíření česko-rakouských styků v oblasti vědecké historické spolupráce na poli výuky dějin, při organizování řady společných vědeckých setkání a na poli publikační činnosti; podpoře svobodnému bádání a rozvíjení oboustranných vztahů však se dr. Starková věnovala již před listopadem 1989. Velmi intenzivně byla tato spolupráce rozvíjena mezi brněnskou pobočkou OSI a Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze. V tomto Zpravodaji HK přinášíme dopisy zástupců IMS FSV UK - ředitele doc. Jiřího Vykoukala a vedoucího katedry německých a rakouských studií IMS a předsedy Sdružení historiků ČR prof. Jiřího Peška, ve kterých formulovali v prosinci 2003 svá poděkování.

Jiří Kocian

Vážená paní doktorko,

dostihla nás nemilá zpráva, že po desetiletí intenzivního působení ve prospěch česko-rakouské vědecké a akademicko-pedagogické spolupráce uzavíráte s koncem tohoto roku brněnskou pobočku vídeňského OSI. Řada českých a moravských institucí tak ztrácí osvědčeného partnera při organizování přednášek, konferencí, pedagogických hostování a při přípravě publikací, které vznikly společnou prací českých a rakouských vědců.

Pro Institut mezinárodních studií fakulty sociálních věd UK, jehož vedení jsem letos převzal po prof. Křenovi a prof. Peškovi, je to ztráta o to bolestnější, že jste vždy patřila mezi velké opory naší katedry německých a rakouských studií. Chci Vám tedy jménem institutu poděkovat za přednášky a semináře, které jste u nás opakovaně držela i přes obtíže dojíždění z Brna, za poradenství našim studentům, kteří hledali rakouská stipendia nebo rakouské rádce a učitele pro diplomní témata s rakouskou tematikou. Byla jste laskavou spoluorganizátorkou řady společných akcí IMS a Vašeho centra či OSI nebo vídeňské univerzity a také editorkou několika společných publikací. Děkuji Vám za vše jménem svým i všech kolegů a studentů, s nimiž jste za ta léta spolupracovala. Dovolte mi vyjádřit naději, že i nadále zůstanete příznivkyní našeho institutu a budeme se moci těšit na další společné projekty.

Do dalšího působení Vám jménem svým i celého institutu přeji vše dobré a hodně zaslouženého štěstí.

Jiří Vykoukal

Sehr geehrte Frau Doktor Starek,

die Vereinigung der Historiker Tschechiens – Historisches Klub 1872 hat an der heutigen Vorstandssitzung beschlossen, Ihnen in Namen aller tschechischen Historiker für Ihre außerordentlich intensive und opferbereite, mehr als zehnjährige Tätigkeit in der Position einer liebwürdigen Sonderbotschafterin der österreichischen Wissenschaft in der Tschechischen Republik unseren gemeinsamen Dank zu auszusprechen.

Sie sind nach mehreren Jahren der Unterstützung der tschechoslowakischen Disidenten und der ganzen Bewegung Charta 77 nach der Wende nach Tschechien gekommen, um nicht nur mit den wichtigen Finanzmitteln der Aktion Österreich eine Reihe von Forschungs- und Publikationsprojekten zu fordern, sondern und vor allem als eine eingeweihte Kennerin der österreichischen Historiographielandschaft die Kooperationen anzubinden, die gemeinsame Forschungstätigkeit zu initiieren, die Studentenbetreuung zu organisieren und uns, den tschechischen Historikern mit einer Reihe von hochinteressanten Impulsen und Ideen die Wege zur Begegnung mit den österreichischen Kollegen und Geschichtsinstituten zu ebnen. Sie wurden zur fleißigen Patin und guten Fee einer Menge von österreichisch-tschechischen Publikationen, Veranstaltungen, vor allem aber Freundschaften. Wir sind Ihnen sehr dankbar dafür. Es ist, leider, eine Zeit gekommen, wenn Sie Ihr Büro in Brünn schließen müssen. Wir alle hoffen allerdings, dass Sie uns als freundliche Ratgeberin in allen Sachen der österreichisch tschechischen Zusammenarbeit weiter beistehen werden.

Für den Vorstand der Vereinigung der Historiker Tschechiens

Jiří Pešek

Dopis výboru ASUD českým historikům působícím ve vědě, na fakultách VŠ, v ústavech, archivech a různých společnostech z 15. října 2004

Vážení historikové,

na závěr zcela neúspěšného úsilí členů Asociace učitelů dějepisu v aktivitách usilujících o zajištění podmínek pro výuku dějepisu srovnatelných s ostatními státy Západu i Východu Evropy, v několika obdobích s významným přispěním historiků (1995 protest proti učebnímu plánu osmiletých gymnázií, 2000 Otevřený dopis veřejnosti, senátorům a poslancům s veřejným slyšením v senátě, Petice 17. listopadu 2003, jednání s úředníky MŠMT aj.) jsme se na jednání výboru 15. října rozhodli informovat Vás o současném stavu:

– V navrženém učebním plánu pro gymnázia je povinný dějepis zařazen pouze do 1. a 2. ročníku, dále závisí na řediteli školy.

– V navrženém učebním plánu pro základní školy může mít dějepis v každém ročníku 1 nebo 2 hodiny (společná dotace pro dějepis a občanskou výchovu na 4 roky je 12 hodin, rozdělení závisí na škole).

– Dějepis i nadále není mezi výběrovými předměty státní maturity (v některých zemích je povinný).

– V programu pro základní školy i gymnázia se i nadále nabízí integrace dějepisu s občanskou výchovou, jde o rozhodnutí vedení školy.

– Není vyjasněno, jaká by měla být kvalifikovanost vyučujících dějepisu (resp. integrovaného s OV), je zpochybňováno potřebné studium historie. Na našich vysokých školách je nedostatečná pozornost věnována didaktice a metodické přípravě na práci ve škole včetně praxe, které jsou nesrovnatelné se zahraničím.

– Nejsou zajištěny potřebné pomůcky (pouze nabídka učebnic – 9 řad šesti nakladatelství) ve srovnání se zahraničím trh např. pro 20. století nezabezpečil kromě atlasů z moderních pomůcek nic.

– Možnosti systematického dalšího vzdělávání učitelů byly po roce 1990 postupně omezovány a podmínky ztěžovány (organizačně, finančně, nabídkou atd.).

– V pracovní skupině vytvořené v červnu 2004 na MŠMT pro dějepis je z 20 členů 5 historiků a jeden zástupce ASUD (ostatní pracovníci MŠMT a jeho ústavů, dalších předmětů a sdružení).

– V tomto měsíci byla zveřejněna čtvrtá (finální) schválená verze dokumentu, který je součástí nového školského zákona zvaného rámcový vzdělávací program a je podkladem pro tvorbu školního programu – konkrétní obsah výuky bude na každé škole jiný. RVP má tři části – cíle oblasti, očekávané výstupy předmětu a obsah učiva. Pro dějepis tento dokument zveřejněný jen na webových stránkách VÚP nebo MŠMT neobsahuje pasáž o cílech výuky dějepisu (pouze společně s občanskou naukou pro oblast Člověk a společnost), žádané výstupy a obsah pro 4 roky jsou na třech stránkách. Překvapil nás nezáměr historiků o jeho pojetí a obsah. Přikládáme kopie RVP ZV pro D k tomuto dopisu.

– Za hlavní (nemalé) úkoly učitele považujeme volbu vhodného postupu, metod, pomůcek, vzbuzení zájmu o dějiny a péči o jejich odkaz, motivaci a všestranné výchovné působení historie včetně schopnosti porozumět současnosti, nikoliv výběr poznatků od pravěku do současnosti na současné úrovni bádání (nehledě na složení a kvalifikovanost vyučujících dějepisu, který dle úsudku mnohých ředitelů může učit každý). Od roku 2001, kdy byla zveřejněna 1. verze, se účastníme „diskuse“ (naše vyjádření byla zveřejněna v UN a jsou na naší webové stránce www.mujiweb.cz/www/asud); členové ASUD je považují za nevhodné, nekvalitní a nepřijatelné. Vyjádření z roku 2001 a 2004 (ke gymnáziím z roku 2003) vycházejí z diskusí členů na několika seminářích a valných hromadách. Připomínky nebyly akceptovány, k diskusi jsme nebyli přizváni, důvody znění neznáme. V osočeních jsme označováni za konzervativní křídlo bránící se novému – opak je pravdou (o tom naše vzdělávací a publikační činnost, viz webová stránka). Reakcí na naši kritiku byly útoky pracovníků MŠMT proti asociaci v tisku i jinde a po osmi letech

neudělení státní dotace na publikační činnost ASUD. Obáváme se, že se najdou autoři a nakladatelství ochotní nabídnout školám povrchní přehled, pomocí něhož bude možné splnit vágně formulované „kompetence“ promíchané s jinými oblastmi poznání a také levné, takže lákavé pro rozpočty škol.

Považovali jsme za svou povinnost v předchozích letech v souladu se svým svědomím informovat veřejnost, poslance, senátory, předsedu vlády, Českou komisi UNESCO, historickou obec i společnosti o našich obavách o ohrožení historického vědomí českých žáků a studentů. Vážíme si vlastenců usilujících o povznesení či záchranu českého národa – obrozenců, osobností počátků české občanské společnosti, účastníků prvního, druhého i třetího odboje. Zdá se nám však, jako bychom vstupovali do odboje čtvrtého; tentokrát proti moci peněz a pro nás neidentifikovatelným silám, pro něž by bylo žádoucí – co nejrychlejší rozplynutí v integrované Evropě. To podle našich osobních zkušeností ostře kontrastuje s úsilím všech ostatních – velkých i nejmenších národů Evropy.

Jestliže usoudíte, že navržený plán pojetí a zařazení dějepisu v našem vzdělání je v pořádku, že na tom, co a jak se v našem předmětu učí, vlastně ani tak moc nezáleží, zbytečně se vzrušujeme a namáháme. Bez podpory historické obce bude podle našeho mínění výuka dále upadat. Je nám to líto, proto Vás alespoň tímto způsobem informujeme, s nepřipravenou oktrojovanou reformou, hájenou i skupinou ambiciózních ředitelů, teoretiků, „novátorů“ a sebevědomých kolegů považujících se za schopné vše úspěšně zvládnout, nechceme mít nic společného.

Svýše zmíněnými materiály či s texty návrhů rámcově vzdělávacího programu pro základní školy z let 2001-2004 se lze seznámit na uvedené webové stránce ASUD.

Výbor ASUD

Dopis předsedy Sdružení historiků ČR a spolupředsedy česko-německé komise historiků Jiřího Peška redakci Literárních novin z 22. října 2004 ve věci článku Bořivoje Čelovského

Vážený pánové,

ve Vašem listě byl dne 18. října 2004 otištěn článek Bořivoje Čelovského, *Historizace sudetoněmecké otázky*. Žijeme ve svobodném státě a tak má tento autor zajisté plné právo psát cokoli, zejména když se osobnostem jím napadaným hnusí žalovat ho z důvodu urážky na cti nebo pomluvy. Bořivoj Čelovský se stylizuje do role obránce národních zájmů, ve skutečnosti však ventiluje jen své osobní averse. Dokud ovšem publikuje své nacionalistické polopravdy a manipulace obecně známých fakt v knihách, vydávaných nákladem vlastním, je to hlavně jeho věc. Dosáhne-li však Čelovský otištění jak této špíny, házené na přední osobnosti českého předlistopadového disentu, v tomto konkrétním případě zejména Václava Havla a Jana Křena, tak svých denunciací čtrnáctileté odborné práce česko-němec-

ké komise historiků v Literárních novinách, které mají za sebou bezmála půlstoletou, většinou značně prestižní minulost a které jsou nadto financovány z veřejných zdrojů, pokládám to za skandální skutečnost. Nikoliv snad s ohledem na Čelovského, který ostatně neváhal ve svých knihách seznámit veřejnost i s pozoruhodnými okolnostmi svého zanesení do seznamů spolupracovníků StB, ale především s ohledem na Vás. Jsem pověřen výborem Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872), abych Vám sdělil, že byste se za takové svinstvo měli stydět.

Jiří Pešek

IV. VÝZNAMNÁ OCENĚNÍ

Udělení Medaile Františka Palackého prof. Wintersovi Pocta prof. Stanley B. Wintersovi

Osobní předznamenání

Dovedu si na svém místě představit jiné kolegy a snad i kolegyně, kteří by dodali dnešní prezentaci prof. S. B. Winterse větší váhu i hloubku. Na mysli mám především nedávno zesnulého Stanleyova přítele prof. Jana Havránka, od něhož jsem si nechal z učeného záhrobí našeptávat. Některé písemné podklady z dosud nepřístupných archivů amerických univerzit mi za zády svého manžela, zcela však ctihodně, poskytla paní Zdenka. A protože Stanley měl to životní štěstí jako člověk i badatel, že měl po boku tohoto strážného anděla pocházejícího z českých luhů a hájů, bude se toto laudatio tak trochu vztahovat i na paní Zdenku. Rád bych ještě předeslal, že ač pouhý medivista, byl jsem se Stanleyem od roku 1990 v úzkých pracovních i osobních kontaktech a že jsem byl přítom, když mu v květnu 1991 na slavnostním matiné v Národním divadle prof. Otto Wichterle udělil Pamětní medaili ČSAV nesoucí jméno Josefa Hlávky. Jestliže po třinácti letech Akademie věd na návrh svého Archivu udělila prof. Wintersovi jedno ze svých nejvyšších ocenění, kterým je medaile Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách, pak to mluví samo za sebe.

Nikdo by nehádal, že 5. června bude prof. Wintersovi osmdesát let. Ostatně pro českou historii se narodil mnohem později, v květnu 1945, kdy ho válečný víchř zavál přes Francii a rozbombardované Německo do západočeské Plzně. V Sušici, Prachaticích a Strakonících, kde až do listopadu pobýval, prožil první dny osvobození a velkých nadějí. Pomáhal při obnově demokratické samosprávy a jako adept sklářského designu si ukládal do paměti střípky české reality. Kladl si také znepokojivé otázky, které mířily k historii i budoucnosti střední i východní Evropy poznamenané dvěma světovými válkami. Nebylo proto divu, že po své demobilizaci v roce 1946 dal před výtvarným uměním přednost studiu historie na Fakultě svobodných umění Newyorské university. Stanley si svého veteránského studia považoval, studoval odpovědně a když roku 1948 jako čerstvý bakalář hledal pomoc při přípravě diplomové práce o moderním neoslavismu, tehdy již studoval na Columbia University, obrátil se na významného českého historika Otakara Odložilíka, který v květnu 1948 po druhé nalezl útočiště ve Spojených státech.

Bylo to jedno z osudových setkání. Prof. Odložilík zprvu pomáhal Stanleyovi při zvládnutí obtížné látky radami a od podzimu roku 1949 i jako hostující profesor historie na Columbijské univerzitě. V té době již Stanley měl za sebou obhajobu magisterské práce *Neoslavism and East European Politics, 1905-1914*. Tu Odložilík shledal natolik podnětnou, že svému Stanleyovi doporučil, aby se stala východiskem jeho disertace. Výzva padla na úrodnou půdu a v čase, který mu zbýval do vy-

pršení stipendia, se zaměřil na vůdce mladočechů Karla Kramáře, který se měl stát, jak ještě uslyšíme, jednou z postav Wintersova českého „pantheonu“. Ani po květnu 1950, kdy Stanley ukončil své studium na Columbia University, kontakty s jeho profesorem neustaly a časem přešly do roviny kolegiálního tykání. Tento vztah byl oboustranně prospěšný, neboť právě prof. Winters pohledem pamětníka přiblížil jedinečným způsobem Odložilíkovo poválečné působení na amerických univerzitách. Zcela nedávno, v minulém roce, Český časopis historický přinesl Wintersovu obšírnou stat' s příznačným názvem *Otakar Odložilík – historik, který odešel do země za slíbené*.

Ani v Americe nejsou bez práce koláče. Stanley B. Winters působil jako instruktor a učitel na několika školách v různých městech a teprve v roce 1958 se mohl vrátit k doktorskému studiu, tentokrát však na Rutgers University u New Brunswicku. Znovu měl štěstí na školitele, jímž se stal věhlasný historik a znalec středoevropských dějin Robert A. Kann. A opět šlo o vzájemný respekt, který Stanleye dal vůči svému školiteli najevo jednak vydáním esejů dedikovaných Robertu Kannovi (to již v roce 1975), jednak vydáním vybraných Kannových studií v souboru nazvaném *Dynasty, Politics, and Culture* (1991). Wintersova doktorská disertace pojednávající o rané politické kariéře Karla Kramáře (*Karel Kramář's Early Political Career*, 1966) mu jednak dala základ k mnoha studiím, jednak podnět k intenzivnímu bádání v českých archivech a knihovnách. Při studijním pobytu v Praze roku 1967 se také seznámil se svou budoucí ženou Zdenkou, tehdy ještě Müllerovou.

Když už se zdálo, že druhá Wintersova vlast vstoupí do lepší doby, nastoupila posrpnová normalizace. Winters byl se svou chotí za velkou vodou, tíživé poměry v českém dějepisectví a kulturním životě však neztrácel ze zřetele a pokud to jen bylo v jeho silách, pomáhal svým vyhozeným a jinak postiženým pražským kolegům při zahraniční publikaci jejich příspěvků. Za jiné by tu poděkoval dr. Pavel Křivský. A protože už je na jiném světě, činím tak za něho. Také prof. Arnošt Klíma nemůže již projevit našemu hostu svou vděčnost za poctu, kterou mu připravil dedikací souboru statí v dvojčísle časopisu *East Central Europe* z roku 1982.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se prof. Winters při svém učitelském a jiném působení nezaměřoval jen na českou historii. Díky řadě prestižních grantů měl nejen možnost, ale i povinnost zabývat se i jinými tématy. Řadu pojednání věnoval zejména urbaniálnímu vývoji Newarku v New Jersey. Nemohu vás zahltit přemírou titulů z rozsáhlé Wintersovy bibliografie. Ostatně výčet některých témat, konferenčních přednášek i časopisů, v nichž publikoval, bude pro tuto slavnostní chvíli dostatečně výmluvný. Se jménem Karla Kramáře se tu znovu setkáváme a - jak ani jinak nebylo možné - Winters nemohl opomenout ani jeho velkého oponenta. Rozsáhlý sborník s názvem *T. G. Masaryk, 1850-1937: Thinker and politician*, který vydal v roce 1989 a do něhož i autorsky přispěl, zůstává trvalou součástí odborných knihoven, právě tak, jako další významný sborník *Grossbritannien, die USA und die Böhmischen Länder 1848-1938*, vydaný ve spolupráci s Evou Hartmannovou o rok později v Mnichově.

Vedle figur, k nimž dodávám zejména Františka Palackého, přitahovali prof. Winterse vědci, historici i kulturní činitelé, kteří v českých zemích nebyli ve středu pozornosti, anebo o nichž se psát nesmělo či nehodilo. Takovým mužem na okraji byl např. biolog, politik a dlouholetý předseda Československé národní rady badatelské Bohumil Němec. Stanley Winters ne náhodou dal svému příspěvku o této všestranné osobnosti na konferenci k 100. výročí založení České Akademie vědy a umění v květnu 1991 název *Vědec ve službách národa*. Jak už z náznaků předchozích vět vyplynulo, do popředí Wintersova badatelství se dostávaly též instituce, spolky a politické strany. Opět jen ve výběru zmiňuji Českou Akademii věd a umění, Ottův slovník naučný či mladočeskou stranu.

Málokdo se tak zasloužil o propagaci české historické produkce ve Spojených státech, a v posledním období i v Německu, jako právě S. B. Winters. Jde o službu neobyčejně prospěšnou, vyžadující odříkání a nepřinášející ani hmotnou ani jinou odměnu. Počtu referátů a recenzí jsem se nedopočítal, bylo jich hodně přes šedesát a to v časopisech zvučných jmen. Stačí tu uvést *American Historical Review*, *Austrian History Yearbook*, mnichovskou revue *Bohemia*, *Central European History*, *Slavic Review* nebo *East Central Europe*. Rezignoval jsem na stovky dalších drobných příspěvků, které lze nalézt zejména na stránkách *Czechoslovak History Newsletter*. S trochou nadsázky by bylo možné říci, že v rubrikách *Newsletter* se odráží vše podstatné, co se dělo v českém dějepisectví za posledních třicet let. Tento Bulletin vznikl jako periodikum sdružení s názvem *Czechoslovak History Conference*, které bylo založeno, jak pamětníci s pohnutím vzpomínají, při večeři v newyorském Minetta Restaurant v roce 1974. Stanley Winters byl opakovaně zvolen členem exekutivního komitétu a v letech 1988-1990 zastával funkci předsedy. Jeho organizačních a redakčních schopností si vážil kdekdo. V letech 1975 až 1992 byl tzv. Managing Editor časopisu *East Central Europe*, který jeho zásluhou pravidelně přinášel i recenze o dějinách českých zemí. Mimo jiné pro tento časopis shromáždil a připravil do tisku hned několik monotematických souborů statí o českých, československých a rakouských dějinách.

Zdaleka jsem nezachytil vše, co laudatio mělo přinést. Zčásti to jde na vrub mé odborné nezpůsobilosti, zčásti ledacos ani nemohu, či bych neměl vědět. Profesor S. B. Winters totiž našince v různých vyžádaných doporučeních a dobrozdáních přistrkoval ke grantům, stipendiím, k badatelským cenám a vysokým počtům. Ještě něco velmi závažného nemohu opomenout. Manželé Wintersovi velkou část své bohaté knižní kolekce o české literatuře a českém umění v roce 1993 věnovali Slovanskému oddělení newyorské Public Library. Neméně trvale se zapsali do paměti dvou dalších knihoven, a to University of Illinois Library a Newark Public Library, jimž věnovali svou jedinečnou sbírku československých plakátů.

Jestliže se někdo tak plně a soustavně věnuje odborné a veřejně prospěšné činnosti, není divu, přijdou-li časem uznání a pocty. S. B. Winters je prvním Američanem, který byl zvolen nejen členem mnichovského Collegia Carolina, ale i členem redakční rady dnes nejvýznamnějšího zahraničního časopisu pro dějiny a kul-

туру českých zemí s názvem Bohemia. Jak jsem řekl, vše tu nemůže zaznít, ostatně Hlávkovu medaili jsem zmínil již úvodem, a proto jako malý výsek ze širšího spektra připomínám Wintersovo čestné členství Pekařovy společnosti Českého ráje. Dnes se po zásluze dostává prof. S. B. Wintersovi medaile Františka Palackého Akademie věd ČR.¹

František Šmahel

¹ Laudatio bylo předneseno ve vile Lanna 5. května 2004, kdy předsedkyně Akademie věd ČR paní prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. předala profesoru S. B. Wintersovi medaili Františka Palackého.

2. ročník Ceny Josefa Pekaře

Komise, ustavená Sdružením historiků ČR a Pekařovou společností Českého ráje v červnu 2003 zvolila z šesti zajímavých knižních prací, které v roce 2003 zaslali do 2. ročníku soutěže o Cenu Josefa Pekaře mladí historikové (do 35 let) jako nejlepší knihu českobudějovického badatele Pavla Krále *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, Historický ústav Jihočeské univerzity České Budějovice 2002, 663 s.

Komise, která po předběžné rozpravě v plénu výboru SH ČR a za účasti Karola Bílka jako reprezentanta Pekařovy společnosti Českého ráje zasedala ve složení Jiří Pešek, Ivan Hlaváček a Jiří Kocian, vyšla ze skutečnosti, že i když se v Králově knize jedná především o edici šlechtických testamentů, je rozsáhlá úvodní studie (s. 5-105) závažným samostatným dějepisným dílem, které dokládá nejen autorovu velkou heuristickou píli a rozhled po literatuře, ale zejména představuje příkladné praktické uplatnění v nejlepším slova smyslu moderního historického tázání. Autor spojil výklad o testamentech s obsahovým rozbořem šlechtických závětí, které pojal jako okno do každodennosti, mentality a duchovního světa šlechty. Po úvaze o možnostech využití testamentů v historickém bádání se potom na bázi testamenních pořízeních soustavně obíral životním cyklem šlechtické rodiny a sledoval otázky postavení dětí ve šlechtické rodině, jejich výchovy a vzdělání, postavení dcer, okolnosti sňatků a manželství, ale i vdovství. Velkou roli tu hrála představa potřeby dosáhnout cílenou přípravou "dobré smrti". Králova práce tak šťastným způsobem spojuje přístupy právně historické s diplomatickými analýzami listin, dějinami mentalit, každodennosti a duchovního života.

Poněkud problematický se členům komise jevil jen výběrový charakter rozsáhlé a důkladně zpracované ediční části, která pro každý rok období 1550-1650 přináší jeden testament. To je výběrové kritérium poněkud zvláštního ražení. Autor svoji edici charakterizoval jako v podstatě ilustrativní a jakýsi předstupeň zamyšleného katalogu všech dochovaných posledních vůlí českých a moravských šlechticů a šlechtičen. Ilustrace v rozsahu 450 stran je však možná poněkud abundantní. Důkladný aparát ovšem umožňuje využít tento pramenný materiál v dalším bádání.

Druhé místo obsadila nápaditá mezioborová knížka Radmily Pavlíčkové, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664-1695*, Olomouc, Verbum 2002, 195 s. Olomoucký biskup Karel z Liechtensteinu-Castelkorna byl již ve své době pokládán za "obnovitele či znovuzakladatele mocenského a hospodářského postavení olomouckého biskupství." Pavlíčková zkoumala umělecká díla, vzniklá na základě jeho objednávek v kontextu biskupských sídel jako výsledek spolupůsobení objednatele či širší ideového zadavatele, architekta, provádějícího stavitele a řady umělců i uměleckých řemeslníků, kteří se podíleli na vzniku jednotlivých děl. Studie tak spojuje kulturně historické a umělec-

ko-historické přístupy. Autorka se táže i po objednatelských motivacích a po podílu institucionálního a individuálního vkladu při iniciování vzniku a definici jednotlivých děl či souborů, a to jak v církevním, tak v aristokratickém kontextu. Mnohé mohla mladá autorka v této fázi jen naznačit nebo postulovat. Rozsáhlý záběr práce zahrnuje Kroměříž, Olomouc, Brno, Vyškov, Mírov a Hukvaldy. Vzhledem k tomu, že se autorka na mnoha místech textu ještě vyjadřuje k celé řadě dalších problematik, zůstala někde přece jen na povrchu. Z nabídky jde však o práci nesporně nejinspirativnější.

Velkou nadějí na špičkové umístění měla čtivě napsaná a nesmírně důkladně archivně rešeršovaná kniha Bohumila Jirouška, *Antonín Rezek*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2002, 222 s., která se nakonec umístila jako třetí. Autor, který se markantní a dlouho přehlíženou postavou A. Rezka soustavně badatelsky zabývá již delší čas, odvedl velký a i pro řadu příštích studií o problematice české universitní historiografie pozdního 19. století a české politiky přelomu 19. a 20. století velmi užitečný badatelský výkon, když sub specie Rezka zmapoval celou řadu českých i vídeňských archivů. Svého hrdinu představil po stránce životopisné, popsal jeho akademickou dráhu a politickou kariéru, v druhé části knihy pak analyzoval Rezko historické myšlení a dílo, ukázal Rezkův podíl na ustavení "Gollovovy školy" a také připomněl význam Rezkovy politické pomoci pro etablování pekařovské generace českých akademických dějepisců.

To, co jeho práci poněkud problematizuje, je skutečnost, že při studiu čelného vědeckého, pedagogického a politického představitele české university 80. a počátku 90. let 19. století autor jen velmi málo přihlédl k početné a závažné nové literatuře o dějinách University Karlovy (jde zejména o práce Jana Havránka, mj. in: *Dějiny Univerzity Karlovy III.* z roku 1997, ale např. i řadu studií v AUC-HUCP, časopisu plně věnovaném dějinám UK, kde např. k roku 1882 vyšel zvláštní a velmi podstatný, i v zahraničí tehdy recenzovaný sborník). Na některých autorových soudech je tato slabina znát. Jirouškova práce se též sympaticky snaží posunout Rezka do středu historiografické pozornosti jako tematického inovátora a motivujícího učitele - podle autora vlastně ve všech směrech významnějšího než Jaroslav Goll. V zásadě je tato vůči pekařovskou generací snad až příliš "zbožštěnému" Gollovi kritická tendence, kdy Jiroušek kráčí ve stopách Jaroslava Marka (*Jaroslav Goll*, Praha 1990), jistě přípustná, neměla by však přesahovat racionální míru.

Do soutěže o Cenu Josefa Pekaře vstoupily ještě - cenné a publiku doporučení hodné - knihy: Jiří Lach, *Josef Šusta a Dějiny lidstva*, Olomouc, Verbum 2001, 180 s., Jan Županič - Michal Fiala, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, VR atelier, Praha 2001, 320 s. a Martina Bečvářová, *Eukleidovy Základy, jejich vydání a překlady*, Dějiny matematiky sv. 20, Prometheus, Praha 2002, 297 s. Komise vyjádřila své potěšení, že škála původních monografií byla tak široká. Všechny si zaslouží respekt, i když knihy převážně soupisové povahy nebo edice bez rozsáhlého monografického úvodu nemají přes svoji nesporně enormní pracnost větší šanci na špičkové umístění.

Soutěž o Cenu Josefa Pekaře, která má upozorňovat na mimořádné badatelsko-literární výkony historiků mladé generace je otevřena i rozsáhlým (nad 100 tisíkových stran) časopiseckým nebo sborníkovým studiím. Všichni víme, že uplatnit původní monografii do tisku není pro mladého badatele právě snadné. Když už zdolá praktické překážky a plod svého intelektuálního úsilí promění v úhledný svazek, měl by jej autor také nabídnout širší zainteresované veřejnosti. Soutěž o Cenu Josefa Pekaře je proto i jedním ze způsobů, jak to učinit. Sdružení historiků ČR a Pekařova společnost proto věří, že i třetí ročník soutěže bude tak zajímavě a kvalitně obeslán, jako tomu bylo dosud.

Jiří Pešek

Cena Josefa Šusty 2003

V rámci Celostátní studentské vědecké soutěže Historie 2003 byla v Pardubicích 5. 12. 2003 předána Cena Josefa Šusty, která je každoročně Sdružením historiků ČR – Historickým klubem 1872 udílена nejlepší studentské práci v oboru historie. Jejím výběrem byla pověřena komise výboru Sdružení historiků, jejíž úloha nebyla vůbec jednoduchá, a to s ohledem na různorodost témat, metodických východisek a jejich celkově vyváženou dobrou úroveň. Komise ocenila celkem pět z předložených pětadvaceti prací. Mezi nimi byla studie Lucie Juroškové z Ústavu historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské university v Opavě, *Hospodářské strategie českomoravské bailie řádu německých rytířů. Příklad chomutovské komendy*, dále pak studie Ireny Prokopové z Ústavu českých dějin FF Univerzity Karlovy o *Gutě Habsburské a jejím dvoře na konci 13. století*, Jaroslava Dibelky z Historického ústavu Jihočeské univerzity, jenž pojednal o *Anatomii jednoho cikánského případu v jižních Čechách (1729-1730)* a Dany Zajoncové z Historického ústavu Masarykovy univerzity v Brně, která porotu zaujala prací z nejnovějších dějin na téma *TIS Svaz pro ochranu přírody, krajiny a lidí – dobrovolná ochrana přírody v období totalit*.

Šustova cena byla udělena studentu katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci Petrovi Černikovskému za práci *Raně novověké poddanské město a jeho vrchnost. Náhod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století podrobně*. Hodnotící komise ocenila především šíři časového záběru, v jehož rámci dokázal P. Černikovský podrobně analyzovat daný problém, a to na základě množství dobových pramenů, jejichž studium opřel o široké spektrum domácí i zahraniční odborné literatury. Stručný výtah vítězné práce přinášíme v tomto zpravodaji v rubrice články, její celé znění bude zveřejněno ve sborníku z Celostátní studentské vědecké konference – Historie 2004, na níž se oceněná studie umístila mezi nejlepšími deseti.

Michaela Hrubá

Jubilejní společné zasedání české a polské Kladské komise historiků ve východních Čechách

Desáté zasedání česko-polské Kladské komise historiků v Hradci Králové a v Libchavách oslavilo výročí, které uplynulo od založení komise na podzim 1993, nejen slavnostním odpoledním zasedáním dne 18. září 2003 na nové budově Pedagogické fakulty hradecké univerzity, ale především čilým průběhem dvoudenního pracovního česko-polského kolokvia v Libchavách (19.-20. září 2003). Jubilejní zasedání komise, respektive zmíněné slavnostní odpoledne, se konalo za účasti významných osobností politického a společenského života - polského velvyslance dr. A. Krawczyka, českého generálního konzula ve Vratislavi mgr. I. Šedo, náměstka ministryně školství, mládeže a tělovýchovy ČR dr. Jaroslava Millnera, hejtmana Královéhradeckého kraje Ing. Pavla Bradíka, římskokatolického královéhradeckého diecézního biskupa Msgre. Th.Lic. Dominika Duky, představitelů vratislavské a hradecké univerzity, Euroregionu Glacensis z polské i české strany, zástupců regionální samosprávy, zejména starostů měst, v nichž komise v předchozích letech zasedala, a představitelů Společné česko-polské komise pro humanitní vědy. Více než šedesát účastníků vyslechlo několik pozdravných a všeobecně pochvalných projevů zmíněných představitelů a poté již bilancující vystoupení představitelů obou národních částí komise. V příspěvcích předsedů národních částí dr. Richarda Gladkiewicze, ředitele Střediska slezsko-českých studií na Vratislavské univerzitě (CBSiB UW), a prof. dr. Vladimíra Wolfa, děkana Pedagogické fakulty UHK, stejně jako doc. dr. Ondřeje Felcmana, CSc., ředitele Ústavu historických věd PdF UHK, který společně s komisí jubilejní setkání organizoval, byly pochopitelně přítomny vzpomínky, ale především se hodnotily výsledky a zvažovaly potřeby dalšího směřování. Příprava delší dobu proponované společné česko-polské syntézy dějin Kladska dominovala, všeobecně se jevilo nezbytným ukončit etapu analytických výzkumů a společně se zpracováním větších tematických, systémově pojatých výstupů nastoupit cestu k přípravě syntézy. Skutečnost, že pro tento cíl dozrál čas, konstatoval ve svém příspěvku i prof. dr. Jaroslav Pánek, DrSc., ředitel Historického ústavu AV ČR (vzhledem jeho zahraniční cestě přednesla příspěvek prof. Pánka vědecká tajemnice HÚ AV ČR doc. dr. Eva Semotanová, DrSc.), který jinak velmi pozitivně hodnotil komisi a na české straně agilitu Ústavu historických věd PdF UHK v systematickém zaměření na výzkum kladských dějin. Účastníci se rozcházeli s vědomím, že se v předchozím desetiletém období výzkum kladských dějin intenzivně rozvíjel a že Kladská komise stejně jako hradecké univerzitní historické pracoviště ve spolupráci s polskými kolegy svůj původní záměr napsat syntézu kladských dějin splní.

Pracovní jednání komise, které pokračovalo v obci Libchavy za účasti 14 českých a 11 polských historiků, vyslechlo zhruba desítku odborných vystoupení

k dějinám Kladska, zaměřených k tématům z historie, kunsthistorie, diplomatiky a heraldiky. Jednání zahájili a jednotlivé bloky řídili předsedové národních částí Kladské komise prof. V. Wolf a dr. R. Gladkiewicz; další blok řídil doc. O. Felcman, který přednesl první historicko heraldicky zaměřený příspěvek *Proměny kladského znaku*. Dále vystupovali postupně dr. Roman Stelmach s referátem *Nepublikovaná glacensia v archivu johanitské pražské komendy ve fondech SÚA v Praze*, dr. Jaroslav Šůla, CSc. na téma *Hraniční spor na horním toku Divoké orlice v 16. století*, dr. ing. Andrzej Kwaśniewski s příspěvkem *Šlechta v kladské zemi v letech 1450-1625* a dále se sdělením *Heraldický obsah v renesančním umění Kladské země*, ing. Jiří Slavík s koreferátem *Vymezení hranice mezi opočenským panstvím a Kladskem v roce 1636*, dr. Tomasz Przerwa s koreferátem *Turistické organizace v oblasti Kladska do roku 1945* a druhý den před polednem doc. dr. František Musil, CSc. s vystoupením *Kladský kraj v době Arnošta z Pardubic* a dr. Růžena Hlušičková, CSc. na téma *Národní výbor pro území Kladska v letech 1945-1946*.

Polední přestávka byla 19. září 2003 věnována prohlídce nedalekého města Ústí nad Orlicí a jeho památek - náměstí, muzea, kostela, fary a radnice, kde byli účastníci přijati místostarostou panem Mgr. Lubošem Bäuchelem. Městský úřad v Ústí nad Orlicí a obec Libchavy poté uspořádaly na počest jubilejního zasedání komise slavnostní oběd, jehož se zúčastnil starosta Libchav pan Ladislav Kacálek.

V pozdním pátečním odpoledni a v sobotu ráno byla na programu jednání problematika periodizace dějin Kladska. Její prodiskutování a nalezení společných kritérií bylo nezbytnou podmínkou pro další postup v přípravě syntézy kladských dějin. Jednání bylo zahájeno přednesením českého příspěvku dr. Ladislava Hladkého, CSc. a dr. Jaroslava Šůly, CSc., přestože s ním byla polská strana předem seznámena. Autoři v něm navrhli periodizační mezníky pro členění kladských dějin. Navazovalo a na něj reagovalo vystoupení dr. Terezy Bogacz, představující kolektivní polské stanovisko. V následující rušné diskusi, podnícené rozdílnými metodologickými přístupy k vymezení periodizačních etap, vystoupili postupně téměř všichni účastníci, avšak shoda byla hledána obtížně. Na základě dohody bylo nakonec přijato řešení pokračovat ve volné a neorganizované diskusi mezi jednotlivými účastníky se snahou hledat přijatelné shodné řešení, které se nakonec ukázalo schůdným. Druhý den bylo proto možné odsouhlasit společné východisko spočívající v přijetí 4 základních mezníků vycházejících ze změn ve státní příslušnosti Kladska, resp. jeho státoprávním postavení (10. století jako počátek doby historické, vznik hrabství 1459-1462, odstoupení Kladského hrabství Prusku v letech 1742-1763 a připojení Kladska k Polské republice v roce 1945). Všechny ostatní návrhy a přístupy byly odsunuty s tím, že budou sloužit jako východisko pro stanovení dílčích periodizačních mezníků v uvnitř jednotlivých historických celků. Současně účastníci jednání pověřili vedení obou částí komise, aby ustanovila do konce roku 2003 skupinu, která připraví základě přijatých mezníků koncepci syntézy a předloží ji následujícímu zasedání komise na podzim 2004. Úkolem skupiny je připravit návrh konkrétní podoby syntézy, tj. rozvrhnout látku do konkrétních kapitol, stanovit

závazné mezníky pro jednotlivé úseky (hlavy) i dílčí předěly (kapitoly) a předložit ji k širší diskusi.

Zejména pracovní libchavské setkání bylo nejen výsledkem organizační spolupráce obou částí komise, ale i završením dvouleté spolupráce hradeckého ÚHV PdF a vratislavského CBSiB UW na projektu *Studie a dokumentace pro česko-polskou syntézu dějin kladského regionu*, podporovaném ministerstvy školství obou republik.

O jednání komise informovala masmédia, pro něž byla před polednem uspořádána tisková konference. Dodatečně 30. září 2003 vyšel k jubileu komise v královéhradecké mutaci Práva článek M. Žákové, vycházející z rozhovoru s dr. R. Gladkiewiczem a doc. O. Felcmanem.

Některé z vystoupení, přednesených na zasedání komise, byly po dopracování zařazeny do připravovaného dalšího, již pátého svazku Kladského sborníku, který byl na sklonku roku dán do výroby jako první výstup grantového projektu *Kladsko - dějiny regionu na pomezí. Studie z hospodářských a sociálních dějin, z historiografie a vztahu Kladska k Čechám a ke Slezsku* řešitele prof. Wolfa. Početnou skupinu otištěných příspěvků představují historiografické analýzy, které stejně jako periodizační diskuse jsou potřebným krokem k přípravě syntézy, zvláště když již dozrála její koncepce a obsahová podoba. Do oddílu Materiály byla ve sborníku zařazena jak podrobná zpráva M. Šandery o tomto desátém jubilejním zasedání komise, tak některé příspěvky ze slavnostní části zasedání. Novým svazkem Kladského sborníku, vydanou českou verzí *Chrestomatie k dějinám Kladska* ve 3. svazku jeho supplement (polská vyjde v roce 2004) autorů Františka Musila a Petra Pregiela stejně jako monografií Bohumíra Smutného *Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí* ve 4. svazku a pokračující přípravou historického atlasu Kladska, pro nějž získalo hradecké univerzitní historické pracoviště rovněž grant GA ČR (a to ve spolupráci s HÚ AV ČR v Praze), přispěli čeští historici k tomu, aby desetiletí snah na společném poznávání kladských dějin mělo své konkrétní pracovní výstupy.

Ondřej Felcman

Z pokladů středočeských archivů

1. srpna roku 2002 vstoupila v platnost nová organizační struktura sítě archivů v České republice. Státní okresní archivy se ocitly v nové roli, staly se vnitřními organizačními jednotkami státních oblastních archivů. Nově vytvořený celek pečuje o téměř 70 běžných kilometrů archiválií a svou velikostí a významem zaujímá přední místo v rámci celé České republiky.

Zhruba rok po organizační změně se středočeské okresní archivy a Státní oblastní archiv v Praze prezentovaly společnou výstavou nazvanou *Z pokladů středočeských archivů*, jež se konala v prostorách výstavního sálu Státního ústředního a

Státního oblastního archivu v Praze v areálu na Chodovci ve dnech od 26. září do 31. října 2003. Záměrem realizačního týmu v čele s Bořivojem Indrou bylo soustředit mediálně vděčný vzorek archiválií, na jehož základě by si návštěvníci utvořili představu o pestrosti a významu písemností a hmotných předmětů uložených v depozitářích středočeských archivů.

Realizační tým se musel vypořádat s náročným úkolem shromáždit na poměrně malé ploše soubor archiválií, který by dostatečně reprezentoval nejen jednotlivé typy písemností a hmotných předmětů spadajících do péče jmenovaných archivů, ale zároveň představil i jednotlivé dílčí regiony a historické etapy. Kromě uvedených kritérií musely být vybrané exponáty i náležitě vizuálně přitažlivé. Vlastní výstavu organizátoři rozdělili do následujících tematických okruhů: *svědectví nejstarších archiválií, obyvatelstvo ve světě matrik, středočeská krajina a sídla, kraj stříbra a zlata, venkov a velkostatek, průmysl a obchod, veřejný a soukromý život, hudební odezvy a proměny války*.

Cenným průvodcem výstavou se stal kvalitně zpracovaný katalog, jenž editovali Bořivoj Indra a Eva Procházková. V katalogu návštěvníci našli rozšířený popis všech exponátů (celkem 141 položek) a řadu barevných reprodukcí vystavených písemností a hmotných předmětů. Úvodní článek Bořivoje Indry čtenáře dále seznámil se širšími souvislostmi organizačních změn v českém archivnictví a nastínil náplň činnosti středočeských archivů. Vzhledem k atraktivnímu pojetí se katalog i v budoucnu jistě stane zdařilou prezentací zúčastněných archivů.

V úvodní části výstavy nazvané *svědectví nejstarších archiválií* měli návštěvníci možnost shlédnout vzácné písemné památky z 12. a 13. století, mezi nimi i nejstarší dokument, jenž je v držení Státního oblastního archivu v Praze, listinu císaře Fridricha Barbarossy, kterou v roce 1166 potvrdil donaci pro klášter Panny Marie ve Spittalu na Semmeringu a přijal jej pod svou ochranu.

Oddíl věnovaný *středověkému a novověkému městu* se dále vnitřně členil na podskupiny: *pečetidla, městská privilegia a jiné listiny, městské knihy a městské řády a smolné knihy a jiné trestněprávní prameny*. Vybraný soubor návštěvníky seznámil s klíčovou skupinou archiválií, jež spadá do kompetence okresních archivů, s písemnostmi a hmotnými předměty pocházejícími z činnosti měst a městeček.

Na archiválie z fondů středočeských měst a městeček navázala část pojmenovaná *obyvatelstvo ve světle matrik*. Vzhledem k současné vlně badatelského zájmu o genealogii patří matriky k nejčastěji požadovaným archiváliím. Pražská výstava představila matriku nejen jako zásadní demografický pramen, ale také jako cennou kulturně-uměleckou památku.

Nevšední historický exkurs do *středočeské krajiny a sídel* nabídl sbírka městských vedut a plánů historických objektů. Pozornost návštěvníků poutaly zejména podrobné plány významným středočeským hradům Karlštejnu a Křivoklátu zachycujícími jejich podobu na počátku 19. století.

Střední Čechy sehrály v dějinách státu klíčovou roli také jako zásobárna drahých kovů a strategických nerostných surovin. *Kraj stříbra a zlata* zastupovala ko-

lekce vysoce atraktivních archiválií z prostředí kutnohorských a příbramských stříbrných, jílovských zlatých či kladenských černouhelných dolů. K skutečným pokladům výstavy patřil zejména kutnohorský právní kodex z počátku 14. století s opisem královského horníku zákoníku *Ius regale montanorum* z roku 1300. Stranou zájmu nezůstaly ani písemnosti vztahující se ke každodennosti kutnohorských havířů ze 16. století (kniha zápisů starších nad havíři), případně podrobné plány jílovského zlatodolu ze 17. století.

Všední realitu středočeského *venkova a velkostatku* přiblížil soubor pozemkových knih, urbářů, panovnických a vrchnostenských listin. Dramatické změny, jež postihly české země po bělohorské bitvě dokumentovalo hned několik exponátů vztahujících se k bezohlednému kořistění Albrechta z Valdštejna.

Rozmach a dynamický vývoj středočeského *průmyslu a obchodu* mapovaly archiválie z 19. a počátku 20. století vybrané zejména z fondů vlastního pražského oblastního archivu. Převažovaly zvláště výtvarně zajímavě řešené akcie, plánky a fotografie průmyslových podniků nebo dokumenty vztahující se k osobám českých průmyslníků (například deník vynálezce a podnikatele Emila Kolbena z roku 1897). Skutečnost, že pozoruhodné archiválie vztahující se k hospodářským dějinám se nalézají i v jednotlivých okresních archivech, dokládala vkladní knížka nejstarší české záložny ve Vlašimi z roku 1859, jež je v držení Státního okresního archivu v Benešově.

Velmi široké spektrum archiválií tvořilo oddíl *veřejný a soukromý život*. Vedle zlomku účtů mistra kuchyně Karla IV. zhruba z roku 1370 měli návštěvníci možnost spatřit například rodinný rukopis Pamětí Mikuláše Dačického z Heslova z roku 1593, básně a cestovní pas světoběžníka Giacoma Casanovy, zápis výslechu Karla Havlíčka Borovského z roku 1851 či deník Sidonie Nádherné z 1. poloviny 20. století.

Čtyři archiválie z 19. století vytvořily soubor *hudební ozvěny*. Notové záznamy Ludvíka Van Beethovena, Josefa Slavíka a Antonína Dvořáka doprovázela vzpomínka purkmistra z Kostelce nad Labem Václava Klášterského na vznik české polky z roku 1830.

Poslední část výstavy sledovala *proměny války* během staletí. Těžištěm této sekce byly především písemnosti z období druhé světové války, krutosti války připomněla například popravčí kniha kata Weisse z pankrácké věznice z let 1943 až 1945 či dokumentace k vystěhování Neveklovského, jenž bylo zabráno pro účel zřízení cvičiště vojsk SS. Starší historické etapy zastupoval soupis velitelů a pluků císařské armády z roku 1625 nebo dopis generála Radeckého z bojiště u Custozzy z roku 1855.

Výstava *Z pokladů středočeských archivů* nezůstala stranou zájmu široké veřejnosti, o čemž svědčí zhruba 1700 podpisů v návštěvní knize. Zvolený způsob spolupráce Státního oblastního archivu v Praze a středočeských archivů se ukázal životaschopným a nastínil způsob prezentace okresních archivů v nadregionální úrovni. Nezanedbatelnou součástí projektu byla i série dní otevřených dveří v jed-

notlivých středočeských okresních archivech, jež umožnila archivářům z regionů seznámit veřejnost i s poklady, pro které na pražské výstavě nezbylo místo.

Martin Slaba

ASUD nabízí učitelům a studentům historie sedmý sborník

K problémům světa ve 20. století – Etnické a náboženské odlišnosti a jejich souvislosti s politickým vývojem států.

Všem, kdo se zajímají o historii a její školní výuku, je jasné, že pro porozumění současným dějům a vytváření vlastních postojů k tomuto dění je nejpotřebnější znalost dějin 20. století. Pro učitele není snadné pronikat do této problematiky - zvláště v době, kdy bádání přináší stále nové poznatky a zároveň nabízí různé pohledy také na události období starších. Pociťují nedostatek pro školní práci připravených kvalitních informací nejen o podstatě těchto problémů, ale také o průběhu událostí. Ani tak frekventovaná tematika jako je rozpad koloniálních soustav a vývoj těchto území po roce 1960 není pro výuku odpovídajícím způsobem zpracována. Kvalitní odborné tituly nejsou školám a učitelům dostupné finančně. Není divu, že se část učitelů s dějinami 20. století vyrovnává na neuspokojivé úrovni. Kritizovat jejich práci, aniž by jim někdo pomohl, je velmi snadné.

Na přání mnoha členů asociace a účastníků vzdělávacích seminářů ASUD byla v předchozích třech letech největší pozornost věnována právě dějům 20. století. Témata se týkala vývoje Evropy, naší země a problematiky států v Asii a Africe. Lektory byli naši historikové i publicisté. Jejich vynikající vystoupení se setkala s mimořádně příznivým ohlasem a oceněním. Uvědomili jsme si, že obsah mimořádně cenných přednášek z našich seminářů by byl přínosem i pro ty členy asociace, kteří nemají možnost přijíždět pravidelně do Prahy, případně i pro další kolegy nebo studenty historie. Proto jsme požádali autory o možnost publikovat některé z jejich přednášek. Oslovení odborníci se rozhodli bez nároků na odměnu své téma pro tuto příležitost upravit, případně rozšířit. S potěšením nabízíme v našem sborníku příspěvky doc. PhDr. Jana Klímy z katedry historie Pedagogické fakulty Univerzity v Hradci Králové o dekolonizaci, redaktora České televize Libora Dvořáka o situaci v některých oblastech bývalého SSSR, PhDr. Michala Romancova z fakulty humanitních studií UK o Předním východě a PhDr. Davida Labuse z Ústavu Dálného východu FF UK o moderním Japonsku. K nim jsme připojili ještě příspěvek o rovněž zajímavé a ne příliš známé problematice života a aktivit našich krajanů, kteří tvoří národnostní menšinu v USA; naší žádosti o jeho zpracování ochotně vyhověl PhDr. Ivan Dubovický.

Do úvodní části sborníku jsou zařazeny dva hlavní referáty mezinárodní konference Stálé konference evropských asociací učitelů dějepisu EUROCLIO, kterou členové výboru ASUD organizovali v Praze v roce 2002. Její název byl „Vyučová-

ní a učení o národnostních, jazykových a náboženských menšinách v hodinách dějepisu“. Jde o myšlenky dosud nikde nepublikované a přitom pro výuku dějepisu velmi potřebné a podnětné. Proto příspěvky dvou špičkových evropských odborníků Marka Mazowera z Birkbeck College v Londýně a Jaroslava Pánka, ředitele Historického ústavu AV ČR, přednesené v roce 2002 v angličtině pro delegáty šedesáti evropských asociací učitelů dějepisu z 38 zemí Evropy, publikujeme s jejich dovolením v našem sborníku. Budou tak přístupné nejen v evropském rozměru, ale i kterémukoliv českému učiteli nebo studentu historie.

Sborník – stejně jako všech šest předchozích – je možno objednat na adrese ASUD, Tomkova 1, 150 00 Praha 5 nebo e-mailem: asud@volny.cz. Cena výtisku je 90,- Kč. (Při větším počtu výtisků pro knihovnu sleva, celý komplet sedmi sborníků za 600,- Kč vč. poštovného.) Platit je možno složenkou nebo fakturou. Bližší informace na stránce www.mujiweb.cz/www/asud.

Helena Mandelová

Činnost regionální pobočky Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) na střední Moravě

Po diskusích o založení pobočky Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) na střední Moravě v roce 2002 se v roce následujícím podařilo zahájit její činnost. Během podzimu 2003 členové klubu uspořádali tři přednášky a zdá se, že se záměr rozšířit práci Historického klubu v dalším regionu České republiky postupně daří naplňovat.

Úvodní přednášky se ochotně ujala PhDr. Alena Bartlová, CSc., pracovnice Slovenské akademie věd v Bratislavě. PhDr. Bartlová náleží mezi přední odborníky na slovenské a československé dějiny ve 20. století.¹ Systematicky se zabývá studiem osobností slovenské politiky, především před 2. světovou válkou. Olomouckým zájemcům přiblížila dvě svěbytné postavy: Andreje Hlinku a Milana Hodžu. Poměrně úzký kruh posluchačů vyslechl životopisně-politickou skicu katolického kněze a kontroverzního politika Andreje Hlinky. Rovněž z dlouhodobého pramenného studia vzešla druhá část setkání s dr. Bartlovou, kterou byl její autorický dokument o Milanu Hodžovi. První přednáška proběhla v předvečer konference *Mons. Prof ThDr. h.c. Jan Šrámek kněz - státník - politik*, kterou pořádaly katedra politologie a evropských studií a katedra historie FF UP v Olomouci 10. a 11. září 2003.²

10. října 2003 navštívil Olomouc pan Karol Bílek, dlouholetý pracovník a duše Literárního archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech. Promluvil na téma *Josef Pekař a Český ráj a Pekařova společnost Českého ráje*. Karol Bílek přiblížil místa, kterým tolik pozornosti věnoval jeden z nejvýznamnějších členů Historického klubu, a to jak osobně, tak i ve svém díle, především v *Knize o Kosti*. Pohovořil také o Pekařově společnosti v minulosti a současnosti. Pan Bílek hovořil nejen k zájemcům o akce Historického klubu, ale také ke studentům semináře Osobnosti české historiografie na katedře historie FF UP. Těm přiblížil fondy Literárního archivu ve Starých Hradech a možnosti jejich studia.

Poslední přednášku v roce 2003 přednesl 2. prosince PhDr. Pavel Urbášek na téma *Vysoké školy v období tzv. normalizace 1969-1989*. Spolu s Historickým klubem akci pořádaly Archiv UP a katedra politologie a evropských studií FF UP. Vystoupení ředitele Archivu UP navazovalo na vydání knihy o osudech dvou mo-

¹ Výběr z publikací PhDr. Aleny Bartlové, CSc. viz *Slovenská historiografia 1995-1999. Výberová bibliografia*, Bratislava, Veda 2000.

² Ke konferenci <http://risc.upol.cz/zumal/volumes/XIII/cislo2.pdf>

ravských univerzit v letech 1945 až 1990.³ Jak kniha, tak i přednáška se dotkly velmi citlivého tématu. Ve své přednášce dr. Urbášek vylíčil obecné trendy v postavení univerzit v letech normalizace a zmínil rovněž specifické vývojové linie v Olomouci. Jeho vystoupení přilákalo hojné množství posluchačů všech generací, včetně studentů, pro něž už normalizace není živou historií a následovala poměrně zajímavá diskuse.⁴

Pro příští rok plánuje Historický klub na střední Moravě nejen přednášky, ale rád by přistoupil také k organizaci exkurzí, tedy činnosti, která byla pro klub typická od jeho založení v 19. století. První z exkurzí by měla směřovat do oblasti československého předválečného pevnostního systému v okolí obce Králíky.

Začátky naší pobočky Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) v tomto roce nebyly monstrózní, ale věříme, že se jeho činnost bude nadále rozvíjet a že osloví i neolomoucké historiky, archiváře a příznivce historie.

Jiří Lach

Činnost Pekařovy společnosti Českého ráje v roce 2003

V sobotu 28. února 2004 se konala v přednáškové místnosti Regionálního muzea a galerie v Jičíně výroční valná hromada Pekařovy společnosti Českého ráje. Úvodem vyslechli přítomní přednášku dr. Bohumila Jirouška z Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích na téma *Učitel a žák – o vztahu Antonína Rezka a Josefa Pekaře*. Pak následovala zpráva o činnosti Společnosti v roce 2003, jejíž znění přinášíme.

Pekařova společnost Českého ráje dovršila koncem roku 2003 již 14. rok činnosti od svého obnovení v roce 1990. Má v současné době 94 zakládajících, čestných, činných a přispívajících členů z České republiky i ze zahraničí. Z toho je 8 členů kolektivních – muzea a střední školy z regionu a Spolek rodáků a přátel Turnova. Sídlem Společnosti je Muzeum Českého ráje v Turnově.

Nejvýznamnější akcí v roce 2003 bylo uspořádání další z vědeckých konferencí, které jsou věnovány obvykle některé významné osobnosti z oblasti Českého ráje. Tentokrát jsme využili stého výročí úmrtí semilského rodáka, politika Františka Ladislava Riegra a realizovali jsme konferenci nazvanou *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*. Záštitu nad ní přijal předseda senátu Parlamentu České republiky JUDr. Petr Pithart a významnou pomoc při pří-

³ Pavel Urbášek - Jiří Pulec - Karel Konečný - Jiřina Kalendovská, *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945-1990*, Olomouc, Univerzita Palackého 2003, 384 s.

⁴ K tomuto tématu přináší více rozhovor s Pavlem Urbáškem v *Listech* č. 6, 2003.

pravě a zajištění konference poskytlo město Semily a jeho starosta ing. František Mojžíš. Iniciativa ke konání konference a k její náplni vzešla z Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, jmenovitě od doc. Roberta Saka. Dalšími spolupřáteli byly Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a město Semily, na přípravách se podílely dále Muzeum Českého ráje Turnov, Muzeum a Pojizerská galerie Semily, Státní okresní archiv Semily a Základní škola F. L. Riegra Semily. Hlavním cílem bylo zhodnotit složitou Riegrovu úlohu v české společnosti a rakouské monarchii od jeho vstupu na politickou scénu v roce 1848 až do jeho smrti, připomenout jsme chtěli i jeho roli v regionu a jeho odkazu a posmrtnému kultu.

Tento záměr se zdařil. Konference se zúčastnila více než stovka odborníků, studentů z vysokých i středních škol a dalších hostů. Nechyběli zájemci ze Semil a okolí a přijeli i tři účastníci z Polska. Vynikající podmínky poskytla Základní škola F. L. Riegra v Semilech–Řekách a její ředitel a městský radní pan Jaroslav Vávra. V programu zaznělo na 30 referátů a diskusních příspěvků, rozdělených do tří jednacích bloků.

Doprovodným programem byla výstava věnovaná F. L. Riegrovi v Městském muzeu a Pojizerské galerii v Semilech, večerní koncert v aule gymnázia, v němž se účastníkům konference i dalším zájemcům představil semilský pěvecký sbor Jizeran a Komorní symfonický orchestr Krkonošského metra. Účastníci uvítali i procházku po Riegrově stezce a závěrečný autobusový zájezd po Riegrových stopách v Podkrkonoší a Pojizeří.

Konference měla značný ohlas v regionálním i odborném tisku a semilská kabelová televize o ní natočila a odvysílala půlhodinový dokument. Nejvýznamnějším činem v tomto směru bylo ovšem rychlé vydání sborníku z této konference. Vyšel jako 8. supplementum sborníku Z Českého ráje a Podkrkonoší v rozsahu 336 stran do konce roku 2003. Největší zásluhu o rychlé a kvalitní vydání měl redaktor sborníku PhDr. Ivo Navrátil a tajemník redakce Bc. Pavel Jakubec, o grafickou podobu se postaral osvědčený Jaroslav Barták a tisk téměř sponzorsky zajistila tiskárna Glos Semily, s.r.o. Finančně podpořily vydání sborníku Ministerstvo kultury České republiky Praha, mlýn Perner Svijany a dále odkoupením jednoho sta výtisků město Semily.

Další významnou akcí, která přispěla k propagaci cílů naší Společnosti, bylo vyhlášení 1. ročníku soutěže o Cenu Josefa Pekaře pro autory historických monografií mladší 35 let. Tuto soutěž jsme založili společně se Sdružením historiků České republiky a podílíme se polovinou částky na hlavní ceně, jíž je 10 000 Kč. Vyhlášení výsledků se koná střídavě na výroční schůzi Sdružení historiků a Pekařovy společnosti. První ročník byl zakončen na výroční schůzi Sdružení historiků v září 2003 udělením ceny kolegyni dr. Marii Koldínské. Vyhlášení výsledků 2. ročníku se koná na naší dnešní výroční schůzi.

Z další činnosti je nutno zmínit zřízení vlastních webových stránek naší Společnosti, které bezplatně, velmi zodpovědně a na profesionální úrovni zpracoval náš

místopředseda dr. Ivo Navrátil. Jejich umístění na internetu je bezplatné. Aktivována byla i e-mailová adresa našeho sdružení (*pekarova.spolecnost@muzeum-turnov.cz*), která je na stránkách zmiňována. Právo k vybírání této schránky svěřil výbor Jitce Petruškové.

Úspěšné byly i v loňském roce pořádané přednášky. Na valné hromadě 22. února hovořil PhDr. Václav Petrbok z Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky o *Českém národním obrození očima ciziny* a 13. června jsme uspořádali v Turnově k uctění památky našeho čestného člena PhDr. Josefa Hanzala přednášku univ. prof. PhDr. Zdeňka Beneše z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy na téma *Josef Pekař známý a neznámý*.

Výbor Společnosti pracoval zodpovědně, konal celkem osm schůzí, na nichž se zabýval činností Společnosti, financemi, ale také výukou dějepisu ve školách, připravovaným archivním zákonem atd. Zamýšleli jsme se i nad úrovní regionálního vlastivědného časopisu *Od Ještěda k Troskám*, jehož některé články nejsou podle mínění výboru na úrovni a nedělají čest tomuto kdysi výtečnému Šimákovu periodiku. Zvláště článek o archivářích Českého ráje byl značně diskutabilní a obsahoval mnoho hrubých nepravd adresovaných našim archivům.

Dovolte, abych závěrem všem členům výboru za jejich práci poděkoval, což je třeba jmenovitě adresovat našemu místopředsedovi PhDr. Ivo Navrátilovi a naší pečlivé hospodářce Jitce Petruškové. Bez jejich práce by Společnost asi nemohla existovat. Poděkování patří i Městskému úřadu v Turnově za finanční příspěvek na naši činnost.

Tuto zprávu doplnil kolega Navrátil podrobnějším rozbořem naší tiskové aktivity a zhodnotil i loňskou anketu, v níž se členové vyjádřili k práci Společnosti. Poté následovala zpráva o hospodaření a zpráva revizní komise, které přítomní rovněž přijali s uspokojením.

Ve slavnostní části výroční valné hromady se ujala slova zástupkyně Sdružení historiků, tajemnice jeho výboru PhDr. Marie Ryantová, krátce pohovořila o průběhu a výsledcích 2. ročníku Ceny Josefa Pekaře a ohlásila její výsledky. 1. cenu převzal přítomný kolega Pavel Král z HÚ JU České Budějovice za edici *Mezi životem a smrtí*, na 2. místě byla ohodnocena kniha kolegyně Radmily Pavlíčkové z Univerzity Palackého v Olomouci *Sídla olomouckých biskupů* a jako 3. se umístila monografie kolegy Bohumila Jirouška z HÚ JU České Budějovice *Antonín Rezek*. Kladně byla hodnocena skutečnost, že 2. ročníku soutěže se zúčastnilo o sto procent více účastníků než 1. ročníku. Nakonec vyhlásila kolegyně Ryantová 3. ročník soutěže o Cenu Josefa Pekaře.

Dalším slavnostním okamžikem valné hromady bylo udělení čestného členství Pekařovy společnosti Českého ráje, jež se dostalo jejímu místopředsedovi, řediteli Státního okresního archivu v Semilech PhDr. Ivo Navrátilovi. Slavnostní laudatio připravil a přednesl Bc. Pavel Jakubec.

Po tomto slavnostním okamžiku následovalo oznámení o přijetí nových členů Společnosti, jimiž se staly kolegyně a kolega Věra Jarolímková z Turnova, Bohu-

mil Jiroušek z Radošovic, Hana Kábová z Pelhřimova, Dagmar Kutílková ze Staré Boleslavi a Oldřiška Tomíčková z Hořic. Přítomní uctili i památku zemřelých, jedné z prvních členek Společnosti dr. Elfrídy Svobodové z Mnichova Hradiště a manželky našeho čestného člena dr. Jarmily Hanzalové z Prahy.

V diskusi se hovořilo hlavně o plánech na další činnost. V tomto roce se soustředíme na přípravu a uskutečnění mezinárodní konference o jičínském rodáku a světově proslulém spisovateli Karlu Krausovi v Jičíně a na vydání sborníku z této konference, v roce 2005 by měla následovat konference věnovaná spisovatelům–ruralistům z Českého ráje. Nechybí ani plány na další přednášky, na zájezd, publikační činnost atd. Se svými záměry seznámili přítomné i ředitelé či zástupci muzeí našeho regionu Jaromír Gottlieb z Jičína, Luděk Beneš z Mladé Boleslavi a Robert R. Novotný z Turnova, jednání pozdravil i bývalý starosta Turnova JUDr. Václav Šolc a zástupce Spolku turnovských rodáků prof. Sehnoutka.

Na závěr byla zvolena revizní komise a přijato usnesení. Více než 40 účastníků valné hromady se rozcházelo spokojeně s vědomím užitečně prožitého dopoledne.

Karol Bílek

Laudatio PhDr. Ivo Navrátilovi

Když jsem byl bezmála před čtvrt rokem požádán o slavnostní řeč na uvedení oslavencových padesátin, nemohl jsem tak dlouho nalézt vhodná slova, až jsem použil krátkou pasáž v jeho takřka rodném hantecu. Nebylo to tím, že by můj šéf, kolega a přítel neměl dostatek ctnostných vlastností, které by stály za zmínku, právě naopak. Vždycky se lépe haní, než chválí. Před měsícem jsem byl před podobný úkol postaven opět. Slavné obecenstvo i oceněný sám jistě odpustí, když se zřeknu některých detailů i podrobností. Ačkoli v povědomí nosím jméno Ivo Navrátila léta, patřím v tomto sálu k služebně nejmladším, kteří se připojili k řadě jeho přátel, spolupracovníků a kolegů.

Když na konci sedmdesátých let minulého století přichází z rušného Brna do ospalého hornatého kraje, kde možná ještě tehdy dávaly lišky svou pověstnou dobrou noc, nikdo, a snad ani on sám netuší, že v průběhu několika následujících let vyplní tolik okatou mezeru, která tu zoufale zeje na poli historického bádání. Musel to být odvážný krok pro člověka zvyklého na světla velkoměsta, ale také na šero archivních badatelen, zanechat rodiče, přátele a svůj skautský oddíl čtyři hodiny jízdy rychlíkem daleko a zapustit nové kořeny v přízemní atmosféře maloměsta, na jehož nebi tehdy hvězdy zářily mnohem červeněji, než by se dalo očekávat. Ano, u člověka s vyhraněným smyslem pro spravedlnost, kolegiální a čestné jednání lze hovořit o odvaze.

Nebyl to zase takový skok do neznáma, vždyť už z předchozích let, strávených po praxích, přilnul mladý archivář se svou nastávající manželkou Majkou

k severním Čechám. Dodnes vzpomíná na týdny strávené pod ochrannými křídly manželů Vojtíškových v České Lípě, kde mu do archivního vínku vložili nejednu životní zkušenost, a na romantické večery pod kamennou pyramidou Ronova na zámku ve Stvolínkách. Snad mi ani nepřisluší hodnotit tato průkopnická léta, sám jsem tehdy před otcovským objektivem pózoval na pohovce z umělého vlákna do rodinného alba, ale úsměvná nostalgie, s jakou Ivo na ta léta vzpomíná, mi dává tušit, že se tu usadil rád.

Celá osmdesátá léta a polovina následující dekády 20. století se nesou ve znamení působení v okresním archivu v Bystré nad Jizerou. Dnes chátrající tovární objekt bez světlé budoucnosti, tehdy denní chléb s každodenním běháním za most pro bandasky s obědem, při vědecké a pracovní činnosti značně limitované prostorem. I tato místa ukula ze semilského archiváře regionálního historika nadregionálního významu. Vždyť z jeho podnětu vychází roku 1988 první svazek sborníku *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, který si za 16 let své existence vybudoval mezi odbornou, ale i laickou veřejností renomé, za něž se nemusí stydět. Za redakce Ivo Navrátila spatřilo světlo světa 15 svazků o celkovém obsahu 3553 stránek a šestnáctý svazek je v tisku. K tomu musíme připočíst 8 supplement převážně z vědeckých konferencí Pekařovy společnosti, jejichž otcem ve většině případů byl. Rozebírat širokou škálu Ivoovy publikační činnosti by nemělo význam, vždyť, jak sám říká, svou bibliografii asi již nikdy nedá dohromady.

Nejsou to jenom zdařilá čísla historického sborníku, vědecké konference a stovky drobných článků, které jméno Ivo Navrátil navždy vtiskly do našeho povědomí. Nesmíme zapomínat na jeho působení mezi mládeží. Za těch čtrnáct let, co se opět může svobodně věnovat svému zamilovanému skautingu, prošly jeho oddíly dvě generace chlapců a dívek. Měl jsem tu čest strávit den v táboře na tradičním plácku na okraji lesa se siluetou žumberského hradu nadosah, a ten jediný den postačil, abych věděl, že těch mnoho desítek skautíků a skautů vzpomíná na Bobra jako na člověka, kterému se mohou svěřit, který pomůže, poradí a vždy spravedlivě rozhodne. Tam u Žumberka nikdo nepozná, co je nuda, osamocení nebo ponížení. Na tenhle tábor se nejezdí za trest.

Devadesátá léta stojí ve znamení zbudování nové archivní budovy na břehu Jizery v Semilech. Sen a zároveň noční můra každého archiváře – vybudovat nový důstojný stánek pro své písemnosti. Když jej na podzim 1995 slavnostně otevírá, musí to být pocit, který si člověk uchová po celý život. Moderní budova vystavěná podle náročných kritérií obstála za osm let svého provozu v mnoha zkouškách, ať to byl již zlomyslný zákaz úspěšné výstavní činnosti na léta 2000-2002 anebo strach o její existenci a využití při rušení okresního úřadu. Vše se podařilo právě za přispění svého šéfa úspěšně překonat.

Pekařova společnost Českého ráje i já za okresní archiv děkujeme svému místopředsedovi, řediteli, kolegovi a příteli za obětavou, a prosím, nevnímejte to slovo jako klišé, neboť v mnohém o oběť skutečně jde, a s nevšedním úsilím a dou-

fám, že stále s nadšením konanou činností. Budiž tedy dnešní ocenění jedním z důkazů, že tohoto člověka si vážíme.

Pavel Jakubec

Valné shromáždění regionální pobočky Sdružení historiků ČR v Hradci Králové

V sobotu 3. dubna 2004 se na Ústavu historických věd Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové konalo valné shromáždění regionální pobočky Sdružení historiků ČR v Hradci Králové.

Před vlastním jednáním předseda pobočky doc. PhDr. Ondřej Felcman, CSc., proslovil velmi přínosnou a prameny důkladně podloženou přednášku *Erb dynastie Poděbradů a jeho proměny*, která - soudě podle diskuse - přítomné opravdu zaujala.

Valné shromáždění zahájil doc. Felcman, který předal další řízení místopředsedovi Mgr. Morávkovi. Zprávu o činnosti pobočky za volební období 2001–2004 přednesl jednatel a zapisovatel dr. Hladký. Následovala stručná zpráva o hospodaření pobočky za poslední rok v podání hospodáře dr. Grulichy. Zprávu o mnohotvárné a zajímavé činnosti studentského odboru, který má v současnosti 36 členů, podal jeho předseda kolega Havel. Činnost pobočky za tři roky stručně zhodnotil, na některé nedostatky poukázal a o dalších perspektivách (včetně možností organizační formy) promluvil doc. Felcman, dosavadní předseda výboru.

Hlavním bodem programu valného shromáždění byly volby do orgánů pobočky. Členská schůze zvolila 11 členů výboru pobočky a 3 členy do revizní komise. Novým předsedou byl zvolen Mgr. Jan Morávek, místopředsedou dr. Petr Grulich a hospodářem a jednatelem Tomáš Radoň.

Tomáš Radoň

Letní škola historiků v Hradci Králové

Ústav historických věd PdF UHK v Hradci Králové, Sdružení historiků ČR (Historický klub) – pobočka Hradec Králové, Studentský odbor Historického klubu pořádaly ve dnech 24.–25. srpna 2004 *XII. Letní školu historiků*. Byla určena pro učitele dějepisu, historiky, muzejníky, archiváře, vlastivědné pracovníky i všechny zájemce o historii. LŠH byla rovněž jednou z forem přípravy k budoucím atestacím. Místem konání byl Ústav historických věd PdF UHK v Hradci Králové. LŠH byla rozdělena do dvou dnů s následujícím programem:

Úterý 24. 8. 2004:

8.45– 9.15	Prezence
9.15– 9.25	Zahájení – Prof. PhDr. Vladimír Wolf
9.30–11.00	Doc. PhDr. Eva Broklová, Dr.Sc. (MSÚ AV ČR Praha): <i>Demokrat Edvard Beneš</i>
11.00–12.30	Mgr. Richard Vašek (MSÚ AV ČR Praha): <i>Edvard Beneš jako prezident. Nástin veřejné aktivity do roku 1938</i>
13.30–15.00	Mgr. Vít Smetana (ÚSD AV ČR Praha): <i>Edvard Beneš a Britové 1938–1948</i>
15.10–16.40	PhDr. Michal Pehr (MSÚ AV ČR Praha): <i>Edvard Beneš a třetí republika</i>

Středa 25. 8. 2004

8.30–10.00	PhDr. Vlastimil Havlík (Textilní muzeum TIBA, Česká Skalice), Mgr. Zita Zemanová (Třebechovické muzeum betlémů, Třebechovice p.O.), Pavla Knápková (Textilní muzeum TIBA, Česká Skalice), Helena Müllerová (Galerie výtvarného umění, Náchod), Mgr. Jaromír Gottlieb (Okresní muzeum a galerie, Jičín): <i>Interaktivní programy pro děti a mládež v muzejních zařízeních (muzeích a galeriích) Královéhradeckého kraje</i>
10.15–11.45	Doc. PhDr. František Musil, CSc. (ÚHV PdF UHK): <i>Vznik a vývoj královských věnných měst</i>
13.30–14.30	Doc. PhDr. František Nesejt, CSc. (ÚHV PdF UHK): <i>Východočeské baroko</i>
14.45–16.00	Mgr. Sylva Sklenářová (ÚHV PdF UHK): <i>Osudy Muzea Komenského v Naardenu.</i>

Tomáš Radoň

Morava v době baroka. Sborník příspěvků ze stejnojmenného cyklu přednášek. Ed. Tomáš Knoz. Brno, Moravské zemské muzeum 2004, 161 s. textu a bibliografické přílohy.

Sborník *Morava v době baroka* přináší aktuální pohled na stav poznání této historické epochy. Ačkoliv je tón příspěvků laděný populárně a je svou formou určen širšímu publiku, není tato skutečnost na zábranu dostatečné reflexi současného stupně poznání předkládaných fenoménů barokní společnosti na Moravě. Editor Tomáš Knoz na stránkách sborníku shromáždil bohaté spektrum přednesených i nepublikovaných příspěvků mapujících nejen současnou škálu bádání převážně moravské historiografie o moravském baroku, ale především tematicky umožňující nahlédnout za známý politicko-ekonomický rozměr obecného vnímání historie.

V úvodu sborníku, za vstupní slovo editora, je umístěna práce předního českého komeniologa a biografa J. A. Komenského Jana Kumpéry *Jan Amos Komenský, největší Moravan a Evropan 17. století*, mapující neúspěšné politické snahy Komenského od jeho odchodu do exilu až po zkázu Lešna v polovině 50. let 17. století. Následuje příspěvek Zdeňka Házy *Demografie Moravy 17. a 18. století*, jež konfrontuje zprávy dobových historiografů s řečí pramenů a pokouší se rekonstruovat hloubku zásahu třicetileté války do demografického obrazu země i následný vývoj. Slavomír Brodesser ve studii *Správa Moravy v době absolutismu* sleduje proměny správního systému ve světle diskursu mezi stále ambicióznější panovnickou dynastií a rostoucím sebevědomím zemské stavovské obce vedoucí k stále silnějšímu prosazování centrálních institucí (především moravského tribunálu) a vrcholící za reforem císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II., kdy dochází ke zrušení české dvorské kanceláře a ústupu zemských stavovských institucí na úkor institucí státních. Tomáš Knoz v článku *Moravská barokní šlechta* představuje moravského barokního kavalíra jako rovnocenného soupevníka jeho současníků a umožňuje nahlédnout do proměn moravské stavovské společnosti a dvorské kultury na Moravě v době pobělohorské (včetně proměn ambic a uplatňování jednotlivých šlechtických rodů v životě země). Aleš Filip v práci *V zámku a podzámčí: barokní urbanismus na Moravě* upozorňuje na trendy a nejvýznamnější osobnosti moravské barokní urbanistiky, především s důrazem na residenční (tzv. knížecí) města a jejich propojení s církevním a měšťanským sociálním prostředím. Na jeho studii navazuje Jiří Kroupa v článku *Světlo a stín v barokní architektuře*, kde se zamýšlí nad postupováním duchovních aspektů dobového myšlení a filozofií v architektuře a vizuálními kontrasty barokních staveb, obzvláště hry světla a stínu. V popisu inspirací dobového architektonického stylu pak přináší zamyšlení nad nejvýznamnějšími architekty moravského baroka (v čele s Janem Santinim). Silné uměnovědné ladění sborníku potvrzují i další příspěvky. Miloš Stehlík ve studii *Osobitost moravského barokního sochařství* přináší stav současného poznání jeho charakteru a specifika pro-

jevů, kořenů a původu inspirací, neopomíná představit ani jeho nejvýraznější osobnosti. Lubomír Slavíček v práci *Sbírky a sběratelé na Moravě v 17. a 18. století* odhaluje významný fenomén barokní společnosti, odkrývající kořeny rostoucího zájmu především šlechty o umění, ale i společenské a přírodní vědy, které v důsledku vedly ke vzniku učených společností v závěru 18. na počátku 19. století, a hovoří zde o nejvýznamnějších osobách tohoto snažení a jejich činnosti (především vzniku významných obrazáren). Sběratelskou zálibu pak nachází nejen u vyšší a nižší šlechty, ale i v osvícenějších měšťanských kruzích. Jiří Sehnal vymezuje *Hudební barok na Moravě*, charakterizuje a osvětluje tvůrčí prostředí moravské barokní hudby s jejími předními osobnostmi a nesporným centrem v arcibiskupské Kroměříži. Jana Oppeltová v článku *Život v moravských barokních kláštorech* demonstruje na premonstrátském klášteře Hradisko u Olomouce (jako na modelovém příkladě) strukturu, všední život a slavnosti v barokním klášteře jako významném fenoménu duchovního světa barokního člověka. Mapuje taky naši znalost a možnosti poznání barokní mentality. Bronislav Chocholáč pak sleduje *Moravský venkov v barokní době*, ukazuje proměny jeho života především v 17. století, dobové životní poměry a jejich kvalitu ve své proměnlivosti a různosti. V mnoha aspektech se pak snaží pojmenovat a osvětlit vžitě omyly a klišé o životě na venkově v 17. století, včetně stručné sondy do úhelných pohledů na tuto problematiku. V závěrečné studii *Protoindustriální období Moravy a Slezska* Jan Janák sleduje průnik merkantilismu do prostředí moravského hospodářství, vytváření nové podnikatelské vrstvy (především v textilním podnikání) s některými výraznými osobnostmi a jejich konfrontaci s již neproduktivním cechovním prostředím. Postupně sleduje postup industrializace země od pionýrského období, další prudký rozvoj moravského průmyslu až do zavádění strojní výroby na počátku 19. století. Velmi cenná je i editorem v závěru přičiněná tematicky členěná výběrová bibliografie k problematice moravského baroka.

Anotovaný sborník je více než úspěšným pokračováním řady tematicky uzavřených sborníků vydávaných Moravským zemským muzeem. Nepochybně se stane nejenom cennou součástí knihovničky zájemců o moravskou historii z řad široké veřejnosti, ale i vyhledávanou příručkou pro členy historické obce ČR umožňující syntetizující pohled na řadu aspektů života moravské barokní společnosti očima naší dnešní schopnosti proniknout stíny času a nahlédnout za kulisu povrchního obrazu „doby temna“, jak je baroko vesměs posud prezentováno.

Jiří Mitáček

Dalibor Prix, Kostel sv. Vavřince ve Štáblovicích. Opava 2003, 142 s.

Vesnička Štáblovice ležící několik kilometrů na jihozápad od Opavy rozhodně nepatří mezi ty lokality, jejichž osudy by více pronikly do obecného povědomí, a to dokonce ani na samotném Opavsku. Největší pozornost, která byla dosud věnována

jejím dějinám, souvisela s postavením Štáblovic jako jedné z moravských enkláv, bývalých lén olomouckého biskupství ležících za hranicemi historického Slezska. Přesto si nedávno vydaná publikace mapující osudy zdejšího farního kostela zaslouží více pozornosti, než je v záplavě místopisně orientované historiografie obvyklé.

Pramenně dobře podložená, chronologicky vystavěná práce zachycuje osudy Štáblovického kostela od jeho počátků, které leží zhruba ve čtrnáctém století, až po současnost. Dalibor Prix se nezaměřil na pouhý umělecko-historický popis stavby, ale pokusil se její obraz zasadit do širšího společenského kontextu, jenž odrážel jak poměry malého šlechtického panství, jehož majitelé sídlili na nedalekém zámku a kostel vnímali v rámci své sebereprezentace, tak proměny, které nastávaly od josefinských dob po dnešek. V svém textu klade autor hlavní důraz na analýzu podnětů, které předcházely jednotlivým stavebním fázím. Ke slovu se tak postupně dostává paternalisticky nabádavá výzva Kašpara Rotmberka z Ketře, který kostel proměnil v okázalé rodové pohřebiště a nad vstup věže v západním průčelí nechal upevnit desku připomínající jeho zásluhy o chrám i přesvědčení o provázející ho Boží přízni, i záměry dalších stavebníků až po úsilí kaplana Jaroschka z třicátých let 18. století, jenž pilně obepisoval příslušné úřady žádostmi o zásadní rekonstrukci již nevyhovující budovy. Podle zpráv příslušné komise bylo tehdy v celém církevním obvodu takřka čtrnáct set věřících, ale do kostela se jich vešlo jen něco přes tři stovky a to se ještě někteří museli prodírat úzkými dveřmi sakristie. Nutno dodat, že velkolepé záměry sledující vybudování prakticky zcela nového kostela, nakonec opět zhatil věčný nedostatek financí.

Řadu přestaveb dokumentují rovněž přiložené stavební plány a další obrazové přílohy, které jen znovu potvrzují konstatování, že tato rozsahem nevelká publikace by se mohla stát dobrým východiskem pro další srovnávací studium zdánlivě málo zajímavého okruhu venkovské církevní architektury.

Martin Čapský

Pavel Oliva osmdesátníkem

(23. 11. 1923, Praha)

V listopadu se náš významný badatel dějin a kultury antického starověku, profesor Pavel Oliva, dožil šťastných 80 let a s radostí konstatuji, že do dalších let vstoupil s obrovskou energií a bohatými vědeckými plány, což pro odborníky i milovníky antiky je velkým potěšením. Podotknu i to, že pouze některé státy se mohou pochlubit učencem s tak bohatou erudicí a sklizní, učencem, který díky své pílí a výzkumům přispěl jak k vývoji českého, tak i evropského, ba i světového poznání o antickém starověku.¹

Začal chodit do obecné školy 1. září 1929, od září 1934 do června 1940 studoval na žižkovském klasickém gymnáziu. Když nastaly roky okupace, byl pro svůj „neárijský“ původ vyřazen ze studia a v prosinci 1941 zařazen do transportu do Terezína. Pak přežil Osvětim-Auschwitz, Schwarzhede a tato anabáze skončila v květnu 1945, kdy se vrátil opět do vlasti. Po návratu do Prahy složil v polovině září maturitu. Nastoupil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze na obor klasická filologie a dějiny starověku. Zde byli jeho učiteli prof. A. Salač (řecká epigrafika, antická mytologie), prof. B. Ryba (filologie, stylistika, latinský humanismus), prof. K. Svoboda (antická literatura, předsokratovská filozofie, vztah antiky k české kultuře), prof. J. Dobiáš (dějiny starověku), prof. K. Wenig (řecké řečnictví), prof. J. Čadík (klasická archeologie) a doc. Z. K. Vysoký (antická literatura).

Po absolvování univerzity (1949) působil jako asistent a odborný asistent Vysoké školy politických a hospodářských věd a na FF UK (1949-1952), od roku 1952 pracoval v rámci ČSAV: v letech 1955-1969 jako zástupce ředitele Historického ústavu, poté jako vědecký pracovník Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská. Působení v rámci Akademie poskytlo P. Olivovi nejen možnost aktivně se podílet na vědecké práci, ale i zapojit se do mezinárodní spolupráce v bádání o antickém starověku. V srpnu-září 1955 se zúčastnil jednání 10. mezinárodního kongresu historických věd (CISH – *Conseil international des sciences historiques*) v Římě, navázal styky s francouzskou badatelkou historie antického Řecka Claude Mossé, s italským specialistou na dějiny Říma Gianfranco Tibilettim a také s Victorem Ehrenbergem, jedním z tehdejších předních historiků starověku, jenž byl před válkou deset let profesorem na německé univerzitě v Praze (na počátku roku 1939 našel útočiště před nacismem v Anglii).

¹ Svérázná bilance vědecké dráhy prof. P. Olivy je odzrcadlena v publikacích *Profesor PhDr. Pavel Oliva, DrSc.: Život, bibliografie (1997-2002) a korespondence*. Sestavil doc. Igor Lisový, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003; *Dialogy s profesorem Pavlem Olivou*. Editor Igor Lisový, Praha/Epocha 2003.

V období 1956-1964 P. Oliva zastával z pověření prezidia ČSAV funkci vědeckého tajemníka Čs. komise pro přípravu mezinárodního díla *Dějiny vědeckého a kulturního vývoje lidstva (Histoire du Développement Scientifique et Culturel de l'Humanité)* ve spolupráci s UNESCO. Byl předsedou vědeckého kolegia historie ČSAV (1962-1969). V roce 1961 byla P. Olivovi udělena hodnost doktora historických věd na základě obhajoby práce o dějinách Pannonie v době římské říše. Roku 1965 byl zvolen členem korespondentem ČSAV a roku 1968 jmenován řádným profesorem starověkých dějin. Přestože mezinárodní styky byly těžce postiženy invazí zemí Varšavského paktu do Československa v srpnu 1968, nepřestával udržovat kontakty se svými kolegy v zahraničí.

Ve své vědecké činnosti se prof. P. Oliva zabýval rozličnými otázkami archaického období řeckých dějin (raná tyrannis, Solón jako athénský zákonodárce, velká řecká kolonizace), sociálními problémy Sparty a rovněž historií helénismu. Věnoval také pozornost povstáním otroků na sklonku římské republiky, historii římské provincie Pannonie a markomanským válkám. Jeho knihy a studie jsou publikovány v různých světových jazycích. Několik statí bylo otištěno v prestižní sérii *Wege der Forschung* (Darmstadt).

Již v Historickém ústavu připravil P. Oliva do tisku rozšířenou a doplněnou verzi své disertační práce o rané řecké tyrannidě – *Raná řecká tyrannis. Studie k otázce vzniku státu* (Praha 1954). Zaměřil se v ní na otázky vzniku a charakteru vývoje tyrannidy, kterou považuje za významný článek na cestě ke vzniku ekonomicky rozvinutých městských států v Řecku (její absenci ve Spartě a na Krétě vysvětluje jejich ekonomickou zaostalostí). Důležitá je zde snaha P. Olivy postihnout specifické zvláštnosti tyrannidy, nejenom na korintské šíji (s. 175-267) a v Athénách (s. 268-369), nýbrž také v Malé Asii a na egejských ostrovech (s. 99-174).

Poté, co P. Oliva odevzdal roku 1953 do tisku monografii o rané řecké tyrannidě, přistoupil ke studiu jiného problému, jenž se stal náplní další monografie, *Pannonie a počátky krize římského impéria* (Praha 1959). Sociální a hospodářský vývoj Pannonie sleduje P. Oliva na pozadí principátu, tj. v době, kdy se stala součástí římské říše (s. 89-193). Zejména v prvním století se projevuje v Pannonii bezprostřední italský vliv, kdežto v pozdější době sem pronikají vlivy západních provincií a vlivy provincií východních. S celkovým vývojem Pannonie byl v té době nepochybně spjat i rozvoj měst. Podle toho, jak se posunula dislokace římských legií na podunajský *limes*, stoupá značně význam pohraničních měst, která vznikla v sousedství táborů. Autor monografie se zabýval též interpretací markomanských válek a jejich významu pro vývoj Pannonie, Podunají a římské říše (s. 194-239). Právem nazval tyto války mezníkem ve vztazích mezi Římem a provinciálním podunajským světem. Je to počátek vpádů „barbarů“ na území impéria. Jejich nápor prokázal slabost římského státu, jenž musel zmobilizovat všechny síly a uchýlit se k celé řadě mi-

mořárných opatření, aby odrazil tyto „barbary“, kteří již pronikli až do severní Itálie.²

P. Oliva se podstatně podílel na získání prestiže české vědy o antice na mezinárodní úrovni. K tomu přispělo značnou měrou vytvoření Výboru pro podporu klasických studií v socialistických zemích, jenž byl založen z podnětu G. Thomsona a za předsednictví Antonína Salače, vedoucího Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV (Liblice, duben 1957). V roce 1960 vyšel pod redakcí Antonína Salače sborník vědeckých studií nazvaný Eirene. Jeho koncepci do značné míry určovala česká výkonná redakce, včetně P. Olivy. Česká redakce se také stala jádrem pracovní skupiny připravující devátou konferenci Eirene, která se pod názvem *Antiquitas Graeco-Romana ac tempora nostra* konala v dubnu 1966 v Brně. Výbor Eirene uspořádal za 32 let svého trvání 19 vědeckých konferencí v jednotlivých členských zemích.

V polovině roku 1970 odešel P. Oliva společně s Janem Burianem do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, kde se pod vedením Ladislava Varcla a později Jana Jandy udržovalo tvůrčí prostředí, na které jen málo doléhaly neblahé důsledky tzv. normalizace, Oliva nesměl oficiálně školit aspiranty, avšak podílel se nadále na výchově vědeckého dorostu jako tzv. školitel-konzultant. V letech 1973-1978 společně s Janem Burianem externě přednášel dějiny starověku na Pedagogické fakultě UK. Byl zvolen místopředsedou Jednoty klasických filologů, v jejímž čele stál profesor Karel Janáček. P. Oliva se také zúčastnil práce redakční rady překladů antických autorů *Antické knihovny*, jejíž vznik inicioval Rudolf Mertlík a hlavní zásluhu o její další rozvoj měl Radislav Hošek. Tato ediční řada byla jedním z výdobytků Pražského jara. Musím konstatovat, že dnes se podobnou sérií nemůže pochlubit příliš evropských států.

Přestože mezinárodní spolupráce byla narušena, snažil se P. Oliva udržovat styky se zahraničními badateli v rámci Mezinárodní akademické unie (UAI – *Union académique internationale*). Stal se po J. Průškovi delegátem ČSAV v této instituci. Ujal se jednoho z jejích úkolů – *Tabula imperii Romani* (TIR). Ve spolupráci s J. Burianem ustavil československou komisi pro přípravu publikace zahrnující kromě našeho území i části sousedních států. Připomenu, že u nás spolupracovali na tomto úkolu kromě P. Olivy a J. Buriana další čeští a slovenští badatelé (Jaroslav Tejral, Zdeňka Nemeškalová, Radislav Hošek, Títus Kolník a Eva Kolníková) a na základě této spolupráce vznikla kniha *Tabula imperii Romani. Castra Regina - Vindobona – Carnuntum* (Academia 1986), jež byla velmi kladně hodnocena na zasedání UAI. Zvláště bylo oceněno zachycení římských importů na území tzv. barbarika. Uznáním výsledků této práce bylo jmenování prof. Pavla Olivy dopisujícím členem Ra-

² Je nutné zdůraznit, že publikace P. Olivy měla tak velký ohlas, že autor připravil i její variantu v angličtině pod názvem *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire* (1962). Později se k historii středního Podunají v době římského císařství vrátil v souvislosti s přípravou svazku týkajícího se našeho území v ediční řadě *Tabula imperii Romani*.

kouského archeologického ústavu. P. Oliva je také členem Německého archeologického ústavu, předsedou Jednoty klasických filologů a jejím stálým zástupcem ve *Fédération internationale des associations d'études classiques*, byl členem byra (1972-1975) a místopředsedou (1988-1991) v *Union académique internationale* a členem redakčních rad odborných časopisů *Eirene* a *Klio*.

Již při zpracování tématu o tyrannidě v Athénách zaujal P. Olivu i další důležitý problém, otázka vzniku a formování státu v Athénách, především činnost Peisistratova předchůdce, zákonodárce a básníka Solóna. Tak vznikly monografie *Solón* (Praha 1971) a publikace *Zrození řecké civilizace* (Praha 1976; přepracované anglické vydání Londýn 1981, Edmonton 1985; italské vydání Milano 1983). Byla publikována i německá verze monografie *Solon - Legende und Wirklichkeit*. Xenia 20, Konstanz 1988.

Mezi badateli, kteří přispěli k výzkumu egejské civilizace, jsou v české historiografii na čelném místě A. Bartoněk a J. Bouzek. Touto problematikou se zabývali také J. Hejnic a P. Oliva. Právě on, jeden z prvních, zdůrazňoval důležitost vlivu vyspělých civilizací Egypta a Přední Asie na rozvoj krétské kultury. V období neolitu docházelo k migracím z Malé Asie do jihovýchodní Evropy a tyto migrace přinášejí do uvedeného regionu nové poznatky. V mykénském Řecku je patrný vliv Kréty, rozvíjejí se vztahy s Egyptem. V období rozkvětu se mykénská kultura rozšířila na ostrovy Egejského moře a na maloasijské pobřeží. Tehdy se přenáší centrum hegemonie z Kréty na Peloponnésos. Dosahují vysoké úrovně řemesla (výrobky z bronzů a zlata, v poslední fázi se objevuje železo) a stavební technika.

Otázka formování spartského městského státu byla dlouhou dobu v české vědě o antickém starověku zkoumána jen sporadicky. Monografie P. Olivy *Sparta a její sociální problémy* (Praha 1971) nejen že zaplnila tuto mezeru, ale i nově osvětlila některé otázky dějin archaiské a helénistické Sparty (angl. verze: Praha/Amsterdam 1971; španělské vydání Madrid 1983). Monografie se snaží ve třech základních kapitolách podat jakýsi univerzální obraz spartského státu od doby proniknutí Dóřů na Peloponnésos až do působení Sparty v achajském spolku. Tato vynikající práce nám přibližuje mezi jinými otázky o rané spartské společnosti a rodině, o pozemkovém vlastnictví, sociálním postavení heilótů a perioiků, o messénských válkách a jejich důsledcích, o eforátu jako politické instituci. Dosti detailně analyzuje P. Oliva otázky historického vývoje Sparty v klasické době (povstání heilótů v šedesátých letech 5. stol., tzv. Epitadeova reforma a spiknutí Kinadónovo, ztráta Messénie a její důsledky), pak věnuje mimořádnou pozornost vnitřnímu a vnějšímu vývoji spartského městského státu v době helénistické.

Roku 1984 P. Oliva publikoval spolu s J. Burianem vynikající příručku *Civilizace starověkého Středomoří*, která se stala kvintesencí bádání a popularizací poznatků o dějinách a kultuře nejen evropského starověku. Do jejího rámce jsou např. zahrnuty kapitoly o prehistorii Přední Asie a východního Středomoří od sklonku 4. tisíciletí, o počátcích mezopotamské civilizace, akkadské říši, starobabylonském a středobabylonském dějinném vývoji, o Asýrii a v neposlední řadě o egyptské civi-

zaci. Dominují zde však kapitoly o dějinách a kultuře starověkého Řecka a Říma, přičemž i zde se autoři snažili podat tento přehled v těsném spojení s civilizačním vývojem Předního východu.

O helénismu v české vědě o antickém starověku chyběla dlouhá léta dobrá syntetická práce. Ani vědecká konference konaná v Liblicích v říjnu roku 1972 nepřinesla viditelný pokrok v této oblasti (viz *Soziale Probleme im Hellenismus und im römischen Reich*, Praha 1973). Prvním podstatným přínosem do české historiografie o helénismu byla Olivova monografie o Spartě. Zabýval se její historií v době zápasu diadochů s epigony, jejím vnitřním vývojem v polovině 3. stol. př. Kr., reformami Ágidovými a Kleomenovými, tyrannidou Nabidovou a úlohou Sparty v politice achajského spolku. Mnohostranná analýza pramenů a obšírná znalost literatury mu umožnily podat přesvědčivý obraz o spartské expanzi na Peloponnésu a o její konečné porážce.

Dalším bádáním o helénismu byla kniha P. Olivy *Řecko mezi Makedonií a Římem* (Praha 1995). V této vynikající publikaci autor probírá otázky rozmachu řeckého světa v době archaické, podstatu athénské *polis* a její *arché*, vliv Sparty na mezinárodní politiku Řecka a uzavření Antalkidova („královského“) míru roku 387 př. Kr., sociální proměny v Řecku v době krize městských států, panhellénské a hegemonické tendence v jejich politice. Další kapitoly seznamují čtenáře s nástupem Makedonie, s diadochy a epigony, se vzestupem Aitólie a s Chremónidovou válkou, s achajským spolkem a reformním hnutím ve Spartě. Značnou pozornost věnuje autor knihy římské expanzi na území Řecka a nastolení římského míru na Balkánském poloostrově.

Přínosem Pavla Olivy do české vědy o antickém starověku se stala jeho trilogie *Zrození evropské civilizace* (Praha, Scientia 1995; Praha, Arista/Epocha 2003), *Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka* (Praha, Arista 2000) a *Svět helénismu* (Praha, Arista/Epocha 2001), vysoce oceněná jak u nás, tak i v zahraničí. Kniha *Zrození evropské civilizace*, jež je novým a pozměněným vydáním publikace *Zrození řecké civilizace* (Praha 1976), se věnuje řeckému neolitu a době bronzové, poté tzv. „temnému věku“, jsou zde detailně analyzovány otázky řecké kolonizace a sociálních přeměn na území pevninského Řecka. Zvláštní pozornost autor věnuje problému formování státu ve Spartě a v Athénách a kulturnímu vývoji raného Řecka.

Kolébka demokracie se zabývá problémy vzniku a růstu athénské námořní říše (boje Řeků s perskou říší, Sicílie a Velké Řecko, délský námořní spolek – athénská *arché*), peloponnéskou válkou a hegemonií Sparty, thébskou hegemonií a mocenským rozmachem Syrákús, pak expanzí makedonské monarchie a jejím vztahem k řeckým městským státům. Závěrem autor přibližuje čtenářům rozvoj kultury klasického Řecka.

Třetí část trilogie, *Svět helénismu*, se zabývá vznikem a pádem říše Alexandra Velikého, bojem diadochů, vývojem Přední Asie a ptolemaiovského Egypta a makedonsko-řeckými vztahy. Pozdní helénismus byl nahrazen nadvládou římské říše. Zvláštní pozornost věnuje autor i helénistické kultuře.

Na závěr bych chtěl připomenout ještě jednou důležitou rovinu činnosti P. Olivy, jeho obětavou pomoc coby konzultanta a recenzenta při přípravě nejrůznějších skript a příruček z dějin a kultury starověku, také jeho redakční činnost a překládání antických autorů. Podílel se podstatně nejen na přípravě prvního dílu univerzitní čítanky *Antika v dokumentech* (Praha 1959), ale také na vydání svazku *Antické knihovny Nejstarší řecká lyrika* (Praha 1981). V nedávné době se objevil na pultech knihkupectví jeho překlad Démostenových řečí (Praha 2002), vydaný ve stejné knižnici. Zde se P. Oliva projevil i jako znalec Démostenova díla.

Nelze také přejít opomenutím didakticky zaměřenou publikační činnost prof. P. Olivy, jejímž svědectvím jsou dvě vydání učební příručky *Dějiny starověkého světa* (Praha 1992, 1994) a spolupráce při zpracování historie Řecka (Praha 1998, 2002). Dodejme k tomu i tu obětavost, s kterou se profesor věnuje jako konzultant nebo recenzent příruček z dějin a kultury antického starověku od jiných autorů. Jeho spolupráce při přípravě periodických sborníků *Menerva* a *Relationes Budvicenses* si zaslouží obdiv a poděkování.

Igor Lisový

75. narozeniny Jana Buriana

(19. 3. 1929, Hlohovec)

V letošním roce oslavil profesor dějin a kultury antického starověku Jan Burian své sedmdesáté páté narozeniny.¹ Toto datum nám poskytuje možnost krátkého pohledu do minulosti a stejně tak i do budoucnosti tohoto významného badatele a pedagoga, který celý svůj život věnoval studiu vzdálené, ale dodnes okouzující civilizace starověku.

Prof. PhDr. Jan Burian, CSc. se narodil rodičům pocházejícím z Čech (otec byl na Slovensku zaměstnán jako státní úředník od roku 1920, matka byla ženou v domácnosti). Svě nejstarší „datovatelné“ vzpomínky prožíval v královském městě Modre na jihovýchodním svahu Malých Karpat. Bylo to místo, kde prožíval poslední léta svého života L. Štúr, město vinné révy a pověstné malované modranské keramiky. Na podzim 1935 začal docházet do obecné školy a v únoru 1939 se Burianova rodina rozhodla k návratu do Čech, do Písku. Otec zde začal pracovat na okresním úřadě, syn chodil do reálného gymnázia (v letech 1940-1948). Z vlastní iniciativy složil v září 1948 dodatečnou maturitu ze starořečtiny a přihlásil se na FF UK, kde v letech 1948-1952 studoval latinu a francouzštinu. Zde byli jeho učitelé

¹ Jeho bibliografie je publikovaná vydavatelstvím Jihočeské univerzity. Viz *Jan Burian, univ. profesor, PhDr., CSc. Bibliografie*. Sestavil Igor Lisový. České Budějovice 1999. Zahrnuje bibliografii za léta 1953-1998. V příloze jsou publikovány životopisné eseje: *Professor Jan Burian und die tschechische Historiographie der Antike*. Профессор Ян Буриан - исследователь античной истории. Il professore Jan Burian e la storia romana (s. 59-65). Pokračování bibliografie viz *Relationes Budvicenses* 4-5, 2003-2004, s. 7-11.

profesoři A. Salač, K. Svoboda, B. Ryba, J. Dobiáš, J. Kopal a Vl. Buben a docenti Z. K. Vysoký, J. O. Fischer a L. Varcl.

Již v době studia na FF v Praze se vědecké zájmy J. Buriana orientovaly na problematiku starověkých dějin, z níž čerpala jeho diplomová a disertační práce (ta se stala v upravené variantě jeho první publikovanou monografií). Promoce na doktora filosofie (PhDr.) na podzim 1952 byla logickým závěrem jeho předchozích studií klasické filologie, starověkých dějin a filozofie. Jeho první monografie má název *Evropské rudné doly za římského císařství, jejich správa a pracovníci v nich* (AUC 1, 1954, 94 s.). Šlo o první svazek poválečné řady obnovených pražských, tehdy celouniverzitních publikací. Autor se snažil v této práci nastínit zvláštnosti podmínek vývoje výrobního systému za císařství a prozkoumat příčiny jeho krize. Podrobněji se zabývá římskými doly v Hispánii, Gallii, Británii, Noriku, Pannonii a Dákii a jejich správou v době principátu a upozorňuje na charakter pracovních sil a pracovních podmínek v nich. Závěrem věnuje pozornost charakteristice římských dolů za dominátu, přičemž právem vychází z předpokladu, že vývoj otrokářského řádu v římské říši byl složitý a probíhal v jednotlivých oblastech, které Římané podrobili své nadvládě, různě, ale ekonomický základ celé říše byl stejný.

Po krátké době učitelství na střední škole v Habartově v sokolovském okrese nastoupil J. Burian v březnu 1953 na FF UK jako asistent při Katedře věd o antickém starověku; roku 1956 se stal odborným asistentem a roku 1960 získal vědeckou hodnost kandidáta historických věd (CSc.). Roku 1967 se habilitoval a 1969 byl jmenován docentem starověkých dějin. V letech 1964-1970 byl vědeckým pracovníkem Historického ústavu ČSAV v Praze, pak přešel do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV (1970-1991), kde se jako vedoucí oddělení antiky a po několik let i jako zástupce ředitele zabýval různou vědeckou a organizační činností; usiloval zejména o rozvoj vztahů mezi vysokoškolskými pracovišti a zahraničními institucemi, např. s Německou akademií věd v Berlíně a Německým archeologickým ústavem, především s jeho odbornými komisemi v Mnichově a Frankfurtu/M. V letech 1983-1996 byl prof. J. Burian editorem (hlavním redaktorem) *Zpráv JKF* a několik let byl členem výkonné redakční rady sborníku *Eirene*. Podílel se i na přípravě dvou významných mezinárodních vědeckých projektů *Tabula Imperii Romani* (M 33 Praha) a *Prosopographia Imperii Romani* (PIR).²

V roce 1957 a 1958 spolu s dr. J. Pečírkou navštívil tehdejší NDR s cílem navázat pracovní kontakty, kde se seznámil s pracovníky Ústavu věd o řeckém a římském starověku Německé AV vedeného profesorem J. Irmischerem. Zvlášť užitečná byla tvůrčí diskuze s členy pracovní skupiny vedené prof. dr. K. Schubringem zaměřené na přípravu edice *Corpus Inscriptionum Latinarum* (dr. H. Krummrey) a

² *Prosopographia Imperii Romani saec. I., II., III. Pars IV, fasc. 3 (I), Berolini 1967; Pars V, fasc. 1 (L), Berolini 1970; Pars V, fasc. 2 (M), Berolini 1983; Pars V, fasc. 3 (N), Berolini 1987; Pars VI (Q), Berolini 1998.*

PIR (dr. L. Petersenová, dr. Kl. Wachtel, dr. Kl.-P. Johne). Kontakt s těmito pracovními skupinami měl pro J. Buriana mimořádný význam. V druhé polovině padesátých let minulého století připravoval kandidátskou disertaci, věnovanou dějinám místního (původního) obyvatelstva severní Afriky v době principátu, a v Berlíně tehdy byl k tomuto tématu k dispozici prakticky úplný soubor pramenů i literatury. Díky tomu mohl svou práci roku 1959 dokončit a v roce 1960 úspěšně obhájit.

Jak se ukázalo, jeho práci a její postup sledoval se zájmem i prof. K. Schubring, s nímž se v roce 1959 opětovně setkal na konferenci komitétu Eirene v rumunské Konstanze. Právě tam mu K. Schubring nabídl, zda by se chtěl stát spolupracovníkem skupiny PIR a podílet se aktivně na její práci. Šlo o prestižní nabídku, neboť PIR představovala a představuje mezinárodně uznávanou a citovanou publikaci špičkové vědecké úrovně. Jde o systematický abecední soupis příslušníků senátorské a jezdecké úřednické elity v době principátu, shrnující jejich hlavní životopisná data a prvořadě průběh jejich úřední dráhy (*cursus honorum*). Do tohoto seznamu jsou samozřejmě zahrnuti i císaři a představitelé kulturního života, i když nestáli přímo v senátních nebo císařských službách. Toto latinsky psané dílo vyšlo v 1. vydání v letech 1897-1899 péčí německých badatelů H. Des-saua a E. Klebse. Roku 1933 započal profesor Německé Karlovy univerzity v Praze A. Stein a vídeňský E. Groag s publikací nového vydání PIR, které je ve srovnání s vydáním prvním pochopitelně mnohem rozsáhlejší a při využití nových pramenů daleko přesnější a detailnější. Po druhé světové válce a po smrti obou jmenovaných badatelů přešla další práce na přípravě 2. vydání PIR na Německou AV v Berlíně.

V řadě úspěšných monografií, vycházejících vstříc zájmu českých čtenářů o antiku, zaujal čestné místo přehled současných výzkumů etruské civilizace (*Záhadní Etruskové*, Praha 1966, spolu s B. Mouchovou), který vyšel ještě ve 2. vydání (1974) a měl ohlas i v zahraničí (překlady: ruský 1970, estonský a rumunský 1973).

Již v roce 1963 publikoval J. Burian v edici *Portréty* monografii o římském politikovi a diktátorovi Juliu Caesarovi (*G. J. Caesar*, Praha 1963) a čtyři roky poté knihu o kartáginském vojevůdci Hannibalovi (*Hannibal*, Praha 1967). Otázka boje Říma s Kartágem o hegemonii v západním Středomoří byla a zůstává dodnes jednou z nejvíce diskutovaných v moderní literatuře. Předmětem zvýšené pozornosti zůstávají římsí a kartáginští vojevůdci. J. Burian si vybral za předmět pozornosti své studie osobu Hannibala (247-183 př. Kr.). Autor právem zdůrazňuje, že celý Hannibalův život je výrazně poznamenán hlubokým rysem hrdinství a tragiky a že všechny jeho nečekané počáteční úspěchy byly v povědomí Římanů do značné míry zastíněny jeho příchodem k samotnému Římu (*Hannibal ad portas!*).

V publikaci věnované římskému politikovi, vojevůdci a spisovateli, C. Juliu Caesarovi prof. Burian řadí hrdinu své knihy mezi „věčné“ osobnosti, které antika lidstvu dala, i zde se snaží propracovat portrét muže z protichůdných hodnocení jeho doby. Právem zdůrazňuje, že poměr současníků k němu byl určen jejich politickým smýšlením: ti, kteří se snažili o záchranu republiky, spatřovali v jeho osobě člověka s řadou negativních rysů, jenž se zrodil jen proto, aby tuto republiku zničil

a s ní potlačil i její svobodu. Naopak ti, kteří byli Caesarovými přívrženci, jeho změny ústavní reformy sledovali s nadšením a viděli v nich cestu vedoucí k obrodě římské společnosti a k posílení říše. Jednu z příčin Caesarových úspěchů shledává J. Burian v tom, že přihlížel ke smýšlení i potřebám širších vrstev římského obyvatelstva a do jisté míry i provinciálních příslušníků říše, což mu pomáhalo dosáhnout větších úspěchů a širší obliby, než mohli získat jeho protivníci.

Další vědecká práce J. Buriana byla a je orientovaná na sociologické a kulturně historické problémy rozvoje antické civilizace. Jeho vědecký zájem byl ovlivňován osobními kontakty s vynikajícími historiky starověku, se kterými se seznámil zvláště jako stipendista Nadace Alexandra von Humboldta v letech 1968 a 1969, a to s prof. dr. J. Vogtem (Tübingen), prezidentem Akademie v Mohuči, prof. dr. Dr. h. c. J. Straubem (Bonn), s profesory H. Braunertem (Kiel), S. Laufferem (Mnichov) a v neposlední řadě F. Altheimem (Západní Berlín, Münster). Díky vědeckým cestám do zahraničí se Burian mohl seznámit i s hlavními oblastmi, kde vznikla a rozvíjela se antická civilizace. Kromě Itálie a Řecka navštívil četná místa v Porýní a v Podunají, Egypt, Alžírsko, Španělsko a také Arménii. Zúčastnil se aktivně mnoha vědeckých konferencí u nás a v zahraničí a přednášel na různých univerzitách a v akademických institucích (např. v Římě, Padově, Pise, Berlíně, Lipsku, Halle/S., Rostocku, Bonnu, Hamburku, Mnichově a Stuttgartu). Za svého studia v Německu mohl J. Burian zásadním způsobem prohloubit i své bádání o domorodém obyvatelstvu severní Afriky v době od punských válek až do pozdního císařství.

Kniha, která přinesla J. Burianovi zasloužené uznání jak u kolegů, tak i u širokého kruhu milovníků antiky, je *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta* (Praha 1970). Autor v ní sleduje otázky sociálního, politického, hospodářského a kulturního vývoje Říma se zřetelem k výsledkům dosavadního výzkumu antiky a na základě hluboké znalosti antických pramenů. Poskytuje živý výklad dějin římské civilizace od samých počátků a věnuje zvýšenou pozornost problému formování a rozkvětu římského městského státu (*civitas*). Výklad o Římu na sklonku republiky se soustřeďuje na otázky krize městského státu, charakteristiky města Říma, rozdělení obyvatelstva, hospodářských poměrů, práva, vojenství, náboženství, soukromého a kulturního života. Ve své knize J. Burian dále nastiňuje vývoj Říma v císařské době až do jeho ústupu ze slávy. Tuto napínavou interpretaci doplňují cenné přílohy, např. o hranicích říše, o tom, jak Římané měřili čas, a také výběr z literatury. Svým obsahem se Burianova kniha o Římu stává jakousi encyklopedickou pomůckou a slouží jako vynikající zdroj poznání nejrůznějších stránek římského života pro studenty a širší okruh zájemců.

Burianová příručka *Cesty starověkých civilizací* (Praha 1973) upoutala čtenáře svým obsahem, způsobem výkladu materiálu, a také svěžestí stavěných a řešených problémů. Skládá se z pěti základních kapitol: 1) Úsvit dějin (4.-3. tis. př. Kr.); 2) Svět v pohybu (2. tis. př. Kr.) – o dějinách babylónské říše, Egypta, chetitské říše a egejského světa; 3) Boj o hegemonii: perská a makedonská utopie;

4) Jednota Středomoří: římská skutečnost (3.-1. stol. př. Kr.); 5) Římské císařství a tehdejší svět. Zdůraznil bych zde pouze její jednu, ale velice důležitou zvláštnost, totiž úvodní stať o metodách a problémech výzkumu raných civilizací (s. 7-15). Autor upozorňuje i na krajnosti, do nichž upadají dost často obdivovatelé starověku. Zdůrazňuje, že by nebylo nic mylnějšího, než hledět na starověk jako na idylickou dobu lidského vývoje pouze proto, že si idealizujeme některé stránky života předních starověkých států. Jiná iluze, která neméně často zatemňuje obecný pohled na starověké civilizace, je heroizace starověkého lidstva jako hlavního a jediného objevitele a tvůrce základních složek kulturního života.

Přehnaný obdiv k ranému období minulosti vyvolával nutně i opačnou reakci: jeho význam byl popírán. Chceme-li postihnout objektivně specifika starověké civilizace, musíme, podle názoru námi sledovaného badatele, brát v úvahu tři hlavní činitele, které ovlivňovaly její vznik, umožňovaly její rozvoj a zároveň jí v určitém bodu stanovily konečnou a nepřekročitelnou hranici. Je to příroda vytvářející geografický rámeček tehdejšího civilizačního vývoje, čas, jenž poskytuje důležité a často nedoceňované měřítko pro posouzení intenzity vývoje a jeho souběžnosti v různých či analogických rovinách v rozmanitých oblastech tehdejšího světa, a konečně sama společnost, která byla v dávných podmínkách vlastním tvůrcem té které civilizace. Tato hlediska J. Buriana dále rozvíjel a uplatňoval i v příručce napsané spolu s P. Olivou *Civilizace starověkého Středomoří* (Praha 1984).

Jednou z posledních rozsáhlých publikací J. Buriana je monografie *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace* (Praha 1994; 2. doplněné vydání 1997). Monografie vychází z koncepce, že dějiny římského impéria patří k těm epochám starověku, jimiž římská civilizace vrůstala do dějin celého tehdejšího světa, a ze skutečnosti, že vznik a rozmach světové římské říše je vyvrcholením antické historie a současně i souhrnem působení všech závažných politických, kulturně historických a ekonomických činitelů, jež mohl starý Řím předat státním útvarům, vznikajícím na sklonku antické epochy a na počátku středověku na evropské půdě. Kniha se skládá ze dvou částí: rané císařství – principát (s. 17-130), pozdní císařství – dominát (s. 131-198). Závěr monografie je věnován proměnám antického světa (s. 197-213). Z obsahu první části: Augustův principát a utváření císařské moci, armáda – opora císařství, praxe a ideologie světovlády, tajemný svět bohů, romanizace a její následky, nástup barbarského světa, krize impéria a její překonání. Druhá část pojednává o císařské moci a problémech jednoty říše, o hospodářském stavu a prvcích nového vývoje, o křesťanství a státní moci a o pádu římského impéria.

Nemůžeme si nevzpomenout na to, že prof. J. Burian je vzácným propagátorem antického písemnictví. Právě díky jeho překladům se čtenář může seznámit s dílem Hérodiana (*Řím po Marku Aureliovi. Sextus Aurelius Viktor, Kniha o císařích*. Praha 1975, spolu s B. Mouchovou), pozdními římskými řečníky (*Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Praha 1977, spolu s B.

Mouchovou), s nápisy z Pompejí (*Pompejané o sobě současníkům i dnešku. Výbor z pompejských nápisů*: ČA 1980/1981, 31-57), s autory sborníku *Scriptores historiae Augustae (Portréty světovládů*. Sv. 1-2. Od Hadriana po Alexandra Severa. Od Maximinů po Carina. Praha 1982, spolu s B. Mouchovou) a s dílem Appiána (*Zrod římského impéria – Římské dějiny I; Krize římské republiky – Římské dějiny II*. Praha 1986, 1989, spolu s B. Mouchovou).

Je třeba připomenout, že J. Burian je také autorem zajímavé knihy o Ovidiovi (*Publius Ovidius Naso*. Praha, Československý spisovatel 1975, 277 s.) a vydání českého překladu antických pramenů o pozdní římské říši a jejím zániku (*Zánik antiky*. Praha, SPN 1972, 117 s.). Základní složku poslední z uvedených publikací tvoří dvě roviny: úvodní stať o problémech a možnostech řešení otázky zániku antického světa³ a výběr překladů z antických dějepisných a právních textů týkajících se vnitřních těžkostí pozdního impéria, vztahů říše a barbarského světa, konfrontace křesťanství s pohanstvím a také charakteristiky stavu Itálie v době Theoderichově.

Od školního roku 1991/1992 do roku 1994/1995 J. Burian působil na FF Univerzity Komenského v Bratislavě, kde byl v září 1994 jmenován profesorem všeobecných dějin. Od školního roku 1995/1996 je pracovníkem Fakulty humanistiky Trnavské univerzity (Katedra klasických jazyků). Je spoluautorem encyklopedické příručky *Der neue Pauly* (Stuttgart) a členem redakční rady časopisu *Hieron* (Bratislava). Podílel se na přípravě gymnazijního časopisu *Menerva* (České Budějovice 1/1998, 4/2001; Praha 5-6/2002-2003) a také vědeckého sborníku *Relationes Budvicenses* (1-3, 2001-2002) jako recenzent a spolueditor.

V dnešní době se profesor J. Burian zabývá problematikou pozdně římské historiografie se zaměřením na vznik a rozvoj křesťanského dějepisectví a na formování křesťanské filozofie dějin v myšlenkové konfrontaci s pohanským světem. U příležitosti svých šedesátých narozenin (1989) byl prof. J. Burian vyznamenán prezidiem ČSAV stříbrnou plakétou F. Palackého a na pracovišti byl k jeho počtě vydán sborník s mezinárodní účastí *Speculum Antiquitatis Graeco-Romanae* (Praha 1991). Za zásluhy o rozvoj Trnavské univerzity byl dne 13. prosince 2002 u příležitosti desátého výročí obnovení její činnosti spolu s dalšími osobnostmi vyznamenán udělením pamětní medaile *Universitas Tyrnaviensis 1635 Trnava 1992*. Na začátku roku 2004 bylo k počtě prof. Jana Buriana vydáno Historickým ústavem JU speciální dvojčíslo časopisu *Relationes Budvicenses* (4-5, 2003-2004).

Cesta za antikou profesora Jana Buriana je dlouhá a pestrá. Minulostí se staly chladné zimy, jara, teplá a občas i bouřlivá léta. Budoucnost představuje krásný, lahodný podzim bohatý sklizní. Nastala doba, kdy je příležitost zamyslet se, co ještě je možné udělat pro sebe a co pro jiné; doba zdánlivého odpočinku, avšak dalšího velkého vzepětí pedagoga, vědce, přítele a strážce odkazu svých učitelů.

Igor Lisový

³ Viz její upravenou verzi: *Menerva* 4, 2001, s. 29-35 (část 1.); *Relationes Budvicenses* 3, 2002, s. 147-154 (část 2).

Rudolf Anděl – životní jubileum

(29. dubna 1924, Šumburk nad Desnou)

Na konci dubna roku 2004 slavil osmdesáté narozeniny severočeský historik doc. PhDr. Rudolf Anděl, CSc. Patří k osobnostem, které jsou se severními Čechami spjaty životním osudem i dílem.

V roce 1935 začal studovat na reálném gymnáziu v Liberci. Přerušení studia v roce 1938 se stalo první trpkou zkušeností a výrazným mezníkem v jeho životě. Po Mnichovské dohodě našel R. Anděl a jeho rodina útočiště v Turnově, kde mladý Rudolf dokončil středoškolské studium v roce 1943. Druhou trpkou zkušeností bylo totální nasazení v podobě nástupu do zbrojního průmyslu, kde zůstal až do osvobození republiky v květnu 1945.

V obnoveném Československu nastoupil na Filosofickou fakultu University Karlovy v Praze a věnoval se studiu dějepisu a zeměpisu. Po ukončení studia začal svoji pedagogickou dráhu na škole ve Vratislavicích u Liberce, poté působil na gymnáziu v Turnově. V lednu 1953 se vrátil natrvalo do Liberce, nejdříve jako učitel na Vyšší průmyslové škole stavební. Od počátku roku 1956 byl převeden na odbor školství Krajského národního výboru, kde významně ovlivňoval školství na Liberecku až do zrušení krajů v roce 1960.

Brzy po příchodu do Liberce se začal věnovat historii severočeské oblasti. Zaujala jej především stará panská sídla, husitské hnutí a nevolnické bouře v severních Čechách. Své výzkumy publikoval v odborných sbornících (např. Sborník Severočeského musea) a zároveň popularizoval dějiny kraje v tisku i v rozhlasových relacích. V těchto letech mu vyšly i první knižní publikace (Hrady a zámky Libereckého kraje, knížky o Bezdězu a Frýdlantu v Čechách. Uveřejnil i své první metodické práce pro učitele dějepisu.

Rok 1960 znamenal další mezník v profesní dráze Rudolfa Anděla. Byl jmenován zástupcem ředitele nedlouho předtím založeného Pedagogického institutu v Liberci. Institut vzdělával zájemce o studium učitelství na základních školách. Jeho absolventi až donedávna tvořili základ pedagogických sborů škol na Liberecku. R. Anděl zde působil ve funkci zástupce ředitele. Katedra dějepisu, na níž učil, byla prvním vysokoškolským pracovištěm historie ve městě a tvořila významné zázemí oboru v severních Čechách. Po několika letech bylo však rozhodnuto o zrušení pedagogických institutů a přesunu nových škol do krajských měst. R. Anděl se stal až do ukončení výuky na Pedagogickém institutu v Liberci v srpnu 1966 jeho ředitelem.

Poté odešel na Pedagogickou fakultu v Ústí nad Labem, kde až do roku 1969 vedl katedru dějepisu. Zde se odvíjela další fáze jeho vědeckého růstu a pedagogického působení. Závěr tohoto působení se však odehrával v období normalizace, kdy mu byla upřena vědecká hodnost docent a zakázána práce na vysoké škole. Přitížil mu i jeho zásadový postoj proti okupaci země v srpnových dnech 1968. V následujících letech mu bylo povoleno působení na Jazykové škole v Liberci, později na

Střední ekonomické škole, ovšem se zákazem vyučovat dějepis. Zde zůstal až do listopadu 1989.

Přes velmi omezené podmínky R. Anděl nerezignoval na badatelskou práci a věnoval se dále výzkumu dějin severních Čech. Koncem sedmdesátých let mohl publikovat alespoň v regionálních časopisech. Intenzivně se věnoval tématu drobných šlechtických rodů a statků na česko-lužickém pomezí. Mohl se také podílet na rozsáhlejších projektech. Stal se vedoucím autorského kolektivu, který sestavil III. díl – Severní Čechy – rozsáhlé encyklopedie *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, vydané nakladatelstvím Svoboda v roce 1984. Pro nakladatelství Academia přispěl řadou materiálů do edice *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia* (5. a 6. díl).

Sametová revoluce otevřela Rudolfu Andělovi dveře do další fáze jeho života. V roce 1990 byl jmenován docentem československých dějin a působil také ve vědecké radě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Když se na počátku devadesátých let ukázala potřeba nových učitelů pro základní školy Liberecka a byl vznesen návrh na založení pedagogické fakulty v Liberci, patřil doc. Anděl k jejím zakladatelům i tvůrcům. Od školního roku 1991/1992 byl iniciátorem koncepce studia dějepisů. Když byla o rok později zřízena katedra dějepisů, převzal její vedení a úspěšně ji vedl až do roku 1996. Od roku 1990 až do 1993 zastával funkci proděkana PF VŠST (od 1. ledna 1995 Technická univerzita). V roce 1992 byl jmenován členem vědecké rady Pedagogické fakulty a vědecké rady Technické univerzity a stále je v nich činný. Stal se také iniciátorem euroregionální spolupráce vysokých škol a historiků. Od roku 1991 byl vedoucím Střediska pro koordinaci výzkumu na vysokých školách v Euroregionu Nisa. Do dnešních dnů je předsedou Historické komise Euroregionu Nisa.

I po roce 1989 rozvíjel svou publikační činnost. Knižně vydal *Český Dub* (se Sv. Technikem, vyd. v Ústí nad Labem 1991). Spolu s R. Karpašem byl vedoucím autorského kolektivu knihy *Frýdlantsko – minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor* (Liberec 2002). Četné historické studie publikoval a publikuje v Regionálním historickém sborníku *Fontes Nissae*. V polistopadové době zaměřil také pozornost na historii Horní Lužice. Výsledkem tohoto zájmu jsou studie vydané v německých sbornících.

Do dnešních dnů je také vynikajícím popularizátorem dějin severních Čech. Jeho přednášky pro veřejnost jsou vždy očekávané a hojně navštěvované. Rudolf Anděl je zároveň historik a člověk, s nímž je příjemné pracovat i diskutovat. Pozitivní tvůrčí životní přístup, který, zdá se, dostal od sudiček, šíří také nakažlivě do svého okolí. A to je velmi dobré nejenom pro českou historii.

Miloslava Melanová

Životní jubileum Lenky Kalinové

(11. 6. 1924, Roztok u Oršavy)

Bez oslav a v pilné práci prošlo nedávno významné životní jubileum doc. PhDr. Lenky Kalinové, CSc. Narodila se v nejvýchodnější části Československa. V národnostně a nábožensky různorodém prostředí bylo pro ni významné, že ji rodiče poslali do české obecné školy. Tam získala lásku ke vzdělání, která ji neopustila po celý život. V letech, která bývají obvykle vyhrazena studiu, prožívala však pronásledování, internaci a další útrapy války. V prvních letech poválečných naplnila s odpovědností svoji mateřskou roli. Žádné zdržení ji však neodradilo od touhy po vzdělání. Úspěšné ukončení vysokoškolského studia moderních dějin na filosofické fakultě Karlovy univerzity nebylo pro ni formálním završením vzdělání, ale jen úvodem k hlubšímu studiu. V roce 1965 obhájila kandidátskou práci o změnách, k nimž došlo ve struktuře dělnické třídy v letech budování socialismu. Tato práce podložená rozbořem statistik a pečlivým studiem archivů se vyhnula dobovým ideologickým šablonám a její závěry ani po létech neztratily na své poznávací ceně. Krátké období svobodnějšího politického klimatu využila nejen k osobnímu odbornému růstu, ale stala se organizátorkou významného projektu, který přesahoval hranice úzce vymezených moderních dějin a směřoval k intenzivní spolupráci se sociologií a hospodářskými dějinami. První výsledky kolektivní práce k hospodářským dějinám československé společnosti byly publikovány ve zvláštním čísle *Revue dějin socialismu* v roce 1968. Bohužel, tato publikace byla na dvě desetiletí posledním výsledkem nadějného projektu. Lenka Kalinová stejně jako její kolegové byla za svoje politické postoje zbavena možnosti pokračovat ve vědecké práci i působit pedagogicky. Jen výjimečně mohla uplatnit své znalosti v národohospodářských publikacích o potřebě pracovních sil a jejich kvalifikaci. Ačkoliv ji změna politického režimu zastihla v důchodovém věku, znamenala pro ni výzvu k nové etapě odborné práce. Uplatnila se úspěšně jako vysokoškolská učitelka, jako iniciátorka a významná členka několika domácích i mezinárodních výzkumných týmů (Sociologická srovnání proměn sociální struktury, projektu Collegia Carolina k sociálním dějinám a dalších). Ověřením kvalit Lenky Kalinové jako autorky i koordinátorky bylo vydání sborníku *K proměnám sociální struktury v Československu v letech 1918-1968*, který vyšel v edici Ústavu sociálně politických věd fakulty sociálních věd Karlovy univerzity v roce 1993. I po pětadvaceti letech se ukázaly práce autorského kolektivu jako platné a přínosné. Lidé, kteří se s kolegyní Kalinovou setkávají při práci, jsou ovlivňováni jejím pracovním elánem a povzbuzováni zájmem o lidské problémy spolupracovníků. Její bývalí posluchači i její kolegové jí upřímně přejí dobré zdraví do dalších let.

Květa Jechová

Za PhDr. Josefem Tlapákem, CSc.

(10. 7. 1921 - 22. 1. 2004)

Dne 30. ledna 2004 jsme se na Olšanských hřbitovech rozloučili s PhDr. Josefem Tlapákem. Poslední rozloučení bývá vždy smutná záležitost. Tóny trampské písně "Ascalona", které zazněly na závěr smutečního obřadu, však navodily i vzpomínky na radostnější stránky ukončeného života dr. Tlapáka, veselého a společenského člověka, příslušníka poválečné generace historiků, která vedle pilné a vpravdě odborné práce dovedla užívat života v tom nejlepším smyslu slova: v mládí aktivně provozovaný sport-fotbal a četný okruh rodinných známých i kolegů-historiků a archivářů, ve zralém věku aspoň zaujaté sledování sportovních přenosů a hlavně stálý okruh přátel, kteří se pravidelně scházeli v soukromí rodiny Tlapákových, ať už v jejich pražském bytě nebo na chatě v Mokropsích, právě poblíž známé osady "Ascalona". Tato příjemná setkání se odbyvala až do posledních let jeho života, byť byl už značně omezován zdravotními obtížemi.

Většinu svého produktivního života prožil dr. Tlapák v období totalitních režimů, jež několikrát ohrožily možnosti jeho vzdělání a pak i odborného zařazení. Když v roce 1939 ukončil svá středoškolská studia maturitou na vyšehradské reálce a přihlásil se ke studiu na Vysokém učení technickém - obor chemie, zavřeli němečtí okupanti vysoké školy. Josef Tlapák kromě zaměstnání v lahůdkářství svého otce a ročního totálního nasazení v Drážďanech využil této doby k osvojení znalostí latiny a řečtiny. A tak, když v roce 1945 začaly vysoké školy zase fungovat, přihlásil se Tlapák ke studiu na Filozofické fakultě UK, obor historie a latina. Roku 1952 vysokoškolská studia ukončil obhájením disertační práce "Raabizace na Zbraslavi". Největší význam pro Tlapákovu celoživotní odbornou zaměření mělo působení v Československém státním archivu zemědělském, kde byl zaměstnán už v době studia od roku 1949. Vedoucí osobnosti této instituce dr. Václav Černý a zejména dr. E. Janoušek byli vynikajícími odborníky v oboru zemědělských dějin a stali se dr. Tlapákovi učiteli, rádci i přáteli. V tomto archivu se Tlapák seznámil především s archivními fondy šlechtických velkostatků, při jejich pořádání a studiu pronikl podrobně do správních a hlavně hospodářských dějin velkostatků i do problémů poddaných od 16. do 19. století. Pramenné bohatství, uložené v těchto fondech, mu poskytovalo mu pak náměty k historickým studiím po celý život. Nebylo mu ale dopřáno pracovat v Ústředním zemědělsko-lesnickém archivu dlouho. V roce 1951 o vlásek unikl akci "77 000 úředníků do výroby" a dostal se alespoň do zemědělsko-lesnického archivu na Konopiště, kde mohl v započaté práci pokračovat. Když byly v roce 1955 přece jen zemědělsko-lesnické archivy zařazeny do jednotné archivní sítě, řízené ministerstvem vnitra, odešel dr. Tlapák, který měl podle tehdejších měřítek špatný "kádrový původ", do Ústavu pro hospodářskou úpravu lesů do Brandýsa n. Labem (později Lesprojekt). Na novém působišti se věnoval především

studiu vývoje lesů v našich zemích v 19. a 20. století a zkoumání původní druhové skladby lesních celků, tak jak to vyplývalo z jeho služební povinnosti. V roce 1966 byl přijat jako odborný pracovník do Zemědělského muzea v Praze. Zde měl teprve možnost plně využít svých znalostí pramenů k dějinám zemědělství a k postavení venkovských poddaných v minulosti. V roce 1973 obhájil kandidátskou práci, věnovanou nezákupní pozemkové držbě poddaných v 16.-18. století. Tomuto tématu se pak věnoval až do svého odchodu do důchodu v roce 1984 a zmapoval v tomto ohledu téměř celé Čechy a Moravu. Dalším předmětem jeho studia byla rentabilita hospodaření některých šlechtických velkostatků v 18. století, což bylo umožněno hlubokou znalostí účetnictví těchto velkostatků. Zabýval se také tržními cenami obilovin na konci feudalismu, to souviselo s jeho činností v Komisi pro dějiny cen a mezd při katedře českých dějin FF UK. Napsal ještě řadu drobnějších prací, souvisejících s historií zemědělství, jež není možno na tomto místě v úplnosti uvést, připomeňme jen, že bibliografie jeho prací obsahuje přes 100 titulů. Kromě vlastní historické práce se dr. Tlapák podílel na tvorbě libret a scénářů k výstavám, pořádal archivní fondy a sbírky, uložené v muzeu, byl vedoucím redaktorem časopisu Vědecké práce Zemědělského muzea a rovněž mezinárodního bulletinu *Acta museorum agriculturae*. V této funkci byl zván na mezinárodní konference a kongresy, pořádané L' Association internationale des Musées agricoles. Na kongresu této organizace, konaném roku 1983 v Paříži, byl dr. Tlapák jmenován jejím čestným členem.

Život dr. Tlapáka byl naplněn prací a vzdor všem nástrahám doby také životním optimismem. Jeho dobrá nálada a humor nám bude chybět. Čest jeho památce!

Eva Šmilauerová

Zpráva o zasedáních Česko-slovenské komise historiků

V rámci svého 22. zasedání pořádá Česko-slovenská komise historiků ve spolupráci se Slovenskou národní knihovnou 13. dubna 2005 v Martině celodenní seminář na téma *Český, slovenský a československý exil po druhé světové válce: Současný stav a úkoly bádání*. Zájemci o účast ze Slovenska necht' se laskavě ohlásí do konce ledna 2005 na adrese hstkame@savba.sk (nebo: PhDr. Ivan Kamenec, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava), zájemci z Česka na adrese precan@csds.cz (nebo: Československé dokumentační středisko, Skokanská 3, 169 00 Praha 6).

V rámci svého 23. zasedání uspořádá komise ve spolupráci se složkami Palackého univerzity v Olomouci Slovensko-české historické fórum na téma *Slovenská historiografie po roce 1989*. Fórum bude zahájeno v úterý 8. listopadu 2005 ve 14.30 hod. úvodním projevem Dušana Kováče a několika dalšími referáty a bude pokračovat po celý den 9. listopadu 2005. Jde o obdobu fóra, které se konalo v Bratislavě v dubnu 2003 a na němž představila výsledky třinácti let práce ve svobodných poměrech česká historiografie. (Materiály z bratislavského fóra byly mezitím publikovány v Česko-slovenské historické ročence 2003, *Problémy české historiografie na přelomu 20. a 21. století*, s. 109-207).

Olomoucké fórum je zamýšleno jako příležitost k diskusnímu setkání českých a slovenských historiků; hostitelská univerzita zabezpečí ubytování pro všechny zájemce. Bližší informace obdrží všechna historická pracoviště později, doporučujeme však zaznamenat si termín 7.-8. listopadu 2005 do pracovního programu v roce 2005 už nyní.

Vilém Prečan
předseda české části komise

Nabídka publikace o exilových historících

Nakladatelství Sursum nabízí členům Sdružení historiků ČR knihu Pavla Palečka, *Exil a politika. Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*. Autor knihy představuje životní příběhy sedmi historiků pocházejících ze střední Evropy, kteří odešli v průběhu studené války na Západ. Historici, kteří poskytli rozhovor, publikovali přes 180 vědeckých a populárních knih v řadě jazyků po celém světě. Přesto jejich čtenáři neměli často možnost poznat jejich osobní názory a dozvědět se o jejich životním osudu. Zajímavé je i původní zaměření dotazovaných historiků. Alice Teichová se zabývala ekonomikou, Bořivoj Čelovský, Jaroslav Krejčí a Radomír Luža vystudovali práva, Igor Lukeš filosofii, Mikuláš Teich chemii a Karel Kaplan se vyučil ševcem. Přesto všechny výrazným způsobem ovlivnily totalitní režimy 20. století, které přímo či nepřímo přispěly k jejich rozhodnutí stát se profesionálními histori-

ky. Téměř dvoustředstránková kniha obsahuje biografické rozhovory s uvedenými sedmi historiky. Pozornost je zejména věnována jejich odbornému dílu a jejich občanským a politickým názorům. Kniha obsahuje bibliografii uvedených autorů, fotografie a životopisné údaje.

Při objednávce u nakladatele **do 31. března 2005** lze uplatnit slevu 50 % z ceny. Účtujeme pouze poštovné, balné hradíme sami. Kniha po slevě stojí 99,- Kč, poštovné cca 35,- Kč (maloobchodní cena knihy je 199,- Kč). Při nákupu více titulů uhradíme i poštovné.

Knihu lze objednat buď písemně na adrese *Nakladatelství Sursum, Cáhlovská 162, 661 01 Tišnov* nebo na mailové adrese sursum@sursum.cz či telefonicky na čísle 00420 549 413 840 nebo na mobil 777 741 731 (Bc. Milan Kašpárek).

Více informací též na webové adrese www.sursum.cz.

Jiří Schneider

Oprava

Ve Zpravodaji Historického klubu (č. 1/2003, s. 62-65) jsme otiskli příspěvek dr. Jaroslava Boučka, *ČČHiždiáda Jana Slavíka*, který připomenul dobové polemiky mezi Janem Slavíkem a Josefem Pekařem o otázkách smyslu českých dějin a teorie historického poznání a přinesl také zajímavou ukázkou parodických veršů J. Slavíka na dané téma. Bohužel se však díky technickému nedopatření stalo, že byly vypuštěny téměř čtyři sloky z původního textu. Jménem redakce Zpravodaje se velmi omlouvám čtenářům i autorovi za toto nechtěné pochybení, které bude ve Zpravodaji napraveno.

Jiří Kocian

Přednášky Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) v Národním muzeu v Praze na jaře 2005

Výbor Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872) si Vás dovoluje srdečně pozvat na pokračování přednáškového cyklu **PANOVNÍCI ČESKÝCH ZEMÍ**. Přednášky se budou tradičně konat každou třetí středu v měsících lednu až květnu 2005 v přednáškové síni Národního muzea v Praze od 17.30 hod.

- 19. 1. 2005 *Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.*: Ferdinand II.
- 16. 2. 2005 *Prof. PhDr. Petr Charvát, CSc.*: Boleslav II. - sjednotitel českého státu?
- 16. 3. 2005 *PhDr. Vratislav Vaniček*: Přemysl Otakar II.
- 20. 4. 2005 *Doc. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.*: Václav II.
- 18. 5. 2005 *Doc. PhDr. Petr Sommer, CSc.*: Břetislav II.

Zpravodaj Historického klubu, roč. 15, 2004, č. 1. Časopis Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872). Vedoucí redaktor Jiří Kocian. Vydalo Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) v Praze, 2004, 138 s. - ISSN 0862-8513.

Vychází ve spolupráci a s podporou Historického ústavu AV ČR v Praze